

Jubileumsutstillingen på Frogner 1914

- en nasjonal feiring med internasjonale motiver?

En kulturhistorisk undersøkelse av forarbeidet til
industriutstillingen i Kristiania i perioden 1900-1914.

Anne Simonnæs
Hovedoppgave i historie
Universitetet i Oslo
Våren 2003

Forord

I arbeidet med denne oppgaven har jeg vært tilknyttet ”Prosjekt 1905: svensk-norske relasjoner i 200 år”, hvor professor Øystein Sørensen er prosjektleder. Han har også vært min veileder, og jeg vil takke han for tillit og konstruktiv kritikk. I forbindelse med prosjektet har jeg deltatt på flere seminarer og benytter anledningen til å takke medstudenter, og spesielt prosjektkoordinator Ruth Hemstad og professor Ole Kristian Grimnes for gode innspill og tilbakemeldinger. Jeg vil også takke professor Anne-Lise Seip som har lest og gitt gode kommentarer til min prosjektbeskrivelse. Takk også til Brita Brenna for nyttig informasjon.

Jeg vil takke Osloforskning for stipend som har gjort det mulig for meg å reise på flere arkivturer. I København fikk jeg uvurderlig hjelp av Margit Mogensen og hun fortjener takk. Takk også til mitt generøse vertskap der, Kirsten og Svend Norn.

Samtidig retter jeg en takk til Hanne Gjertsen, Tonje Granlund, Hanne Jackwitz, og Øyvind Seip for at dere har vært med meg underveis.

Jeg påtar meg det fulle ansvar for denne oppgaven, men kan likevel påstå at den er båret frem av min familie, som har løftet meg opp. Derfor en helt spesiell takk til mine foreldre, Tove og Per, for oppmuntring og støtte, både faglig og moralsk. Takk til bror, Harald, for hjelp med billedematerialet. Og sist, men ikke minst, mine to tålmodige ”gutter”, Felix og Trond. Uten dere hadde ikke dette vært realisert.

Så et lite tankeeksperiment...

Om det ikke hadde vært for denne utstillingen på Frogner så hadde jeg kanskje ikke sittet her som en fattig student i dag. Det hadde seg nemlig slik at ved utstillingens 3. dag, dvs. 17 mai 1914, oppsto det brann på utstillingsområdet. Brannen var ikke, som de fleste publikummere trodde, et ledd i 17. mai feiringen og uttrykk for brannkorpsets prestasjoner, men et uhell i en brakke nær industrihallen som kom til å få skjebnesvangre følger for en enkelt person. Han mistet hele sin sjeldne, svært verdifulle perle-og skjellsamling, som blant annet hadde fått utmerkelse i St. Petersburg. Mannen var kaptein Johannes Cornelius Mathias Olsson Simonnæs. Og det var min oldefar.

Oslo, april 2003.

Innhold

innledning Feil! Bokmerke er ikke definert.

Tema og problemstillinger **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

I. En norsk debatt **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

II. En nordisk debatt **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Bakgrunn **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Teoretisk grunnlag **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Litteratur **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Kilder **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Disposisjon **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

kapittel 1: utstillingenes verden Feil! Bokmerke er ikke definert.

Innledning **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Historien **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Paris 1798..... **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Verdensutstillingene **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Tråder mot en ideologi **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Norsk deltagelse **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Norden **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Danmark og Sverige..... **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Norge..... **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Oppsummering **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

kapittel 2: nordisk utstilling i kristiania? 1900-1905 Feil! Bokmerke er ikke definert.

Innledning **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Tanken fremmes **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Landets posisjon **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Kristianias utfordring **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Ny diskusjon i 1904 **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Ny-skandinavisme? **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Oppsummering **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

kapittel 3: kryssende planer 1905-1910 Feil! Bokmerke er ikke definert.

Innledning **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Forholdet i Norden etter 1905 **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Norges planer **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Komiteen etableres i Kristiania **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Offentlig støtte..... **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Komiteens menn..... **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Sveriges planer **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Danmarks planer **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Norske og svenske reaksjoner **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Dansk utsettelse..... **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Svenske og danske holdninger til den norske utstillingen **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Svenske argumenter **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Danske argumenter..... **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

Oppsummering **Feil! Bokmerke er ikke definert.**

kapittel 4: nordisk eller norsk? 1910-1912 Feil! Bokmerke er ikke definert.

Innledning Feil! Bokmerke er ikke definert.

En nordisk utstilling? Feil! Bokmerke er ikke definert.

To interessefløyer..... Feil! Bokmerke er ikke definert.

Diplomatiske uttalelser..... Feil! Bokmerke er ikke definert.

En nasjonal utstilling Feil! Bokmerke er ikke definert.

Offentlige bevilgninger Feil! Bokmerke er ikke definert.

Utstillingens funksjon Feil! Bokmerke er ikke definert.

”Det utflyttede Norge” Feil! Bokmerke er ikke definert.

Oppsummering Feil! Bokmerke er ikke definert.

kapittel 5: svensk konkurranse? 1908-1914, et sideblikk Feil! Bokmerke er ikke definert.

Innledning Feil! Bokmerke er ikke definert.

Ideen bak Malmø utstillingen Feil! Bokmerke er ikke definert.

Brevet Feil! Bokmerke er ikke definert.

Kappestrid? Feil! Bokmerke er ikke definert.

Den estetiske verdi Feil! Bokmerke er ikke definert.

Samarbeid? Feil! Bokmerke er ikke definert.

Oppsummering Feil! Bokmerke er ikke definert.

kapittel 6: hva velger norge? 1910-1914 Feil! Bokmerke er ikke definert.

Innledning Feil! Bokmerke er ikke definert.

Plassering Feil! Bokmerke er ikke definert.

Hovedøya vurderes..... Feil! Bokmerke er ikke definert.

Utforming Feil! Bokmerke er ikke definert.

Innhold Feil! Bokmerke er ikke definert.

Kunsten..... Feil! Bokmerke er ikke definert.

Oppsummering Feil! Bokmerke er ikke definert.

kapittel 7: ”norges jubilæumsutstilling 1914, kristiania” Feil! Bokmerke er ikke definert.

Innledningen Feil! Bokmerke er ikke definert.

Åpningen 15. mai 1914. Feil! Bokmerke er ikke definert.

En verdensutstilling i miniatyr? Feil! Bokmerke er ikke definert.

Industriens gjennombrudd..... Feil! Bokmerke er ikke definert.

En opplæring av folket Feil! Bokmerke er ikke definert.

Underholdning..... Feil! Bokmerke er ikke definert.

Det utflyttede Norge..... Feil! Bokmerke er ikke definert.

Svenske riksdagsmenn på besøk Feil! Bokmerke er ikke definert.

avslutning Feil! Bokmerke er ikke definert.

kilder Feil! Bokmerke er ikke definert.

Bilder..... Feil! Bokmerke er ikke definert.

Litteraturliste Feil! Bokmerke er ikke definert.

Innledning

Kl. 9 ½ avbrændtes et glimrende fyrværkeri, hvorefter folkemassen ved fælles indskydelse istemte nationalsangen. For sidste gang vandret man saa de kjendte veier og besaa de kjære steder, for sidste gang straalte det vældige lyshav fra bygningerne mot en, klokken slog 2, et sidste farvel, lysene sluktes og "eventyret paa Frogner" var ute.¹

Sommeren 1914 ble det avholdt en stor Jubileumsutstilling på Frogner i Kristiania.

Utstillingen skulle være en sentral del i markeringen av 100 års jubileet for 1814 og samle Norge til en storslått feiring av hele landets kulturliv, fremskritt og nyvinninger. Med dette kom det norske arbeidsliv med produkter og apparater i alle størrelser og fasonger til å bli fremvist. For anledningen var det reist over 200 byggverk tilknyttet parkanlegget til Frogner Hovedgård, og som en liten by i byen, fremsto utstillingen som en verdensutstilling i miniatyr. Flere tusen utstillere fra hele landet deltok, og samtlige hovednæringer, alt fra landbruk, sjøfart og fiskeri til kunst og ny teknologi, var representert. I spissen for arrangementet sto landets ledende menn med Kong Haakon VII som øverste beskytter.

Utstillingen skapte en strøm av tilreisende til hovedstaden, og omkring 2 millioner mennesker var innenfor portene i de fem månedene arrangementet varte. I flere år senere ble utstillingen referert til som "Eventyret på Frogner".

Tema og problemstillinger

Denne oppgaven er en undersøkelse av Jubileumsutstillingens planleggingsprosess som pågikk fra ca. 1900 til 1914. Sentralt i dette forløpet står den offentlige debatten om utstillingens påtenkte form og innhold, og hvilken funksjon utstillingen skulle ha. Utstillingen var offisiell, og statens rolle i forarbeidet vil bli vurdert i forhold til enkeltaktører og foreninger. Jeg vil finne ut hvem som sto bak initiativet, og hvem som drev prosessen fram. Samtidig vil jeg analysere hva slags argumentasjon som lå til grunn for prosjektet, og forsøke og identifisere ulike aktørgruppers ideer og interesser. Ved å ta utgangspunkt i prosessen vil jeg registrere utviklingen over tid og anskueliggjøre endringer som fikk grunnleggende tanker

¹ N.A. Brinchmann *Norges Jubileumsutstilling 1914*. Offisiell beretning, Kristiania 1923 s. 376. Over 100.000 mennesker var innenfor portene på Frogner avslutningsdagen.

til å ta nye veier. Hovedsakelig blir det altså *intensjonen* bak mer enn *resultatet* av utstillingen som blir det sentrale.

Utstillingen i Kristiania ble en nasjonal begivenhet med norske utstillere og norske produkter, vesentlig beregnet på et norsk publikum. Intensjonen fra starten av var derimot å avholde en nordisk utstilling i hovedstaden hvor både Danmark og Sverige skulle delta. Norge hadde vært deltagere på deres utstillinger i henholdsvis København 1872 og 1888, og Stockholm 1866 og 1897, og det ble fra flere hold antydnet at det nå var Norges tur til å avholde en større utstilling. Argumentene dreide seg både om hensynet til pliktfølelsen Norge hadde ved å gi noe tilbake som takk for tidligere deltagelse, og ideen om å løfte nasjonen opp mot et nivå på høyde med nabolandene. Det skulle imidlertid vise seg at verken Sverige eller Danmark ønsket å delta på en slik utstilling, og det kom dermed til å bli et norsk arrangement.

Et sentralt mål for denne oppgaven er å kartlegge forbindelsen mellom norsk og internasjonal kultur og vise hvordan utstillingen var tenkt som et viktig ledd for å hevde Norge i en internasjonal sammenheng. I tillegg til å være en stor norsk mønstring, en publikumsuksess og etter hvert et nasjonalt klenodium, kan utstillingen betraktes som et bevisst grep for å profilere landet og skape oppmerksomhet langt utover Norges grenser. I dette tilfellet kan motivasjonen bak utstillingen i Kristiania oppfattes som internasjonalt rettet på to områder. På den ene siden kunne den se ut til å være bygget etter mønster fra de store verdensutstillingene og oppfattes som en trend i den industrielle ekspanderingsfasen. Med andre ord et fenomen som tilsvarte europeiske idealer. Utstillingen ble benyttet for å oppnå prestisje og anerkjennelse og var et bemerkelsesverdig statussymbol som er betegnende for tidsepoken. På den andre siden var utstillingsideen i Kristiania fra første stund rettet mot Danmark og Sverige med et ønske om å markere Norge og skape oppmerksomhet.

Mot denne bakgrunn har jeg valgt to overordnede problemstillinger som overlapper hverandre underveis. Den første er knyttet til debatten i Norge og er konsentrert om hvem som sto bak utstillingsplanene og hva slags utstilling det skulle være. Den andre problemstillingen er forbundet med oppfatninger og holdninger i Norden. Her har jeg valgt å knytte utstillingsdebatten til unionsoppløsningen i 1905, og det antatt kjølige forholdet som preget Sverige og Norge i de årene som fulgte. Hensikten med å kombinere disse to problemstillingene er å finne svar på *hvorfor* utstillingen var så viktig for Norge.

I. En norsk debatt

Idé og planleggingsfasen var en prosess som varte fra ca. 1900-1914, og i det kronologiske utstillingsperspektivet fantes en del momenter som fikk utstillingen til å ta en annen retning

enn først tenkt. I første rekke dreier det seg om å kartlegge argumentasjonen *før* det oppsto et slikt skifte. Hvordan oppsto ideen om en utstilling, og hvem var pådrivere bak prosjektet?

Etter hvert som utstillingen skulle kobles opp mot 100 års feiringen av 1814 og få navn som en "Jubileumsutstilling", blir et vesentlig spørsmål hva utstillingen *hovedsakelig* skulle inneholde. Var det et nasjonalt tilbakeskuende arrangement, med historiens løp i hundreårsperioden som skulle fremheves, eller skulle utstillingen fremstå som moderne og fremtidsrettet og tilstrebe et internasjonalt utstillingssystem? Med denne dobbeltdimensjonen kan det ligge flere utfordringer og spenninger i forhold til involverte aktører. Derfor blir det viktig å se hvorvidt nærings- og særinteresser kom i konflikt med det helhetlige, nasjonale perspektivet. Dette henger igjen sammen med spørsmålet om hvem utstillingen skulle være for. Var det en utstilling beregnet på enkeltinteresser, eller skulle den favne det brede samfunnsliv og alle samfunnslag i Norge? Da utstillingen ble en del av en norsk feiring, kan det være interessant å se hvem som ble inkludert i det norske bildet. Dette er spesielt interessant, da det tidlig ble foreslått å invitere norskamerikanere til å delta. Responsen omkring et slikt besøk og i hvilken grad dette hadde betydning for arrangementet vil bli studert.

II. En nordisk debatt

Et viktig mål for oppgaven er å bidra til å undersøke og utdype stemninger og holdninger i Norden i perioden 1900-1914, med særlig vekt på unionsbruddet i 1905 og den innvirkning bruddet fikk på forholdet. Dette gjelder spesielt Sverige og Norge, men Danmark spiller også en rolle i denne fremstillingen. Da både Danmark og Sverige var opptatt med egne store utstillingsplaner, mener jeg dette kan gi en god innfallsvinkel til å belyse argumentasjoner og holdninger som kom til uttrykk mellom landene. Hvordan disse planene artet, seg og hvilke hensyn landene tok til hverandre, blir det derfor viktig å studere. Jeg vil vurdere hvorvidt relasjonene i Norden ble berørt av 1905, og se utstillingsdebatten i sammenheng med en ideologisk skandinavisme på begynnelsen av 1900-tallet.

Et sentralt moment fra starten var argumenter fra enkelte aktører om at Norge følte seg forpliktet til å avholde et nordisk arrangement, men ettersom utstillingen utviklet seg til å bli en nasjonal feiring kan det virke naturlig at Danmark og Sverige ikke hadde interesse av å delta. Jeg vil likevel undersøke hvilke årsaker som lå bak. Kunne uviljen skyldes såre, politiske følelser, eller var det andre forklaringer som lå bak? Om avslaget var forventet eller skapte forundring i Norge, og hvilken betydning det fikk for det videre arbeidet med

Jubileumsutstillingen vil det være relevant å studere.² Kanskje kan det fortelle noe om Norges syn på seg selv i forhold til de tidligere unionspartnerne, og avsløre ambisjoner og ønsker om likeverd i forhold til disse?

Samtidig med Jubileumsutstillingen ble det avholdt en baltisk utstilling i Malmø, og det ble fra enkelte hold hevdet at Sverige bevisst hadde planlagt en slik utstilling for å unngå deltagelse i Norge. Arbeidet med den baltiske utstillingen vil derfor bli undersøkt og kommentert.

Hvorvidt selve utstillingen kom til å bli av betydning for utlandets syn på, eller oppfatning av Norge, er ikke oppgavens hensikt. Avslutningsvis kan det likevel være interessant å kommentere hvilken betydning Jubileumsutstillingen faktisk fikk når det gjaldt forholdet til de tidligere unionspartnerne, og da spesielt Sverige. Kan det spores oppmerksomhet eller hendelser som styrker båndene og skaper grunnlag for en ny retning?

Bakgrunn

Annen halvdel av 1800-tallet og frem til 1. verdenskrig betegnes som de store industriutstillingenes glanstid i Europa. På den tiden var utstillinger en måte å markere nasjonene på, enten de var nasjonale eller internasjonale. Utstillingene ble datidens form for markedsføring og et viktig forum for idé og erfaringsutveksling. De kom som et resultat av industrialiseringsprosessen i Europa og ble et statlig og politisk virkemiddel for å fremme den kulturelle, økonomiske og industrielle utviklingen. I tillegg var de i vesentlig grad ment som oppdragere og dannelsesforbilder for folkemassen og bar preg av folkelighet og underholdning. Som et alternativ til vår digitaliserte verden, med fjernsyn og inernett, var utstillingene møtested for all informasjon knyttet til fortid, nåtid og spesielt fremtid.

Norge hadde deltatt på utstillinger siden den første store verdensutstillingen i London i 1851, men hadde derimot selv aldri holdt en offentlig mønstring av virkelig stort format. Etter at tanken om å avholde en utstilling i Kristiania med jevne mellomrom hadde blitt diskutert fra år 1900, ble det i 1907 nedsatt en planleggingskomité med arkitekt Torolf Prytz som leder. Stadig flere engasjerte seg i forarbeidet, og utstillingen fikk en strøm av tilslutning. Ikke bare innenfor næringslivet, men over hele landet hersket ønsket om at den måtte bli en realitet, og realiseringen ble ytterligere aktualisert med Norges 100 års feiring av Eidsvoll-verket i 1914.

² Ulike nasjonale jublieer var ofte motiver bak de store utstillingene. Wien-utstillingen i 1873 sammenfalt med keiser Frans Josefs 25-års jubileum, revolusjonen ble minnet i Paris 1889, Chicago- utstillingen i 1893 ble fremhevet som en utmerket, om enn noe senkommen, måte å feire 400-års minnet om Columbus reise til Amerika. Ekström 1994, s. 109.

Til tross for at det ikke lyktes arrangørene å inkludere Danmark og Sverige, fikk utstillingen oppmerksomhet utenfor landets grenser, særlig av norskamerikanerne som deltok med en egen avdeling. I ettertid er Jubileumsutstillingen for de fleste glemt, eller står som et vagt og diffust minne. Den er lite omtalt i norsk historie. Jeg mener det kan være interessant å se denne som noe annet enn et tilbakelagt eventyr, da den i sin kompleksitet berørte så mange grener og strømninger i Norge på den tiden.

Våren 1905 gikk Norge ut av unionen med Sverige og ble for første gang på flere hundre år en selvstendig stat. Det kan være naturlig å forestille seg at løsrivelsen førte til at Norge, som gjennom hele 1800-tallet hadde vært drevet av en identitetskapende nasjonaliseringsprosess, kunne rette blikket mer utover. I større grad enn tidligere krevde selvstendigheten planlegging og engasjement hos styresmakter og øvrig befolkning, for å vise frem landet som en sterk og selvstendig nasjon.

I løpet av de siste årene har det foregått omfattende forskning om byggingen av Norge som nasjon.³ Mitt inntrykk er at det er skrevet lite om det bevisste profileringsarbeidet som Norge drev for å hevde sin posisjon innenfor Norden og omverdenen for øvrig. Jeg mener dette kan være en god innfallsvinkel til å vurdere hvilke prioriteringer landet tok for å fremvise sin identitet, og de utfordringer som oppsto idet identiteten skulle formidles. Ikke minst fordi kulturdebatten i landet var preget av sterke meningsytringer og oppfatninger, som kan kobles sammen med ulike idélinjer i samfunnet generelt.

Historikeren Mats Fridlund har undersøkt forholdet mellom teknologi og nasjonal identitet i Sverige og peker på hvordan dette var et nytt samspill som tydelig kom til uttrykk på utstillingen i Stockholm i 1897.⁴ Utstillingen på Frogner var en manifestasjon som forente store deler av det norske folket. Dermed kunne det som ble formidlet, være med på å konstruere et nasjonalt selvbilde og skape en ny nasjonal identitet. Endringer i nasjonsbyggingsvirksomheten knyttet til det industrielle gjennombruddet i Norge er det derfor interessant å studere i en utstillingssammenheng.

³ Jeg viser til NFR-prosjektet "Utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet" (1994-1998) med en rekke publiserte rapporter. Se Ø. Sørensen (red.), *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*, Oslo 1998.

⁴ Mats Fridlund, *Teknikens konstruksjon av nasjonen. Svensk nationalism och industrialisering kring sekelskiftet 1900*, i Brenna, B. og Fjeldstad, K.M. (red.), *Kollektive identiteter, ting og betydninger*, Oslo 1997, TMVs skriftserie; 24.

Teoretisk grunnlag

Mitt perspektiv på utstillingen gjør det nødvendig å dele og spesifisere det teoretiske grunnlaget i to. Det ene er knyttet til selve utstillingsideologien.⁵ Den var sammensatt av flere ulike strømninger i samfunnet, og jeg vil fremstille noe av bakgrunnen for dette i kapittel 1. En sentral tenker knyttet til industrisamfunnet var den franske greven Henri Saint-Simon, kjent for sine industrielle teorier om storstilt organisering og kommunikasjon. Han oppfattet at det var de industrielle og arbeidende klasser som skulle styre og drive samfunnet fremover.⁶ Saint-simonistene fikk viktig innflytelse på det ideologiske innholdet i utstillingene, fordi de vektla industrien og industrisamfunnets nye borgerskap som sentrale samfunnsformere. Egenskaper som flid, disiplin og kunnskap var nært knyttet til det industrielle.⁷

Utstillingene kom til å få et viktig pedagogisk formål, idet de skulle spre det borgelige verdensbildet til folkemassene. En teoretiker, som er knyttet til ideen om å påvirke massene, er Antonio Gramsci. Han var den første som brukte uttrykket ”kulturelt hegemoni”. Gramsci deler maktutøvelsen i samfunnet i to, hvor den ene er knyttet til den statlige, juridiske makt og den andre er den hegemoniske makt som utøves i kulturelle former av en dominerende gruppe i samfunnet. Hegemoniet angir en retning om hvordan det er ”riktig” å oppfatte verden og samfunnet.⁸ De som besitter det kulturelle hegemoniet, fungerer dermed som premissleverandører for ideer i et samfunn. Flere utstillingsforskere har knyttet hegemonibegrepet til utstillingene der den dominerende klassen fikk spredt sine ideer og verdier. Den første var Robert Rydell som i sin undersøkelse av amerikanske verdensutstillinger konkluderte med at det var overklassen som sto bak og fikk spredt sitt virkelighetsperspektiv til millioner av amerikanere som igjen kunne formidle dette videre.⁹ Kulturelt hegemoni knyttet til utstillingene gir en viktig innfallsvinkel til å undersøke hvilken rolle og funksjon utstillingene hadde. I mitt tilfelle kan det være aktuelt å vurdere ideen i forhold til planleggingsprosessen til Jubileumsutstillingen. Kan det spores en form for elite i det norske samfunn som ble sentral da fortid, nåtid og fremtid skulle defineres?

⁵ Begrepet ”utstillingsideologi” er benyttet av flere internasjonale utstillingsforskere. Hovedsakelig har jeg studert Anders Ekström, *Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*, Stockholm 1994.

⁶ Brita Brenna, *Verden som ting og forestilling. Verdensutstillinger og den norske deltagelsen 1851-1900*. Dr.art.avh., UiO 2001 s. 107.

⁷ Sissel Myklebust, *Industrialisme som samfunnssteori*, i E. Lie, S. Myklebust, T. Hviid-Nielsen (red), *I teknologiens tegn*, Oslo 1996 s. 13

⁸ Ekström 1994 s. 211

⁹ Robert W. Rydell, *All the World's a Fair*. London 1984.

Et annet viktig element blir nasjonalismeteorien, som riktignok henger sammen med utstillingsideologien, men som også vil spille en egen rolle i denne fremstillingen. Innenfor nasjonalismeforskning er det vanlig å skille mellom en politisk og en kulturell nasjonalisme. Den politiske nasjonalismen handler om en bevisst tilhørighet til det politiske og institusjonelle. Kulturnasjonalismen handler om å skape et felleskap ved hjelp av språk, historie, symboler og kultur. For min oppgave vil det være aktuelt å se nasjonsbyggingen i en kulturell forstand, da det handler om å binde nasjonen sammen ved hjelp av et sett med holdninger og verdier for å befestе fellesskapsfølelsen. Men den politiske og den kulturelle nasjon er sjelden så skarpt atskilt som begrepsskillet gir inntrykk av.¹⁰

I følge Anthony Smith inneholder nasjonalisme elementer fra begge disse retningene og dreier seg om et vekselspill mellom det territorielle og det symbolske.¹¹ I denne sammenheng kan det være interessant å se hvordan disse elementene berører hverandre i forbindelse med en norsk jubileumsutstilling. Var utstillingen kun et uttrykk for den kulturelle nasjonalismen, eller kan det spores en form for politisk nasjonalisme? I sin hovedoppgave om tre norske industriutstillinger på annen halvdel av 1800-tallet skriver Karen Marie Fjeldstad om forskjellen mellom det å presentere Norge på verdensutstillinger, og det å arrangere norske nasjonale utstillinger.¹² Særlig når det gjaldt bygningene var de i større grad preget av en nasjonal estetikk, som eksempelvis dragestilen, når landet skulle presentere seg ute. Arkitekturen på de norske utstillingene var derimot i sin helhet preget av den internasjonale utstillingsarkitekturen.¹³ Fjeldstad skriver:

Nedtoningen av Norges nasjonale varemerke og den klare tilpassingen til en internasjonal stil kan tyde på at de norske utstillinger var ment å skulle ha samme funksjon som verdensutstillingene hadde for de store industrialiserte og kolonibesittende nasjonene.¹⁴

Fjeldstad viser til historikeren Kerstin Smeds, som har studert Finlands deltagelse på verdensutstillingene. Smeds skriver om hvordan det var ulike måter å presentere nasjonene på verdensutstillingene og knytter dette til todelingen mellom den politiske og den kulturelle

¹⁰ Øyvind Østerud, *Hva er nasjonalisme?* Oslo 1994 s. 21.

¹¹ Anthony D. Smith, *National Identity*, s. 8-14, London 1991 Han skiller mellom en vestlig "civic-territorial" og en østlig "ethnic-genealogical" nasjonalisme. Smith regnes som en tradisjonist med en vektlegging av det lange historiske utviklingsperspektivet uten et sterkt og klart brudd.

¹² Karen Marie Fjeldstad, *Nu skal Slaget atter stande: Som paa Hafursfjordens Vande...* S. 46 Hovedoppgave i historie, UiO 1998.

¹³ Enkelte detaljer kunne oppfattes som spesifikt norsk, men i det totale bilde ble ikke det nasjonale fremhevet. Fjeldstad 1998. s. 44-49.

¹⁴ Ibid.

nasjonalisme.¹⁵ Hun peker på hvordan store imperier, som England og Frankrike, benyttet utstillingene til å fremheve makt og hvordan de mindre nasjonene var mer rettet mot en etnisk-nasjonalistisk måte å fremstille seg på. Jeg mener dette er en interessant innfallsvinkel som jeg ønsker å forfølge i min oppgave. Det henger sammen med det jeg tidligere var inne på, nemlig hvilket totalt bilde Jubileumsutstillingen skulle symbolisere. Nasjonalstaten Norge med vekt på den moderne utvikling eller spesifikke etnisk-nasjonale uttrykk?

Innenfor moderne nasjonalismeforskning er det vanlig å forbinde nasjonalisme med industriens fremvekst. Benedict Anderson har kalt nasjonen et *forestilt felleskap* fordi de fleste medlemmer innenfor nasjonen ikke kjenner hverandre, men likevel har en følelse av tilhørighet til hverandre.¹⁶ Kommunikasjon, samhandling, historie og symboler spiller en viktig rolle for å skape en gjensidig forståelse. For Anderson er nasjonalismens grunntanke nært forbundet med industrisamfunnets struktur, og han vektlegger trykkpressen som en viktig forutsetning for å spre det nasjonale budskap.

Ernest Gellner og Eric Hobsbawm tilhører også modernistene som hevder at nasjonalisme er et kunstprodukt knyttet til industrisamfunnets fremvekst. I likhet med Anderson fremhever Gellner offentlighetsprinsippet og vektlegger det økende samarbeidet i det moderne samfunnet som en forutsetning for den fremvoksende nasjonalismen. Hobsbawm har en *konstruktivistisk* tilnærming, idet han betrakter nasjonen som en moderne konstruksjon som bevisst var fremdyrket av eliter.¹⁷ Han forklarer det nasjonale med at trekk fra det man oppfattet som det tradisjonelle, ble omformet og fikk en ny mening. Den nasjonale fremvekst skjedde i forbindelse med det moderne og kapitalistiske samfunn. For Hobsbawm er utviklingen av nasjonale symboler og ritualer et ledd i denne konstruksjonen. Jeg plasserer utstillingsarbeidet i denne sammenheng. Nasjonene bygges, tilhørighet må læres og identitet skapes.

Den norske nasjonalismen på 1800-tallet ble en kombinasjon av liberal patriotisme og nasjonalromantikk, av franske og tyske impulser, skriver Østerud.¹⁸ ”Den norske nasjonaltanken dyrket historiske røtter, men stimulerte samtidig politisk demokrati og økonomisk omforming.”¹⁹ Hvordan kom dette til uttrykk i arbeidet med Jubileumsutstillingen? Gjenspeiler prosessen noe av den kulturelle front fra 1890-årene som

¹⁵ Kerstin Smeds, *Helsingfors- Paris: Finland på världsutställningarna 1851-1900* s. 45. Vammala 1996.

¹⁶ Benedict Anderson, *Imagined Communities*. London 1991 s. 6.

¹⁷ Se Eric Hobsbawm, *The Invention of Tradition*, London 1986.

¹⁸ Østerud: 1994 s. 42.

¹⁹ Ibid.

ble et skille mellom ”de to kulturer” og handlet om bygde- og bondekulturer med norrøne røtter på den ene siden og by og overklassekulturen på den andre? Et godt eksempel er Bjørnstjerne Bjørnson, som ved århundreskiftet var opptatt av nasjonens åndelige dagsorden og betydningen av å bruke kreftene på samtiden og fremtiden, ikke på fortiden.²⁰ Dermed avviste han nasjonalromantikken som han så som et tilbakelagt stadium i historien. For ham var romantikken en hindring av utviklingen. Dette hang sammen med Bjørnsons oppfatning av kulturen som en overnasjonal størrelse knyttet til fremskrittsperspektivet og det rasjonelle, et utviklingsperspektiv fra det tradisjonelle, stillestående til det moderne samfunn med industri og materiell velstand. Det spesielt interessante i denne sammenheng er Bjørnsons oppfatning om hva det ville si å være norsk: ”Ja, det er, hva som passer os, det være fra Frankrike eller fra Hardanger.”²¹ Dette sitatet plasserer jeg som et illustrerende bakteppe i min fremstilling.

Litteratur

Når det gjelder utstillinger generelt finnes det et omfattende materiale med mange ulike innfallsvinkler og flere ulike faggrupper representert. Med hensyn til oversiktsverk kan jeg nevne John Allwoods *The Great Exhibitions* (1977) og John E. Findlings *Historical Dictionary of World's Fairs and Expositions 1851-1988* (1990). Utstillingenes arkitekturhistorie med planer og tegninger er fyldig beskrevet av Elias Cornell (1952), *De stora utställningarnas arkitekturhistoria*, og kan regnes som et standardverk med hensyn til de fysiske rammene.²² I tillegg har jeg hatt nytte av å lese tre nordiske fremstillinger. Den ene er *Den utställda världen* (1997), skrevet av den svenske idéhistorikeren Anders Ekström, med gode kulturanalytiske perspektiver. Den andre er Margit Mogensens bok *Eventyrets tid. Danmarks deltagelse i verdensutstillingerne 1851-1900* (1993). Og til slutt den finske historikeren Kerstin Smeds *Helsingfors-Paris. Finland på världsutställningarna 1851-1900* (1996) med stor vekt på nasjonalismens vekslende innhold.

Jeg har i arbeidet med denne oppgaven hatt spesielt nytte av to norske avhandlinger. Den ene er Brita Brennans doktoravhandling som kom ut våren 2002, og omhandler Norges deltagelse på verdensutstillingene. I tillegg til å gi verdifull informasjon har den vært en viktig

²⁰ Øystein Sørensen, *Kampen om Norges sjel*, 2001 s. 391 Sørensen påpeker at mye av Bjørnsons argumentasjon tidligere hadde blitt framført av andre, som P.A. Munch og Yngvar Nielsen, men at den fikk gjennomslagskraft mye på grunn av Bjørnsons personlighet og retoriske evner.

²¹ Ibid: 387.

²² Margit Mogensen, *Eventyrets tid. Danmarks deltagelse i Verdensutstillingerne 1851-1900*. Odense 1993 s. 17. Hun nevner også noen nyere bidrag innenfor kunsthistorie som Musée d'Orsay's katalog fra 1989 (La Tour Eiffel)

inspirasjonskilde i mitt arbeid. Jeg har også hatt godt utbytte av Karen Marie Fjeldstads hovedoppgave i historie om tre norske industriutstillinger i annen halvdel av 1800-tallet.

Når det gjelder Jubileumsutstillingen ble det i 1923 skrevet en utførlig, offisiell beretning av utstillingens sekretær N.A. Brinchmann.²³ Den omfatter to bind og gir en omfangsrik gjennomgang av utstillingens forprosess og hendelsesforløp. Ikke minst inneholder den et stort billedmateriale som jeg har benyttet meg av i min fremstilling. For øvrig finnes det lite skrevet om Jubileumsutstillingen i nyere tid.²⁴ Innenfor historiefaget har utstillingen fått beskjedne oppmerksomhet, noe jeg oppfatter som underlig og litt oppsiktsvekkende. Jeg har valgt å studere utstillingens planleggingsprosess, men utstillingen i seg selv ville det absolutt vært av historisk interesse å undersøke nærmere.

Med hensyn til forholdet i Norden er det så langt mangel på forskning innenfor det nordiske samarbeidet, men det gjøres en del studier på feltet, blant annet knyttet til 1905-prosjektet. Jeg har i denne sammenheng hatt god nytte av en del, til dels upubliserte artikler, av Ruth Hemstad.²⁵ I sin doktoravhandling *Den norske modellen og det norske systemet* (2001) skriver Svein Ivar Angell om forholdet mellom modernisering og identitetsdanning i Sverige og Norge ved overgangen til Det 20. århundre. Dette har vært et viktig materiale for meg. For øvrig er forholdet i Norden belyst forsvarshistorisk av Roald Berg.²⁶

²³ Brinchmann forklarer den sene utgivelsen med omstendigheter knyttet til 1.verdenskrig.

²⁴ Sylvia Merete Baier Evensen har skrevet en hovedfagsoppgave innenfor kunsthistorie om arkitekturen på utstillingen. *Norges Jubileumsutstilling 1914, Kristiania. En undersøkelse av utstillingsarkitekturen*. Våren 1998. Ellers finnes det en del spredte artikler, se Rudeng i litteraturliste.

²⁵ Se litteraturliste.

²⁶ Roald Berg "Nordisk samarbeid 1914-1918." *IFS* 4/1997.

Kilder

I Nasjonalbiblioteket finnes et unikt klipparkiv bestående av 72 bind. Dette er en samling foretatt av en av utstillingskomiteens medlemmer, kammerherre August Mohr.²⁷ Her finnes utklipp fra år 1900 helt fram til 1916 som omfatter et bredt spekter av landets aviser, også en god del utenlandske, som gir betydelig innblikk i arrangementets utvikling. Denne avhandlingen vil hovedsakelig baseres på presseoppslag, og klipparkivet til Mohr blir min hovedkilde.

Det finnes ikke, så vidt jeg har funnet ut av, noe samlet materiale om jubileumsutstillingen, men det er en del spredte dokumenter i ulike arkiver.²⁸ Ved en gjennomgåelse av privatarkivet til utstillingens formann, Torolf Prytz, fant jeg en egen mappe om utstillingen, men materialet er relativt beskjedent.²⁹ Regjering, Storting og flere departementer behandlet saker vedrørende utstillingen fra 1908 og fremover. Jeg har vært i kontakt med byarkivet og bymuseet, men der er det svært begrenset med skriftlig materiale.

For å få oversikt over de til dels forvirrende utstillingsplanene i Sverige og Danmark har jeg besøkt arkiver begge steder. I Erhvervsarkivet i Århus fant jeg møteprotokoll og avisartikler omkring den påtenkte internasjonale utstillingen i København 1913. I Statsarkivet i Malmø har jeg gjennomgått et til dels omfangsrikt materiale om den baltiske utstillingen i 1914. Når det gjelder det politiske, følsomme temaet omkring forholdet i Norden har jeg besøkt Riksarkivene i København og Stockholm hvor det finnes egne mapper om jubileumsutstillingen.

Selv om det ikke har noen direkte sammenheng med min avhandling har jeg likevel hatt utbytte av et besøk i Vatikanets bibliotek i Roma.³⁰ Der fant jeg materiale om den påtenkte, storslagne verdensutstillingen som skulle avholdes i Borghese-parken år 1885-1886. Denne utstillingen ble det aldri noe av, men mye av retorikken som ble benyttet i planleggingen av tilstelningen, gir uttrykk for en felles holdning som er påfallende for den totale utstillingsvirksomheten.

²⁷ August Mohr (1847-1918) Filosofisk æresdoktor i 1872. Byråsjef i 1889. Visekonsul i København, attachestip. i Paris. Satt i juryen ved en rekke verdensutstillinger. Formann i kroningskomiteen i 1905.

²⁸ I Riksarkivet i Oslo finnes blant annet privatarkivet til J. L. Tiedemanns Tobaksfabrik (PA-0331) som inneholder mapper om bedriftens engasjement i forbindelse med utstillingen. I flere av departementsarkivene er det noe materiale, særlig i Kirke- og undervisningsdepartementets arkiv. Under Kontoret for kirke- og geistlighet i KUD finnes det to arkivstykker med statistiske opplysninger om det kristelig-sosiale arbeid i Norge, innsamlet i forbindelse med jubileumsutstillingen.

²⁹ Privatarkivet til Torolf Prytz, PA-0249, RA. Inneholder et par taler, blant annet til åpningen, og en del avisartikler. Utstillingskataloger fra de forskjellige avdelinger finnes også der.

³⁰ Jeg var privilegert og fikk inngangstegn takket være anbefaling fra Universitetet i Oslo og Det Norske institutt i Roma.

Med hensyn til utstillingens visuelle dimensjon har jeg valgt å benytte en del bilder for å gi leseren ytterligere innblikk i arrangementets utforming. Billedmaterialet til utstillingen er *svært* omfattende, og jeg har forsøkt å være like selektiv med hensyn til utvalget her, som jeg har vært i forhold til det skriftelige materialet.

Disposisjon

I tillegg til innledning og avslutning har jeg valgt å dele oppgaven i 7 kapitler. Det første kapitlet gir en presentasjon av industriutstillingenes historie og forsøker å fange den ideologien som betegner arrangementene. Målet er å slå opp et lerret som resten av oppgaven kan sees i lys av. I kapittel to undersøker jeg ideen om en nordisk utstilling i Kristiania i 1900 og diskuterer forholdene i landet og hovedstaden frem til 1905. Disse to kapitlene kan sees som en innledning til en analyse, som utgjør oppgavens midtdel, og handler om en utvikling i forberedelsesprosessen med *særlig* blick på Norden og forholdet i Danmark, Sverige og Norge. (kap. 3, 4 og 5)

I kapittel tre ser jeg nærmere på hvilke utstillingsplaner det var i Norden fra 1905-1910. Her vil både Danmark, Sverige og Norges planer diskuteres opp mot hverandre. Kapittel fire er todelt og tar først for seg debatten om en nordisk eller norsk utstilling. Deretter vendes fokus innad i Norge etter hvert som det ble klart at utstillingen ville bli norsk. Denne delen tar for seg spørsmål om utstillingens ramme og funksjon. Kapittel fem har jeg valgt å kalle et sideblikk. Det er rettet mot Sverige og utstillingen i Malmø for å vurdere konkurransen.

De to siste kapitlene er konsentrert om Norge og den utviklingen som skjedde frem til det nasjonale stevnet var åpnet. Kapittel seks handler om eventuelle konflikter med hensyn til å stille ut Norge som et samlet bilde. Her vil både plassering, arkitektur og innhold gjennomgås. Kapittel syv tar for seg utstillingen etter at den var åpnet og vil knytte sentrale temaer under utstillingen til de foregående kapitlene. Sammenhengen med det internasjonale utstillingssystemet vil her bli nærmere studert. I tillegg evalueres to viktige besøk fra utlandet, norskamerikanernes deltagelse og over hundre riksdagsmenn som gjester fra Sverige.

Kapittel 1

Utstillingenes verden

År 1900, på terskelen til et nytt århundre, ruver en kvinneskikkelse på toppen av en mektig portal. Omkranset av driftige, arbeidende menn med sine verktøy er hun klar til å tre inn i den moderne tid. Denne kvinnen ble kalt *La Parisienne*, portalens navn var Porte Binet og sammen dannet de inngangsporten til Verdensutstillingen i Paris 1900.³¹

Publikum strømmet til fra alle verdens kanter for å oppleve et mylder av gjenstander, oppfinnelser, forlystelser og ideer. Uten hensyn til alder, klasse eller kjønn fristet arrangementet med forventning om et spennende møte for enhver smak. Året markerte teknologiens totale gjennombrudd med et bredt spekter av tidens viktigste fremstillinger, alt fra automobiler, røntgen, fotografi, trådløs telegrafi, rulletrapper og bevegelige fortau til mikroskoper og det nye filmmediet. Langs Seinen strakte Rue des Nations seg med monumentale bygninger, paviljonger og palass som var spesialdesignet med nasjonale særpreg fra alle deltagernes land.³² Her kunne tilskuerne vandre og få et innblikk i hva det ville si å være en tysker, italiener eller kanskje nordmann. Aldri hadde så mange mennesker vært samlet på et så begrenset område, totalt var det nærmere 50 millioner mennesker som besøkte utstillingen i Paris.³³ Hva skyldtes denne enorme tilslutningen og hvilke krefter lå bak et slikt arrangement?³⁴

Innledning

Ønsket om å gripe tiden, samle den i sin totale bredde med alle sine former og gi en organisert presentasjon av det hele var en visjon spesielt påfallende for annen halvdel av det 19. århundret. Verdensutstillingene kom til å markere en tilstand, et oppsummerende øyeblikk, over en grensesprengende utvikling og en optimistisk fremskrittro. Forutsetningene var industrialiseringsprosessen som rullet over Europa, men i tillegg spilte den voksende nasjonalismen en sentral rolle. I dette kapittelet vil jeg forsøke å vise utviklingen mot det

³¹ Debora L. Silverman, *Art Nouveau in Fin-de-Siècle France* s. 288. Statuen var karakterisert som typisk for art nouveau, myk og livskraftig. En triumf for den moderne dekorasjon. Hun var omstendelig dekorert. Den lange rekken med arbeidere, som bar sine verktøy og frukter av sitt arbeid, ble et symbol på den totale nasjons bidrag til fellesskapet.

³² Paul Greenhalgh, *Ephemeral vistas*, Manchester University Press, 1988. s 112.

³³ Antallet besøkte varierer litt i utstillingslitteraturen, men det er ingen tvil om at utstillingen i Paris 1900 overgikk alle tidligere massemønstringer i omfang.

³⁴ Det er viktig å understreke at verdensutstillingene på dette tidspunkt var kommet i en slik stilling at stadig flere uttrykte sin aggresjon og engstelse overfor arrangementene. Dette kommenteres nedenfor. Årsaken til at jeg velger å introdusere min avhandling med Paris 1900 er dens omfang og storslagenhet.

komplekse utstillingsbildet. Momenter som belyser ideologien bak verdensutstillingene blir vesentlige å trekke frem for å kartlegge selve utstillingsfenomenet. Vurderingen av hvilken betydning, oppslutning og aktualitet disse utstillingene hadde gir en bakgrunnsforståelse som blir viktig for resten av avhandlingen. Norges deltagelse på verdenutstillingene og avholdelse av mindre internasjonale eller nasjonale utstillinger i Norden vil bli undersøkt avslutningsvis.

Historien

Den utvikling som førte til de storslagne utstillingene har sine idéhistoriske og økonomiske røtter på midten av 1700-tallet. I opplysningstidens ånd lå ambisjoner om oppdragelse og belæring av menneskemassene. Samtidig gjorde industrialismen og masseproduksjonen, kombinert med den borgelige offentligheten, sin inntreden i vestens historie. Det har imidlertid vært en del diskusjon om tidspunktet og stedet for den første *egentlige* industriutstillingen.³⁵ En av årsakene til det kan være selve industribegrepet som hadde en langt videre betydning enn det har i dag. Industri var ikke bare knyttet til massefremstilling ved hjelp av maskiner, men omfattet all foredling av råvarer.³⁶ På den måten kom industrien i berøring med en rekke andre produksjonsfelt, og det kan derfor være vanskelig å se nøyaktig hvor endringen mot de ”moderne” industriutstillinger startet. I denne sammenheng er det nettopp brytningen som er interessant, og jeg vil i det følgende redegjøre nærmere for dette.

Utstillingenes opprinnelse kan spores tilbake til den europeiske basar og markedstradisjonen, men det råder ikke fullstendig enighet om industriutstillingenes eventuelle slektskap med disse.³⁷ Markedene hadde hovedsakelig en merkantil og religiøs oppgave og dette kom utstillingene til å fjerne seg fra. Mer vanlig er det kanskje å knytte dem til de offentlige, årlig avholdte, kunstutstillingene i Frankrike i annen halvdel av 1600-tallet som en følge av Colberts næringspolitikk. Da handel og industri skulle styrkes etter revolusjonen, hadde franskmennene blitt fortrolig med utstillingsvirksomheten.³⁸ De tidlige kunstutstillingene kom derfor til å være av betydning for en rekke industriutstillinger som ble avholdt i Frankrike fra 1797 mot annen halvdel av 1800-tallet. Disse utstillingene hadde politiske og økonomiske motiver bak sin opprettelse.³⁹ Det lå et uttrykt håp om at den franske

³⁵ Ekström 1994: s. 23. Nevner Paris 1683, Wien 1754, London 1756 eller 1761, Paris 1797 eller 1798 som forslag i utstillingslitteraturen.

³⁶ Ingeborg Glambek. *Kunsten, nytten og moralen. Kunstindustri og husflid i Norge 1800-1900*. Oslo 1988. s. 16.

³⁷ Ekström 1994: s. 22.

³⁸ Mogensen 1900: s. 21.

³⁹ Greenhalgh 1988: s. 3.

befolkningen skulle kunne verdsette sine egne produkter og ta opp kampen med det utenlandske markedet, spesielt England.

I England var The Society of Arts forgjenger til de mange patriotiske selskapene som ble grunnlagt på slutten av 1700-tallet, og begynnelsen av 1800-tallet.⁴⁰ Allerede i 1761 arrangerte de en serie med utstillinger som viste et utvalg av maskiner, jordbruksredskap og industrielle produkter med den hensikt å stimulere landets næringsliv.⁴¹ De engelske utstillingene var mindre ambisiøse sammenlignet med de senere franske, men de kunne se ut til å ha en intellektuell fordel av å ha oppstått av nysgjerrighet for den kunstneriske og industrielle utvikling, og ikke av økonomisk desperasjon.⁴² Ikke minst ble utstillingene populære for middelklassen som kunne få innsikt i den mekaniske utvikling. I tillegg fantes en bevegelse, som gikk ut fra *Mechanic's Institutes*, som kombinerte industri og folkeunderholdning med hovedvekt på opplæring i moralske verdier.⁴³ Da dronning Victoria kom til makten, ble utstillingsvesenet raskt utvidet i England. Hennes gemal, Prins Albert, var ordfører for The Society of Arts og hadde et sterkt ønske om å forbedre den allmenne smak. Særlig etter 1837 og utover på 40-tallet ble det avholdt tallrike fremvisninger i England med sikte på å stimulere arbeiderklassen spesielt, og generelt, heve kunnskapsnivået omkring den industrielle kultur. Denne kombinasjonen av sosial og moralsk filosofi, fikk en viktig effekt på den kommende generasjons foretak. Noe av det som engasjerte deltagerne og publikum var utstillingenes konkurransepregede karakter, med bestemte kvalitetsutfordringer for deltagerne, og oppmuntring gjennom medaljeutdeling. Med dette påvirket utstillingsvesenet merkbart den tekniske kvaliteten.⁴⁴

Paris 1798

Det kan virke naturlig at den første serien med industriutstillinger ble avholdt i England, den nasjonen som gikk i spissen for industrialiseringen i Europa. Det var likevel utstillingen i Paris i 1798 som skulle bli skjellsettende for de store industriutstillingene som skulle komme i siste halvdel av 1800-tallet. Elias Cornell hevder at det som avgjort skiller Parisutstillingen i 1798 fra alle de foregående, var de ideene som bevisst lå bak. Organisasjonen ønsket å føre ut

⁴⁰ Jeffrey A. Auerbach, *The Great Exhibition of 1851. A nation on display*. London 1999. s. 9 Det opprinnelige navn var "The Society for the Encouragement of Arts, Manufactures and Commerce", grunnlagt i 1753. Et av disse patriotiske selskap var *Det Kongelige Selskap for Norges Vel*, stiftet i 1909.

⁴¹ Glambe 1988: s. 68.

⁴² Greenhalgh 1988: s. 7.

⁴³ Brenna 2001: s. 63.

⁴⁴ Elias Cornell, *De stora utställningarnas arkitekturhistoria*. Stockholm 1952 s. 46.

et budskap til hver og en, for å vise hva det industrielle produksjonslivet skapte.⁴⁵ Salg var underordnet i dette budskapet. Bakgrunnen for utstillingen skyldtes at Frankrikes generaler hadde seiret i Italia og at lykken så ut til å vende seg for landet. Det ble dermed besluttet å feire årsdagen for revolusjonen med en stor fest.⁴⁶ Innenriksminister Francois de Neufchateau ønsket en annen type feiring enn det som var vanlig fra tidligere fester. Ideen om en utstilling av industrielle produkter oppsto og var velkommen fordi den var ny og med på å befordre den nasjonale ånd. Som jeg nevnte ovenfor var det av betydning for den franske stat å hevde sin posisjon på det industrielle markedet. Greenhalgh skriver: "The exhibition was a national event, but the concerns which motivated it were, economically speaking, international."⁴⁷ Den engelske masseproduksjonen av billige varer truet det franske markedet, det var derfor viktig å vise omverdenen, og da spesielt England, at Frankrike var konkurransedyktig.⁴⁸

På Champs de Mars, plassen hvor Napoleon hadde blitt berømmet for sine felttog, ble det reist storslagne, temporære bygninger. I industrihallen ble det vist en samling av ulike forretningsgrener, utenfor fylte en overflod av aktiviteter plassen, alt fra militære parader, utsøkte ball og spektakulære show.⁴⁹ Da Neufchateau holdt sin tale fra Le Tertre, den lille høyden på Champ de Mars, påpekte han at franskmennene nå hadde mulighet til å demonstrere sin skikkelighet i handel, industri og de kunster som tilhørte freden, på samme måte som de tidligere hadde overrasket Europa med sin krigerske dåd.⁵⁰ Nå skulle det i stedet bli en krig om kvalitetsstandarden innenfor industrien.⁵¹ Franskmennene oppfattet seg som bærere av det ypperste i vestens sivilisasjon, dermed kom kunst og kunstindustri til å spille en sentral rolle i den franske nasjonale selvforståelsen.⁵² Samtidig var det viktig å demonstrere for den franske befolkning at de dugde, og styrke troen på egen produksjon. Dermed fulgte en pedagogisk linje som skulle gi massene interesse og kunnskap om den industrielle utvikling.

Den prestisjefylte plassen, det økonomiske løftet med å få reist bygningene og betydningen av å opplære nasjonen til å tro på sine egne ferdigheter, er faktorer som er med på å skille utstillingen i 1798 fra alle andre tidligere kulturelle hendelser.⁵³ Den ble derfor en spire til den utstillingsideologien som skulle utvikles. I Frankrike ble det besluttet å avholde

⁴⁵ Ibid.

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Greenhalgh 1988: s. 4.

⁴⁸ Se Greenhalg kap. 1 "Origins and conceptual development."

⁴⁹ Se Cornell 1952: s. 13-21.

⁵⁰ Greenhalgh 1988: s. 5.

⁵¹ Cornell understreker at dette "krigerske" momentet var betegnende spesielt for den første, men ble ikke senere uttalt.

⁵² Smeds 1996: s. 46.

⁵³ Greenhalgh 1988: s 4.

utstillinger med jevne mellomrom, ambisjoner om utvikling var derfor tilstede.; ”when a policy is formed providing for the staging of events at regular intervals, the opportunity for development and growth appears.”⁵⁴ Neufchateau ble dermed en pådriver for et nasjonalt stevne som skulle bli forløper for de senere 1800-tallets utstillinger av internasjonal karakter. Ingrediensene på denne første utstillingen, som folkefest, offentlig propaganda og kunnskapsutvikling, ble gjentatt på de neste utstillingene. Mellom 1797 og 1849 ble det avholdt 11 nasjonale utstillinger i Frankrike med stigende utvikling i form og størrelse.

Den siste nasjonale utstillingen i denne serien ble avholdt i Paris 1849. I følge Cornell ble det sendt to engelske observatører dit, Henry Cole og arkitekten Matthew Digby Wyatt.⁵⁵ De kom til å utarbeide en rapport som spilte en vesentlig rolle under tilretteleggingen av den første verdensutstillingen.⁵⁶ Generelt var det en skepsis i England mot å etterape Frankrike, men samtidig var de ledende industrinasjonene forpliktet til å følge med i utviklingen.

Verdensutstillingene

Den første verdensutstillingen ble åpnet av dronning Victoria i Hyde Park i London 1851. Navnet var ”The Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations” og ble en overveldende publikumssuksess, ikke minst på grunn av den spektakulære utstillingsbygningen, ”Crystal Palace”, som gjorde et enormt inntrykk.⁵⁷ Som et drivhus i kjempeformat, oppført med jernbjelker og hundretusenvis av store glassplater, ble den et symbol for sin tid. Både det rasjonelle arbeid, ingeniørkunsten og Englands posisjon i industrisamfunnet kom til uttrykk i bygningen.⁵⁸ Med denne utstillingen i London kom utstillingsvesenet til å spre seg til stadig fjernere deler av verden.

Tråder mot en ideologi

I følge Anders Ekström fantes det i perioden 1851-1900 flere indikatorer som kan betegne en utstillingsideologi.⁵⁹ Som et grunnlag ligger det jeg allerede har belyst som den vestlige verdens endringer mot det moderne samfunn. Viktige stikkord å forfølge er industrialisme, hegemoni og nasjonalisme. Det er en klar sammenheng mellom tidens økonomiske, politiske

⁵⁴ Ibid: 4.

⁵⁵ Cornell 1952: s. 50.

⁵⁶ Henry Cole (1808-1882) ble imponert over det han så i Frankrike og fikk ideen om en internasjonal utstilling som han drøftet med Prins Albert. Disse to kan regnes som de fremste pådriverne bak den første verdensutstillingen. Se Greenhalgh s. 11.

⁵⁷ Totalt rundt 6 millioner besøkende. *The Great Exhibition of 1851. A nation on display*, s.2 *International exhibitions* på engelsk, *expositions universelles* på fransk og *World's Fairs* i Amerika.

⁵⁸ Cornell skriver at det på dette tidspunkt kun var England som var i stand til å reise et slikt byggverk. s. 77

⁵⁹ Ekström 1994: s. 57.

og filosofiske tendenser. Som et resultat av utviklingen av nye disipliner som historie, biologi, kunsthistorie og antropologi oppsto det også en diskurs angående fortiden og den teknologiske utviklingen.⁶⁰ Her er tidsperspektivet i seg selv viktig. Den økende entusiasmen over fremskritt og nyvinninger hadde sammenheng med tanken om en rettlinjert utvikling, lik for alle kulturer, hvor fremgangen ble en sentral målestokk for det siviliserte samfunn.⁶¹ I dette tankemønsteret faller utstillingene inn som små konsentrater av en oppfattet virkelighet. I motsetning til museene, som representerte fortiden, var utstillingene rettet mot nåtid og fremtid. Og denne forestillingen av virkeligheten var igjen satt sammen av ulike strømninger fra det borgerlige samfunnet.

Med industrisamfunnets fremvekst oppsto det moderne massemarkedet som gjorde det mulig å sette ned prisene, slik at flere fikk råd til å kjøpe. Ny teknikk gjorde tidligere luksusvarer av stål, aluminium, tinn og finere tekstiler mer allment tilgjengelig. Utviklingen av hjemmemarkedet var forskjellig i de ulike land, alt etter samfunnsstruktur, kjøpekraft og forskjeller i forbruksvarer. Et fellestrekk var likevel at borgerskapets stil ble toneangivende for arbeiderne. Noe av årsaken til det hang sammen med at masseproduksjon av forbruksvarer forutsatte en viss standardisering av stil og smak. Her dannet den borgelige livsstil, med sin posisjon og status, det kulturelle forbildet. Gjennom stat, skole og private organisasjoner ble den borgerlige mentaliteten spredt til andre samfunnsgrupper.

Oppfatningen om hva som skulle presenteres, hvordan det ble presentert og til hvem ble et altså tegn på en ordningskapende og systematiserende søken etter å nå ut til samfunnsmassene, påvirke og belære folket om de nye oppfinnelser. Dette kan kobles til Gramscis kulturelle hegemonibegrep hvor utstillingene, i tillegg til å være en kollektiv, sosial presentasjon, var en demonstrasjon av makt, da det var enkeltpersoner som kodifiserte en offentlig kultur.

Et vesentlig poeng for utstillingsvirksomheten ble å skape orden og gjøre utstillingene mest mulig lærerike og interessante for publikum. Tanker om organisering og klassifisering var under kontinuerlig debatt ettersom utviklingen skred fram. Brita Brenna skriver at disse debattene var knyttet til lokale vitenskapelige kulturer og nasjonale næringspolitiske og statlige interesser.⁶² Et fellestrekk var likevel at de ulike kategoriene kunne ha en universell gyldighet, da de skulle forstås av alle nasjoner og samtidig ønsket å favne alle menneskeskapte produkter. Striden sto kontinuerlig om hva som skulle danne grunnlaget for

⁶⁰ Se Tony Bennett, *The birth of the Museum*. London 1995.

⁶¹ Ekström 1994: s. 58.

⁶² Brenna 2001: s 83.

klassifikasjonen. Dette var hierarkiske systemer hvor gjenstandene ble rangert i forhold til hverandre etter bestemte kriterier.⁶³ Til tross for at rekkefølgen forandret seg i takt med utviklingen, var de grunnleggende rammene forholdsvis statiske og inndelt i tre nivåer: avdelinger, klasser og grupper.

Med det kom arkitekturen til å spille en viktig rolle for arrangementene. I tillegg til å tiltrekke publikum og skape en attraktiv ramme rundt utstillingen, lå det en utfordring til arkitektene om å skape bygninger som kunne tilpasses klassifikasjonssystemet og skape overblikk. Samtidig kom bygningskunsten, som jeg var inne på, til å få en symbolsk betydning da de ofte speilet karakteristiske trekk som nasjonene ville fremheve. Som Crystal Palace var også Eiffeltårnet, bygget til Parisutstillingen i 1889, et klassisk eksempel på dette. Begge representerte en industriell triumf og begge opprettholdt, hver på sin måte, ideen om overblikket samtidig som de fanget oppmerksomhet ved å fremstå som imponerende og fantastiske symboler på menneskenes ubegrensede muligheter.

Etter hvert gikk man bort fra tanken om å samle alt i en bygning, og utstillingene fikk form som egne byer med ulike paviljonger og haller.⁶⁴ Dette hang blant annet sammen med utviklingen av masseproduksjonen og oppfinnelser som krevde stadig større areal og et mer overskuelig system. Et viktig eksempel er verdensutstillingen i Chicago i 1893, som ble den mest omfattende i Amerika på 1800-tallet, og som ble et forbilde for senere utstillinger. Den var bygget etter et system med akser, som krysset et enormt parkanlegg med bygninger, gater og dammer. På den måten ble det oppnådd harmoni i anlegget. Hver for seg var bygningene originale, men arkitekturen var gjennomført i en enhetlig ramme i klassisk stil. Med få unntak var alle bygningene hvite, og utstillingen i Chicago fikk derfor navnet "The White City".

Verdensutstillingene kan sees som en underlig kombinasjon av karneval og seremoni, sirkus og museum, populisme og elitisme, skriver Greenhalgh.⁶⁵ Utstillingene ble møtested og valfartsted for både den dannede verden og de brede folkemasser.⁶⁶ Et hav av gjenstander ble fremstilt, i alle mulig slags kategorier. Dette gjaldt også mennesker. Spesielt i perioden 1889-1914 var det svært populært med såkalte "Human showcases".⁶⁷ Man plasserte grupper, eller storfamilier, fra ulike deler av verden i små "landsbyer", tilnærmet et autentisk miljø, hvor de skulle leve så normalt som mulig. På denne måten fikk publikum mulighet til å studere fremmede kulturers vaner og ritualer. Disse utstillingene ble gitt en antropologisk legitimitet

⁶³ Brenna og Fjelstad (red.) *Kollektive identiteter, ting og betydninger*. Oslo 1997, s 93.

⁶⁴ Dette avsnittet bygger på Cornell 1952: s. 178-185.

⁶⁵ Greenhalgh 1988: s. 4.

⁶⁶ Erik Rudeng, Verdensutstillinger og norske utstillinger. Internasjonal tradisjon og norske særtrekk, i *Dugnad* 1995;1.

⁶⁷ Avsnittet bygger på Greenhalgh 1988: s. 82.

av franske representanter, som mente det var en god måte å spre kunnskap på. Ikke minst ga det mulighet for å vise frem de franske kolonier, og kan også sees som en demonstrasjon av makt og herredømme.

Det sto mye berømmelse og prestisje på spill i utstillingenes fredelige form for kappestrid. Det å avholde en utstilling ga tegn på en langt fremkommet utvikling. Fra og med Paris-utstillingen i 1878 og fram til 1939, med et opphold under 1. verdenskrig, ble det holdt i gjennomsnitt to internasjonale utstillinger i året, og det ble en kamp mellom nasjoner i Europa og stater i USA. Frankrike tapte ære etter den gigantiske utstillingen i 1851. De svarte med å arrangere en større og mektigere *universell* utstilling fire år senere. Her sto to stormakter mot hverandre, med et ambisiøst ønske om å hevde sin makt, og det ble i første rekke et spill mellom England og Frankrike. Kerstin Smeds hevder dette var en måte å glorifisere nasjonens eller imperiets makt på i en politisk-nasjonalistisk form.⁶⁸ Som et eksempel nevner hun Chicagoutstillingen i 1893, med bygninger i gjennomført klassisk stil, hvitt som marmor, som viste Amerikas storhet og antydte røtter i den gamle europeiske og demokratiske kulturen.⁶⁹ I 1873 arrangerte Wien en verdensutstilling for å befeste sin stilling i Europa. I tillegg sto byer som Melbourne, Antwerpen, Barcelona, Glasgow, Bryssel og en rad med andre steder som verter for industriutstillinger under annen halvdel av 1800-tallet.⁷⁰

Italia var et av landene som ønsket å markere sin posisjon i Europa, og flere representanter fra de øverste kretser i samfunnet, som konge, finans-, landbruks- og handelsministeriet, hadde store planer om en verdensutstilling i Roma i 1885-1886.⁷¹ Målet var å ta opp kampen med England og Frankrike, og det ble laget en rekke kampanjer for å stimulere befolkningen til å ha tiltro til egen produksjon. Fyldige tegninger ble laget for storslagne bygninger som skulle reises i Borghese-parken. Italia hadde all grunn til å være stolt av sine frembringelser, silkevarer fra Como, bronse fra Napoli, fløyel fra Genova, alt dette var industri som absolutt kunne markere seg på verdensmarkedet, ble det hevdet. Til tross for at disse planene aldri ble gjennomført, er det tydelig å se hvilket engasjement, og hvilken status det lå i arrangementene. Italia var en ung nasjon, og en verdensutstilling skulle fungere som en samlende faktor for å styrke det nasjonale selvbildet, utvide handelsforbindelsene og gi nye impulser til landets borgere.

⁶⁸ Smeds 1996:s 45.

⁶⁹ Smeds 1996: s 45.

⁷⁰ Ekström 1994: s.51.

⁷¹ Orsini Cesare *La verità sulla Esposizione mondiale i Roma*. Roma 1883.

Viktig ble det også for alle de deltagende nasjoner. Den etnisk-nasjonalistiske profileringen var noe alle, både små og store nasjoner, satset stort på. Det nasjonale gjennombruddet på utstillingsarenaen kom i Paris 1867. Da ble alle inviterte stater oppfordret av Prins Napoleon til å bygge nasjonale hus, nasjonale avdelingsfasader og vise nasjonal folkekultur.⁷²

Norsk deltagelse

Norge var deltager på verdensutstillinger allerede fra starten i 1851, selv om det var relativt begrenset de første årene.⁷³ Når det gjaldt forholdet til Sverige, som det er et poeng for meg å fremheve, har Brita Brenna delt den norske deltagelsen inn i tre faser som jeg mener det kan være fruktbart å ta utgangspunkt i.⁷⁴ Den første fasen går frem til 1870, hvor vekten lå på det moderne og siviliserte samfunnet og de nasjonale forskjeller ikke ble spesielt fremhevet. Fra norsk side var det i den forbindelse skepsis mot å delta i 1851, da landet følte at det var stående tilbake og var usivilisert i sammenligning med andre.⁷⁵ Det var imidlertid ikke bare særpreget for Norge, da reaksjoner som "ikke verdig" var vanlig også i andre land. Norge og Sverige hadde en felles avdeling, og deltagelsen fra norsk side gikk via Sveriges utenriksdepartement til det norske indredepartement. Forholdet til Sverige bød heller ikke på problemer i Paris 1855. Det var fortsatt beskjeden deltagelse fra norsk side, men en del nye virkemidler var satt i verk for å rekruttere massen. Bedret økonomi og en betydelig vekst i industriproduksjonen var en viktig grunn til større mobilisering, men det var også en større innsats for å trekke med gjenstander fra hele landet. Fra Norge var det til sammen 122 utstillere.

I London 1862 var det større fokus fra norsk side på hvordan landet ble oppfattet, hvilket bilde som ble gitt. Nordmennene fikk øynene opp for at verden ville ha nasjonal særart, ikke norsk industri. Utstillingen ble en skole der man lærte å dyrke det nasjonale. Eilert Sundt lot seg inspirere av Verdensutstillingen i London.⁷⁶ Han opplevde at utstillingen æret arbeidet og dermed var en hyllest til arbeideren, og den vanlige mann. Sundt oppfattet det pedagogiske aspektet ved utstillingene, og mente utstillingene i høy grad kunne bidra til oversikt og helhetstenkning, og gi et bedret kvalitetsnivå som ville komme nasjonen til gode.

⁷² Smeds 1996: s. 45.

⁷³ Se Brenna 2002 om norsk deltagelse.

⁷⁴ Fra et 1905-seminar med Brita Brenna i okt. 2002.

⁷⁵ Det ble et labert oppmøte, men det var likevel enkelte som utmerket seg. Kongsberg sølvverk fikk Prize Medal for utmerket håndverk, se Brenna 2002: kap. 4.

⁷⁶ Eilert Sundt *Om husfliden i Norge*, Oslo 1975.

I 1867 ble alle stater oppfordret til å bygge nasjonale hus og vise folkekultur. Et paradoks var det at landene måtte unngå å skille seg ut fra andre, samtidig som man skulle vise ting som ga et bilde av det nasjonale. Det var viktig for statens æresfølelse å vise seg som et sivilisert folkeferd. Som et eksempel viser Brenna hvordan noen av hovedattraksjonene fra norsk side var fiskeriavdelingen, trelast, metaller og skinnvarer som man kunne være bekjent av å presentere. Norge og Sverige delte plass, men hadde hver sin kommissær.

Andre fase regnes fra 1870-90. I denne fasen blir forbindelsen til Sverige stadig mer problematisk. I Philadelphia i 1876 ble teknologi et sentralt element i nasjonal forskjellstenkning. Norge deltok ikke med maskiner, men med nasjonale dukker og arbeider i nasjonal stil.⁷⁷ Møtet med amerikansk kultur var skjellsettende for norske reisende, og gjorde inntrykk.

Professor Ole Jacob Broch var en svært sentral og viktig skikkelse i arbeidet med den norske deltagelsen på verdensutstillinger.⁷⁸ Han deltok i utviklingen av internasjonale fagkongresser som mer og mer ble knyttet til utstillingene. Han hadde vært formann i den norske hovedkomité ved utstillingene i Paris 1867 og 1878, og sørget for en solid norsk deltagelse på verdensutstillingen i 1889. Denne utstillingen innleder tredje fase som går fra 1889-1900, og ble et tydelig vendepunkt i forholdet til Sverige.

Frankrike ville i 1889 lage 100 års feiring av revolusjonen. Utstillingen var i stor grad en demonstrasjon av Frankrike som stormakt. Sverige takket nei til innbydelsen, fordi svenskekongen var en uforsonlig motstander av en revolusjonær utstilling. For Norges del var det å takke ja en markering av politisk selvstendighet i forhold til Sverige. Fra norsk side ble eksport, kunst og turisme vektlagt. Etter denne utstillingen deltok Norge separat fra Sverige. I Paris 1900 lå den norske paviljongen i fremste rekke blant de store langs Seinen.⁷⁹I følge Brenna ble deltagelsen i Paris kanskje den mest vellykkede noen sinne. Av omkring 370 norske utstillere fikk 280 belønninger og 16 aller høyeste utmerkelse, Grand Prix.

Utstillingen i Paris 1900 ble ikke bare oppfattet positivt. Stadig flere så med bekymring og engstelse på de store utstillingene som var forvandlet til vanvittige forlystelsesarenaer, hvor kapitalismen, kommersialismen og reklamen hadde tatt fullstendig overhånd. Det ble hevdet at utstillingene ikke lenger var triumferende fester, men omfattende kampanjer for nasjonalstaten.⁸⁰

⁷⁷ Brenna 2002: s. 332.

⁷⁸ Jens Arup Seip *Ole Jacob Broch og hans samtid*. Oslo 1971. s. 645-651.

⁷⁹ Brenna 2002: s. 453.

⁸⁰ Brenna 2002: s. 439.

Norden

Det var ikke bare de ledende nasjoner i Europa som avholdt store utstillinger. Både internasjonale, nasjonale og mer lokale utstillinger ble arrangert i mange land. Det ga muligheter for å fremvise den nasjonale industrien, og det nasjonale selvbildet, også for de mindre nasjonene.⁸¹ Til tross for at disse arrangementene var mindre i omfang ble det gjort forsøk på å følge Parisutstillingen, og etter hvert kom inspirasjonen fra de store verdensutstillingene. Dermed kunne det på disse utstillingene spores en form for felles mal hvor arkitektur, klassifikasjon, undervisning og underholdning var felles ingredienser. Signaler om en fremskredet utvikling i vertslanene gjorde seg gjeldende også her.

Danmark og Sverige

Den første utstilling som tilsvarte den i Paris 1798 ble avholdt i København i 1810.⁸² Bak denne sto Selskabet for Indenlandsk Kunstflid, stiftet 1808.⁸³ Justitierådet Bærens nevnes som første initiativtager til å gjøre ett ”offentlig Skue af godt Fabriks- og Haandværksarbejde”. Hensikten skulle i følge danskene være at utstillingen ”dels kunde vække Kappelyst og dels overbevise os om vort Nationalværd”. I trengselstidene etter englernes bombardement ble det viktig å styrke den innenlandske vareproduksjonen og samtidig minne borgerne om de gamle dyder som flid og nøysomhet.⁸⁴

Flere utstillinger ble avholdt både i Danmark og Sverige, men her rettes søkelyset mot de nordiske arrangementene. Fra 1844 hadde det vært planer om en felles nordisk utstilling i København, muligens i forbindelse med den aktuelle skandinavismen, men den ble det ikke noe av. I det små kom det nordiske utstillingssamarbeidet i gang med en utstilling i Malmø i 1861, men selve gjennombruddet skjedde i Stockholm i 1866. Sverige hadde gjort en stor innsats ved verdensutstillingen i London i 1862, og kanskje kom det til å påvirke krefter i landet til å samle kunst og industri fra hele Norden, også fra Finland og Russland.⁸⁵ Ekström poengterer hvordan man knyttet retorikken til de store utstillingene ved å anse dem som et

⁸¹ Dublin, Wien, Melbourne, Antwerpen, Barcelona, Glasgow, Bryssel og en rekke andre byer sto som vertskap for industriutstillinger i 2. halvdel av 1800-tallet. For en fylldig oversikt se John Allwood, *The Great Exhibitions*, 1977.

⁸² Cornell 1952: s. 21.

⁸³ Mogensen 1900: s. 22.

⁸⁴ Ibid: kapittel 2, s 22.

⁸⁵ Ibid. Utstillingen ble avholdt i Kungsträdgården i en stor bygning tegnet av arkitekt A.W. Edelsvärd, se Ekström s. 51.

tegn på en fredelig utvikling. Slik skulle man gjøre fremskritt gjennom ”den fredelige täflan” nasjonene i mellom.⁸⁶

I 1872 innviet Industriforeningen i København sin utstilling ved Tivoli, en utstilling som ikke skulle stå tilbake for svenskenes.⁸⁷ København forberedte seg på storbesøk og åpningsfesten 13. juni 1872 ble oppfattet som et symbol på nasjonens reisning etter nederlaget i 1864. Kongen talte om ”velsignet frugt for industriens og kunstens udvikling til de nordiske rigers held og styrke.”⁸⁸ I den forbindelse ble det første nordiske industrimøtet holdt i København hvor temaer som barnarbeid, arbeidsuro og kapital ble diskutert.

I 1888 hadde den danske kongen 25-års regjeringsjubileum og i tillegg til et par andre runde tall, som skulle feires, var det på nytt klart for en stor utstilling i København.⁸⁹ ”Den nordiske industri -, landbrugs - og kunstutstilling” ble spredt over den nåværende Rådhusplassen, i Tivoli og på det lave arealet ned mot vannet. Initiativet kom fra Industriforeningen med direktør for Den Kgl. danske Porcelainsfabrik, Philip Schoug. Han forestilte seg en liten verdensutstilling innenfor kunstindustri og fikk med seg England, Tyskland, Frankrike og Russland, og i tillegg: Sverige og Norge.

I 1897 avsluttet den nordiske serien av utstillinger med ”Allmänna konst- och industriutställningen i Stockholm.”⁹⁰ Konkurransespektet var tydelig mellom Sverige og Danmark. I følge Ekström hadde det ikke tatt lang tid etter utstillingen i 1866 før diskusjonen om en ny utstilling oppsto. Særlig etter utstillingen i København i 1872, var det flere som hevdet at Stockholm burde være vertskap for neste nordiske samling.⁹¹

Norge

Utstillingstradisjonen i Norge kan spores tilbake til 1830.⁹² Den første industriutstillingen som ble omtalt i aviser ble holdt i Christiania i 1835. Det var likevel først på begynnelsen av 1850-årene at tanken om større og landsomfattende utstillinger ble aktuell. I 1851 og i 1854 ble det arrangert utstillinger i Christiania hvor det var et uttrykt ønske om å samle industri- og håndverksprodukter fra hele landet.⁹³ Bergen arrangerte en landsutstilling i 1852, som kan

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Ibid.

⁸⁸ Ibid.

⁸⁹ Industriforeningen hadde 50-års jubileum, og det var hundre år siden stavnsbåndsløsningen, Mogensen s. 27.

⁹⁰ Se Ekströms 1994.

⁹¹ Ekström s. 106. På grunn av en del uenigheter og Riksdagens manglende interesse kom altså København Sverige i forkjøpet ved å avholde den tredje utstilling med nordisk omfang i 1888.

⁹² Dag Sveen, *Folkekunstens fødsel og død - norsk treskjæring fra folkekunst til nasjonalt kunsthåndverk*. 1849-1879, doktoravh. i kunsthistorie, Bergen 1997. s. 57-76.

⁹³ Fjeldstads 1998: s. 5.

regnes som den første virkelig store nasjonale industriutstilling.⁹⁴ Der ble det også avholdt en internasjonal fiskeriutstilling i 1865.

Det er særlig tre store utstillinger som var omfattende i Norge på slutten av 1800-tallet. Den ene var i Drammen i 1873, arrangert av Drammens Haandværks- og Industriforening. Utstillingen var svært høytidelig, og den første utstilling i Norge som fikk sitt eget utstillingsbygg.⁹⁵ Den andre var på Tullinløkka i Kristiania i 1883. Den norske Haandværks - og Industriforening sto som arrangør, med dekorasjonsmaler Wilhelm Krogh som initiativtaker og kommissær.⁹⁶ Utstillingen samlet over 2000 utstillere, og ble regnet som svært vellykket med ca. 220 000 besøkende. Åpningen ble foretatt av kronprins Gustaf, som var i følge med prins Oscar. Den tredje store utstillingen ble avholdt i Nygårdsparken i Bergen i 1898. Den skilte seg ut fra de andre ved å være større og mer imponerende.⁹⁷ Det ble også avholdt mindre utstillinger i Skien 1891, Tromsø 1894, Bergen 1898 med en internasjonal fiskeriavdeling. Det var Landbruksutstillinger i Trondheim i 1887, Kristiania 1892 og 1907. Spesialutstilling for reise- og sportslivet i Stavanger, en fiskeriutstilling i Kristiansund, en skandinavisk fiskeriutstilling i Trondhjem 1908, og en sports og turistutstilling i Bergen 1910.

Oppsummering

Den teknologiske innovasjonen førte til sosial endring, sekularisering, politiske og kulturelle omveltninger. I tillegg kom nasjonalstatens oppbyggelse og vitenskapens fremskritt. Forutsetningene for verdensutstillingene må sees i lys av denne totale bakgrunn. Europa var i endring mot et moderne samfunn.

Fra den første industriutstillingen på Marsmarken i Paris i 1798, via de store verdensutstillingene utover annen halvdel av 1800-tallet, hadde utstillingsfenomenet fått stor betydning og vakt enorm interesse over hele Europa. I tillegg til de store, internasjonale utstillingene kom også de mindre nasjonale til å bli sentrale arenaer og møteplasser for de ledende styresmakter og folkemassene. Her ble, i tråd med tidens utvikling, de industrielle og teknologiske nyvinninger fremstilt, mens nye tanker og ideer kunne formes. Troen på fremskrittet var sterk. Samtidig ble det totale kulturliv definert og representert med alt fra kunst, arkitektur og historie til restauranter, teatre og øvrige forlystelsesbegivenheter.

⁹⁴ Sveen 1997: s. 64.

⁹⁵ Ibid: s. 72.

⁹⁶ Anne Wichstrøm, Byminner nr. 3-1983.

⁹⁷ Fjelstad 1998: s. 33.

Enten det dreide seg om gigantiske verdensutstillinger eller mindre internasjonale eller nasjonale mønstringer, var dette store og krevende arrangementer å avholde for vertslandene. Og det innebar en høy grad av prestisje og statuseffekt, ikke minst på grunn av all oppmerksomheten utstillingene førte med seg.

Kapittel 2: Nordisk utstilling i Kristiania? 1900-1905

Innledning

Norge hadde vist seg som ivrig deltager på verdensutstillingene med stadig større bidrag og engasjement. Det samme gjaldt deltagelsen ved de store nordiske utstillingene i København og Stockholm. Sammenlignet med nabolandene hadde ikke Norge markert seg nevneverdig i avholdelse av slike omfattende arrangementer selv, men på begynnelsen av 1900-tallet gikk enkelte i gang med å diskutere muligheten for å foreta en større offentlig, nordisk utstilling i Kristiania. I dette kapitlet vil jeg presentere ideen, vise en del av debatten og diskutere forholdene i Norge generelt og Kristiania spesielt med hensyn til utstillingsperspektivet.

Tanken fremmes

Under en generalforsamling i Kristiania Haandverks- og Industriforening ble det i februar 1900 fremmet forslag om å avholde en *skandinavisk* industriutstilling i Kristiania.⁹⁸ Det ble henvist til Norges tidligere deltagelse på utstillinger i København og Stockholm, spesielt de to siste i 1888 og 1897, og viktigheten av ikke å stå tilbake for broderlandene. Samtidig hadde det blitt registrert et stadig sterkere behov fra næringsdrivende kretser om at Norge burde mane seg opp og vise hva landet kunne prestere. Det var viktig å komme i gang med planleggingen da prosessen til en så omfattende utstilling ville ta lang tid og arrangementet ville kreve store ressurser. Et mulig valgt tidspunkt kunne være år 1906, da ville det bli et like langt tidsrom mellom de tre nordiske utstillingene. Andre forslag var 1911 med feiringen av Univeristetets 100-års dag eller 1914, hundreåret for landets selvstendighet.

Det var altså Kristiania Haandverk- og Industriforening som hadde fremmet forslaget om en stor industriutstilling i landet, og dette kan sees som en naturlig følge av bransjens aktualitet i tiden. Som vist i kapittel 1 var utstillinger et viktig middel for å fremme utviklingen av håndverk og industri, og foreningen ble derfor en naturlig pådriver bak slike arrangementer.⁹⁹ Det ble også i Norge stilt krav til fagdanning, praktisk undervisning og kunnskap innenfor de respektive fag.

⁹⁸ Møtet ble referert i Morgenbladet 10.02.1900 og en del andre aviser. I et intervju med verftseier Thune, i Aftenposten 20.07.1910, ble det fremhevet at Den norske Haandverks- og Industriforening, allerede på 1890-tallet, gjentatte ganger hadde diskutert tanken om en nordisk utstilling. Med utstillingen i Stockholm 1897, hvor Thune hadde hatt den praktiske ledelse av den norske utstillingsavdelingen, fikk han god anledning til å studere virksomheten, og kom dermed til å gå i bresjen for det norske initiativ. Jeg vil i det følgende betegne utstillingen som nordisk.

⁹⁹ B.A. Melby *Oslo Håndverks- og Industriforening 1838-1938*, Oslo 1939, s. 51.

Den norske Haandverks- og Industriforening i Kristiania ble stiftet i 1871 ved en sammenslåing av den gamle Haandværksforeningen, stiftet i 1838, og Den tekniske Forening stiftet, i 1847. Foreningen ble dermed en blanding av to ulike tradisjoner som representerte håndverkere på den ene siden og et mer akademisk miljø på den andre.¹⁰⁰ Foreningen hadde tatt initiativ til, og langt på vei deltatt som arrangør for de fleste store utstillingene som var blitt holdt i hovedstaden. Den hadde også deltatt aktivt i Norges medvirkning i de store verdensutstillingene. ”Det kan endog være spørsmål om ikke denne side ved foreningens virksomhet er noe av det for samfundet mest betydningsfulle som den i det hele tatt har utrettet.”¹⁰¹ Utstillingene hadde hatt stor betydning og gitt unike muligheter for faglig veiledning og vurdering, i tillegg var de virkningsfulle arenaer for å vekke publikums interesse og tillit.

Forslaget om en nordisk utstilling ble tatt opp til debatt i pressen året etter, da Morgenbladet reiste spørsmål om en eventuell utstilling i Kristiania.¹⁰² Rykter om en planlagt internasjonal utstilling i København så ut til å ha aktualisert spørsmålet. I følge artikkelen hadde Danmark startet en kampanje for å få avholdt en internasjonal utstilling i København i løpet av nærmeste fremtid. Industriens og håndverkernes kretser hadde riktignok stilt seg noe kjølig overfor tanken, da tiden ikke var spesielt gunstig, men de var likevel villige til å diskutere ideen og undersøke hvorvidt det innenfor den danske industri var et virkelig behov og et ønske om å få reist en utstilling. I Norge kom dette spørsmålet noe uventet, da det i følge Morgenbladet åpenbart var Norges tur til å avholde en nordisk utstilling. Så langt hadde imidlertid ikke omstendighetene ligget til rette for det her i landet. Spesielt med hensyn til de økonomiske kostnadene og det omfattende forarbeidet som var påkrevd. For å få et inntrykk av hvordan den generelle stemningen var til utstillingsspørsmålet hadde Morgenbladet henvendt seg til flere menn med spesiell kompetanse innenfor området.¹⁰³

En av dem var verftseier Andreas Lauritz Thune som var en sentral skikkelse i hovedstadens næringsliv med bred erfaring innenfor utstillingsbransjen. Under den nordiske utstillingen i København 1888 hadde han sittet som formann, og ved utstillingen i Stockholm ni år senere hadde han vært praktisk leder og viseformann i den norske avdelingen.¹⁰⁴ Thune var skeptisk til om det lot seg gjøre å skaffe den nødvendige økonomiske støtte til en stor utstilling, da man minst måtte regne med et bidrag på 1 million kroner fra stat og kommune,

¹⁰⁰ Olaf Munthe *Jubilæumsskrift. Den norske Haandværks- og Industriforening 1871-1896*. Kristiania 1896, s. 72-73.

¹⁰¹ Melby 1939: s. 51.

¹⁰² Morgenbladet 08.10.1901 Jeg har ikke funnet respons på forslaget i pressen før dette.

¹⁰³ Morgenbladet 08.10.1901.

¹⁰⁴ Andreas Lauritz Thune (1848-1920) var industridrivende og sjef for Thunes mekaniske Værksted. NBL.

samt en garanti på minst 300.000 kroner. Han viste til de anstrengte forhold for de enkelte næringsdrivende hvor hver mann kjempet for sin bedrift, og trodde det skulle bli vanskelig å finne kompetente personer som var villige til å ofre seg for en slik sak. Thune var enig i at det var Kristianias tur til å avholde en utstilling i Norden, og mente at Frogner ville egne seg som arena, men tiden var foreløpig ikke moden for et slikt arrangement.

Dekorasjonsmaler Wilhelm Krogh var av samme oppfatning og mente det ennå ikke burde gjøres noe, men det var likevel litt avhengig av forholdene i København. Hvis man der besluttet seg for å gå i gang med forberedelser til en utstilling, fikk Norge se tiden an. Skulle det derimot vise seg at de ikke lot utstillingstanken bli en realitet, var det sannsynlig at Norge burde ta saken opp til nærmere behandling. Om det ble alvor så han det som rimelig at Fellesforeningen for norsk Haandverk og Industri tok initiativet og ledelsen, da utstillingen ville kreve lange forberedelser, minst 4-5 år. Han var svært opptatt av at tanken ikke måtte oppgis:

Landet skylder simpelthen for sin egen del, at en saadan udstilling kommer istand, det er en honnørsag for nationen. Det har jo længe været paa tale, at vi skulde arrangere den, og kongen har ved flere leiligheder vist, at han har interesseret sig stærkt derfor. Sverige og Danmark vilde ganske vist komme til at anstrenge sig for med hæder at kunne deltage, og de har i virkeligheden ventet paa, at denne anledning skulde gives dem. Skal vi gjøre noget, saa faar vi gjøre noget, som duer.¹⁰⁵

Disponent Nielsen ønsket som de andre å få i stand en utstilling, men påpekte vanskeligheten ved å oppdrive de nødvendige økonomiske bidrag fra stat og kommune. Han mente år 1908 kunne være egnet, men at 1914 ble for lenge å vente. Hensynet til København burde etter Nielsens oppfatning veie tungt, Norge kunne ikke legge seg i veien for deres planer. Stortingsmann Martinsen var opptatt av utstillingens nytteverdi. Han så det ikke som egnet å avholde et arrangement som i så stor grad gikk ut på ”moro og adspredelser”. Han mente de økonomiske forholdene i landet sto overfor dårligere utsikter enn tidligere, og at et slikt arrangement muligens ville gi arbeidsfortjeneste til enkelte borgere, men at kommunen selv ville få en rekke ekstraavgifter. Martinsen hevdet at en eventuell utstilling burde overgå den siste Stockholmsutstillingen, og det maktet ikke landet nå, til det var forholdene for spente: ”Tiderne egner sig ikke for den slags operationer, som en udstilling er. Tidspunktet vilde i det hele taget være saa daarlig valgt, som det næsten overhovedet kunde vælges.”¹⁰⁶ Stemningen for en nordisk utstilling i Kristiania var altså tilstede, men tidspunktet virket for samtlige

¹⁰⁵ Morgenbladet 08.12.1901.

¹⁰⁶ Ibid.

uheldig av økonomiske årsaker. Dette ble oppfattet i Danmark hvor Dannebrog refererte til artikkelen i Morgenbladet og informerte om de fagkyndiges uttalelser.¹⁰⁷ I avisen Vort Land ble det skrevet:

Christiania maa absolut have forretten til nu at afholde en nordisk udstilling. Naar der siges, at Spørgsmaalet afhænger af, hvad Kjøbenhavn beslutter sig til at gjøre, saa maa vi svare: det kommer an paa Christiania, hvad der nu skal gjøres. Hvis man der vil forberede en skandinavisk udstilling, maa vi Strax lojalt opgive enhver tanke om en saadan udstilling.¹⁰⁸

Landets posisjon

På landsbasis var perioden fra 1900 og helt fram til 1914 preget av en sterk oppgangskonjunktur med full sysselsetting og økning i produksjonen som ga stigning i bruttonasjonalproduktet.¹⁰⁹ Utbygging av kommunikasjoner med nye dampskip langs kysten, forbedret veisystem og jernbanebygging, knyttet landet sterkere sammen. Til tross for at nærmere halvparten av befolkningen i Norge ennå hadde sitt levebrød innenfor primærnæringene var det økende entusiasme innenfor handelsnæringene, og store endringer innenfor industrien. Rundt 1905 utviklet Norge en moderne, prosessbasert fabrikkindustri basert på store mengder elektrisk kraft og ny elektrokjemisk og elektrometallurgisk teknologi.¹¹⁰ Dette la grunnlag for store muligheter, og skapte en voldsom fart i utviklingen.

Sammenlignet med Sverige var forutsetningen for fremveksten av en sterk nasjonal sentralkultur dårligere i Norge, skriver Angell.¹¹¹ Norge hadde ikke kulturelle sentra som Uppsala, Lund og Stockholm, med universiteter som viktige institusjoner til å spre impulser over et bredt spekter. Viktig for hovedstaden ble derfor universitetet som var grunnlagt i 1811. Angell påpeker likevel at persepsjonsnivået ga et litt annet bilde. Lesekunnskapen hadde i begge land nådd et relativt høyt nivå, noe som ga forutsetning for å spre kulturelle impulser til mange lag i befolkningen.

Moderniseringsprosessen var i begge land et resultat av både private og statlige initiativ for å stimulere næringsutviklingen. Med dette ble også en landsfremmende borgerlig offentlighet stimulert ved fremveksten av et assosiasjons- og organisasjonsvesen.¹¹² Ulike grupper og foreninger organiserte seg for at flere kunne ta del i det offentlige liv. Håndverks-

¹⁰⁷ Morgenbladet 19.12.1901.

¹⁰⁸ Ibid.

¹⁰⁹ Jostein Nerbøvik, *Norsk Historie 1860-1914*. Det Norske Samlaget 1999. s 240

¹¹⁰ Ibid: s. 243.

¹¹¹ Angell 2001: s. 20.

¹¹² Jens Arup Seip, *Utsikt over Norges historie*, b. 2 Oslo 1981. s. 49.

og Industriforeningen kan sees som en del av dette, og fungerte som interesseforening for ulike deler av næringslivet. Dette kom til å skape et større nedslagsfelt for politiske og kulturelle impulser.

Politisk sett sto kravet om norsk selvstendighet i forhold til Sverige i høysetet med partiet Venstre som førende organ. Bevisstheten om det norske og fremhevelsen av den kulturelle egenarten sto sterkt. Betegnende for epokens kultursyn var den rasjonelle tenkemåten som kom i konflikt med det romantiske og tilbakeskuende. Som jeg var inne på innledningsvis var Bjørnson skeptisk til forestillingen om den norske bondekulturen, da han mente mye av kulturgodset var kommet fra utlandet.¹¹³ Dette kan knyttes til det neo-elitistiske nasjonsbyggingsprosjektet rundt århundreskiftet, som understreket behovet for en kulturell og politisk elite.¹¹⁴ Bjørnson regnes som prosjektets fremst ideolog, og avviste både tokulturteorien og landsmålet. Ord som ”kultur” og ”dannelse” var nye honnørord som i sin natur var internasjonale. Bjørnson påsto at bondekulturen var innarbeidet i det norske samfunnet gjennom dannelsesrike personer tilhørende bykulturen og dens vitenskapelige og kunstneriske krefter. Bykulturen og vinklingen mot det urbane ble derfor viktig i arbeidet med å utvikle den nasjonale kultur. Med dette ble det vesentlig å plassere hovedstaden Kristiania på europakartet.

Kristianias utfordring

Arne Garborg skrev i 1877 at Norge ennå ikke hadde noe naturlig sentrum, kulturelt sett, bare en rekke landskaper med hver sine sentra.¹¹⁵ I 1900 spådde han at Kristiania snart ville være praktisk talt hele Norge. Selv om Kristiania kanskje ikke lenger var en eksotisk utpost, var den likevel i den europeiske periferi sammenlignet med Stockholm og København.¹¹⁶ Men befolkningsveksten var økende. I 1900 hadde Kristiania en kvart million innbyggere, og byen ble et stadig viktigere sentrum for resten av landet.

Geografisk fikk industrien særlig betydning for Østlandet, da den i tillegg til landbruk og skogbruk ble en hovednæring. På den måten kom også hovedstadens rolle til å få en mer dominerende stilling enn tidligere.¹¹⁷ I følge Brinchmann var dette en viktig årsak til at hovedstaden i så liten utstrekning hadde vært sete for landets større utstillinger tidligere. Han

¹¹³ Sørensen s. 393.

¹¹⁴ Øystein Sørensen (red) *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo 1998. s. 37.

¹¹⁵ Jan Eivind Myhre *Oslo bys historie*. Oslo 1990. s 510.

¹¹⁶ *Ibid*: s. 511.

¹¹⁷ Brinchmann 1923: s 11.

mente det hadde rådet en oppfatning om at det kun var fiskerinæringen og landets naturherligheter som var konkurransedyktige og verdt å vise frem.¹¹⁸ Etter hvert som industrien vokste frem som en viktig faktor i landets økonomi, og det norske landbruk kom opp på høyde med tidens krav, endret dette bilde seg. Brinchmann hevder at det ikke var noen som tenkte seg en annen arena enn Kristiania for en stor industriutstilling. Ved gjennomgåelse av avisartikler i perioden kan jeg heller ikke finne noen protester mot dette forslaget.

Økonomisk var det nedgangstider i byen. Den såkalte Kristiania-krisen preget århundreskiftet med mange konkurser, tvangsauksjoner og en trykket forretningsvirksomhet med påfølgende arbeidsledighet.¹¹⁹ Tilflyttingen på slutten av 1800-tallet hadde ført til et overfylt marked med ny arbeidskraft på en tid da det ikke var behov for den, og krisen kom til å gå ut over alle byens borgere. Dette førte til en generell motforestilling i folket om alt som kunne oppfattes som overdrivelser på det kommunale området. Dermed var det lite sannsynlig at det offentlige ville gå med på en stor utstilling i hovedstaden. Årsaken til at tanken dukker opp, til tross for at de økonomiske utsiktene så ut til å være så vanskelige, kan tolkes som et håp i næringslivets kretser om at situasjonen snart ville endre seg. Ideen kan sees som et ledd i en forberedelsesprosess. Tanken var uttalt, planleggingsprosessen var på en måte allerede satt i gang.

Selv om en økonomisk depresjon rådet i hovedstaden i disse årene, opplevde Kristiania en kulturell blomstring, hvor en lang rekke hendelser og begivenheter var med på å sette den åndelige virksomheten i byen i gang. Som viktige eksempler på det står landets store diktere, Bjørnson og Ibsen, som la grunnlaget for en norsk scenekunst der det nyopprettede Nationaltheateret i Kristiania, 1899, ble utgangspunkt for en ny gullalder i norsk teater. Den unge entusiastiske sjef, Bjørn Bjørnson, kjempet for scenens norskhet og ble en banebryter for hjemlandets dramatik. Innenfor billedkunst sto malerhøvdingene Erik Werenskiold og Christian Krohg sentralt i den offentlige debatten, mens den internasjonalt berømte Edvard Munch holdt seg litt i bakgrunnen.

Ny diskusjon i 1904

I 1904 ble tanken om en utstilling i Kristiania på nytt et aktuelt tema i landets største aviser. Som i 1901 var det særlig Morgenbladet som engasjerte seg i saken, og intervjuet en del

¹¹⁸ Dette var en oppfatning, i følge Brinchmann, som ikke bare gjorde seg gjeldene ved arrangement av hjemlige utstillinger, men også ved deltagelsen i utenlandske utstillinger og ikke alltid til Norges fordel. I forhold til dette måtte nødvendigvis Vestlandet og kystdistriktene få en overveldende overmakt over Østlandet.

¹¹⁹ S.C Hammer, *Kristianias historie*, bind 4. Oslo 1924, s. 268.

sentrale personligheter innenfor Kristianias næringsliv. En av dem var verkseier Thune, som stadig oppfattet at en nordisk utstilling i Kristiania ville komme til å vekke en omfattende interesse og bli et verdig ledd i den rekke av nordiske utstillinger som hadde blitt avholdt i løpet av de siste tiårene.¹²⁰ ”Jeg føler meg likeledes overbevist om at den i tilfælde vil blive gjenstand for en deltagelse fra Sverige og Danmark, som vil overtræffe de forventninger som vel de fleste i den retning nærer.” Han mente det var en glimrende anledning til å kaste lys over de siste tiårs fremskritt innenfor næringslivet i Norden, og føre med seg en mengde av turister og andre interesserte til Norge i et helt annet omfang enn tidligere. Som i 1901 fastholdt Thune at de økonomiske tilstander i landet fortsatt var i en så utsatt posisjon at det var fornuftig å vente på bedre tider, kanskje helt fram til 1914.

En annen representant, som tok til orde for en stor utstilling, var Andreas Jensen Krogh. I likhet med Thune hadde han lang erfaring innenfor utstillingsvirksomheten, blant annet som medlem av komiteen for Norges offisielle deltagelse i utstillingene i Stockholm 1897 og Paris 1900.¹²¹ I en artikkel i *Verdens Gang* skrev han at det umiddelbart måtte tas stilling til om det skulle avholdes en nordisk utstilling.¹²² Han oppfordret styresmaktene til å ta fatt i saken slik at arbeidet: ”kan komme til at give de rette led idet som skal føre vort land fremover til den rette plads i fremtidens store freds- og frihedsarbeide.” Det er interessant å merke seg ordene han bruker, da det var en utbredt oppfatning at industriutstillinger hadde en fredsbevarende funksjon.¹²³ Tanken henger sammen med den moderne kulturutviklingen med ønsker om et universelt samarbeid. Med hensyn til påstander om en kommende stor utstilling i København meddelte Krogh, paradoksalt nok, at det ikke ville være aktuelt for Norge å delta der før Danmark hadde møtt fram i Norge.

Innstillingen talte fortsatt for at det var Kristianias tur til å avholde en nordisk utstilling, men signalene utenfra skapte usikkerhet med tanke på nabolandenes interesser. Avisen *Vårt Land* hadde i Sverige gjort en del undersøkelser og forhørt seg om hvorvidt det var ønskelig med København eller Kristiania som arena for en ny nordisk industriutstilling.¹²⁴ Finansministeren hevdet at så lenge forretningsforholdene i Norge var så nær de svenske ville det ikke være noen fordel å delta på en norsk utstilling. Hoffintendant Bendig mente at sympatiene hellet mer mot København enn Kristiania, uten å utdype dette nærmere i

¹²⁰ *Morgenbladet* 18.11.1904.

¹²¹ Andreas Jensen Krogh (1849-1908) var instrumentmaker og tekniker, spesialist på finere og matematiske instrumenter. I mange år deltok han i både innelandske og utenlandske utstillinger, i Kristiania 1883, Liverpool 1886, København, 1888, Stockholm 1897 og Paris 1900, og vant overalt anerkjennelse for sine arbeider. NBL.

¹²² *Verdens Gang* 11.12.1904.

¹²³ Ekström 1994: s. 57.

¹²⁴ Referert i *Aftenposten* 28.11.1904.

artikkelen.¹²⁵ De fleste oppfatningene var økonomisk orientert, som direktør Bernströms uttalelse om at det var uinteressant for svensk industri å stille ut i Kristiania, da forholdene var så vanskelige og skattene så: ”ulidelig høie, at der ingen kjøbeevne er.” Han mente det ville være noe helt annet å stille ut i København som lå på terskelen til kontinentet hvor man lettere kunne tilegne seg forretningsforbindelser.

Hvordan ble utstillingsdiskusjonen oppfattet i Danmark? I et spesialtelegram til Morgenbladet kunne det fra København meddeles at Industriforeningens formann der, direktør Bing, hadde kommet med uttalelser om en norsk industriutstilling i Vort Land.¹²⁶ Han hevdet at hver gang danskene diskuterte en utstilling begynte nordmennene å røre på seg. I 1898 da Bing som nyutnevnt formann hadde berørt tanken, besøkte en innflytelsesrik nordmann han og uttalte engstelse for at København ville legge seg i veien for en utstilling i Kristiania. Det samme hadde skjedd i 1902, og nok en gang gjentok dette seg. Knappt nok hadde danskene antydning av tidspunktet 1908-1910 som beleilig for en utstilling i København, før Norge igjen var der. Bing uttalte, med all hensyn til nordmennenes rett, at de hittil hadde vært så tilbakeholdne i benyttelsen av denne at danskene hadde vanskelig for å tro den ville bli realisert. I tillegg oppfattet Bing at meningene i Norge var delte på grunn av dårlig økonomi. Denne oppfatning hadde Bing fått bekreftet ved en samtale han hadde hatt med en utstillingskyndig nordmann, som mente det minst måtte gå ti år før Kristiania hadde overvunnet følgene av den økonomiske krisen.¹²⁷ Bing påsto derfor at hvis København ønsket å arrangere en utstilling, burde de fremme sine planer uten å frykte nordmennenes skuffelse.

Ny-skandinavisme?

Hvordan var forholdet i Norden før unionsbruddet i 1905? Ved århundreskiftet så det ut til at en ny skandinavistisk ideologi skulle få oppslutning, særlig i studentersamfunnet. Initiativet kom fra norsk side, og noe av bakgrunnen var den anspenne situasjon mellom Sverige og Norge rundt 1895. I 1896 ble det første nordiske akademiske møtet avholdt i Kristiania med ønske om et tettere universitetsamarbeid.¹²⁸ I tillegg til nyetableringer av foreninger ble det utgitt tidsskrift og skapt initiativ for møtevirksomhet. I 1900 ble det avholdt et nordisk skolemøte i Kristiania der nordisk samarbeid var det dominerende tema, og i 1903 holdt

¹²⁵ Bendig var i følge avisen en av de store eksperter på utstillingsområdet og hadde vært kommissær for flere tidligere utstillinger.

¹²⁶ Morgenbladet 11.11.1904.

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Dette avsnittet bygger på Ruth Hemstads Foredrag om Studenter og skandinaver-1800-tallets skandinaviske forbrødring. Humanioradagene 05.04. 2003.

Sophus Bugge sin berømte tale "Samhold i Norden" i Studentersamfundet, hvor han oppfordret til dannelse av en nordisk forening. Disse hendelser betegner at det fantes en intellektuell bevegelse og vilje til samarbeid i Norden før 1905.

Oppsummering

Forslaget om å avholde en nordisk utstilling i Norge ble fremmet av Haandverks- og Industriforeningen allerede i 1900. Viktige argumenter var at Norge måtte følge opp den utstillingstradisjonen som var oppstått i Norden, og ønsket om å skape større tiltro og interesse for egne produkter. Ideen kan sees som en naturlig følge av tiden, med en stadig sterkere vending mot det industrielle og næringsorienterte samfunnet. Det var representanter fra det såkalte næringsborgerskapet i Kristiania som i første rekke diskuterte og evaluerte forslaget, og alle var enige om at en utstilling ville være av stor betydning for landet. Til tross for at Kristiania var i en kulturell oppblomstringsfase var de økonomiske forhold i hovedstaden så dårlige at planen måtte utsettes noen år.

Parallelt med de norske planene hadde representanter for industriforeningen i København startet en utstillingsdiskusjon i Danmark. I neste kapittel forfølges og undersøkes de videre utstillingsplanene både i Danmark, Sverige og Norge.

Kapittel 3: Kryssende planer 1905-1910

Innledning

Til tross for at Danmark, Sverige og Norge var avhengige av hverandres deltagelse og produkter for å kunne betegne sin utstilling som nordisk, så det ikke ut til at de tok særlig hensyn til hverandres planer. Avholdelsen av slike store arrangementer var ikke satt i et formelt system, og det kunne til tider oppstå stridigheter ved realiseringen av slike mønstringer. I perioden fra 1906 frem til 1910 var landene i stor grad opptatt av å markere sin uavhengighet gjennom ulike individuelle prosjekter. For Norges del ble året 1914 sett på som et realistisk valg, dermed kom det til å vekke bekymring da Danmark fastsatte året 1913 som det endelige tidspunkt for en nordisk utstilling i København. Nok en utfordring dukket opp da Sverige presenterte sine planer for å avholde en baltisk utstilling i Malmø i 1914. Dette kapitlet skisserer en utvikling av de tre lands planer og foretar en undersøkelse av argumentene som kom frem i det offentlige rom. Hvem var det som gikk i veien for hvem? Alle visste at det ikke var hensiktsmessig med tre utstillinger i Norden innenfor en så kort tidsramme. Sentralt står hendelsene i og rundt 1905, og hvordan unionsbruddet kom til å spille en rolle i utviklingen.

Forholdet i Norden etter 1905

Med unionsbruddet kunne Norge omsider fremstå som en total og uavhengig nasjon. En epoke som hadde vært preget av politisk-nasjonal kamp var over. Bruddet hadde imidlertid skapt et anstrengt forhold til Sverige, som følte seg krenket over den fremgangsmåten løsrivelsen hadde skjedd på. Dette hadde ført til mistenksomhet fra svensk side, det ble blant annet tatt til orde for et sterkt forsvar mot norskegrensen.¹²⁹ Unionsbruddet fikk også konsekvenser for den idealistiske skandinavismen. Ruth Hemstad peker på hvordan stemningen drastisk snudde i Norden, og hvordan allerede planlagte møter i 1905 og 1906 ble avlyst på løpende bånd.¹³⁰ I tillegg var perioden etter 1905 preget av store nordiske motsetninger og sammenstøt på det diplomatiske plan.¹³¹ Roald Berg skriver at det ikke alltid var motsetninger begrunnet i reelle interesser, men at prestisje og sårede følelser ofte kunne skinne igjennom.¹³² Dette gjaldt også forholdet mellom Danmark og Sverige som heller ikke

¹²⁹ Roald Berg, *Nordisk samarbeid 1914-1918*. s. 7 IFS Oslo 4/1997.

¹³⁰ Hemstad "Indian Summer", 2002.

¹³¹ Berg 1997: s. 7.

¹³² Ibid.

var spesielt tillitsfullt i årene etter 1905, da Danmark hadde stått på Norges side under unionsoppløsningen.¹³³ I en kommentar skrev Aftenpostens korrespondent i Stockholm:

Det er vanskelig å si, hvilket av de to lande Norge eller Danmark, som er gjenstand for den største misstemning fra svensk side, og i det sterkt hjemmekjøbende Danmark turde Sverige endnu mindre end i Norge kunne vente sig betydeligere handelsfordele.¹³⁴

Han hadde dessuten registrert Norges plan om å feire Eidsvollsværkets hundreårsdag i 1914 og mente det ikke kunne regnes med svensk oppslutning. Begivenheten i 1905 hadde ført til at uviljen satt dypt i Sverige. Det samme gjaldt den danske planen om en nordisk utstilling i København.

Når det gjaldt Danmarks forhold til Norge var det ingen åpenbare motsetninger. Til tross for at det kom en del reaksjoner fra dansk hold om nynorskbevegelsens streben etter å bygge et selvstendig norsk språk, noe som var et viktig ledd, fra norsk side, i den kulturelle løsrivelsesprosessen fra Danmark.

Norges planer

Komiteen etableres i Kristiania

Under et møte i Kristiania Haandverks- og Industriforening, den 28. juni 1907, ble det etter forslag fra foreningens formann, arkitekt Torolf Prytz, nedsatt en komité med det mandat å utarbeide foreløpige planer og omkostninger for en utstilling i 1914.¹³⁵ Torolf Prytz ble valgt til komiteens formann. De utstillingsinteresserte hadde i lengre tid vært utålmodige etter å komme i gang. Trondheimsbladet Dagsposten hadde i 1906 sterkt gitt uttrykk for at hvis ikke Norge snarlig startet arbeidet med en nordisk utstilling i 1914, ville landet aldri få det til.¹³⁶ Om utstillingen skulle være nasjonal, nordisk eller norsk, var foreløpig underordnet det faktum at det straks måtte dannes en komité som i full offentlighet kunne starte forberedelsene. I det materialet jeg har gjennomgått, i forbindelse med planene før 1907, har jeg ikke funnet utstillingsspørsmålet drøftet i året 1905. Årsakene til det kan sees i sammenheng med unionsbruddet og de politiske omstendighetene i landet, men det er også sannsynlig at de økonomiske forhold i hovedstaden var avgjørende. Fra og med 1906 kunne det påvises en oppgangsperiode i Kristiania, med økt kjøpelyst og stigende kjøpeevne hos

¹³³ Berg 1997: s. 7.

¹³⁴ Aftenposten 23.07.1906.

¹³⁵ Brinchmann 1923: s. 12.

¹³⁶ Dagsposten 18.07. 1906.

innbyggerne.¹³⁷ Det er uansett tydelig at ideen om en utstilling ikke slapp taket i Haandverks- og Industriforeningen.

Komiteens oppgave var i første rekke å undersøke de forskjellige grener av industri, håndverk og næringsliv, videre å utarbeide et foreløpig utkast til administrasjonens kostnader. I dette lå også et foreløpig utkast til bygninger og beregning av utstillingsgodsets masse. De regnet med å bruke halvannet år på sitt arbeid. Da ville det være fire år igjen til å få utstillingen på plass. Noen av hovedutfordringene var spørsmål om utstillingens beliggenhet i hovedstaden og hensynet til utenlandsk deltagelse. Så langt var parkanlegget på Frogner ansett som best egnet. Komiteen ville gi Norge det største og fyldigste utstillingsarealet, men både Sverige, Danmark og Finland ville bli innbudt. Hvordan de utenlandske gjestene skulle presenteres var foreløpig svært usikkert, men komiteen var klar over at svensk industri ikke kom til å bli særlig delaktig, da de hadde bestemt seg for å avholde en egen utstilling samme år.

Offentlig støtte

I mai 1908 oversendte komiteen en anmodning til Regjeringen og Kristiania kommune om et bidrag på 5.000 kroner til det videre forberedende arbeidet. Komiteens henvendelse førte til nedsetting av kgl. prp. av 24. oktober 1908, der beløpet på 5.000 ble foreslått.¹³⁸ Ved den etterfølgende stortingsbeslutning, av 8. september 1909, ble proposisjonen bifalt mot 29 stemmer.¹³⁹ Med bevilgninger fra Kristiania kommune og en sum på 2.500 kroner stilt til disposisjon fra Kristiania Haandverks- og Industriforening, var det økonomiske grunnlag for videre utredning av saken lagt til rette. Mindretallet som stemte i mot var ikke direkte motstandere av utstillingstanken, men hevdet at saken var for lite forberedt og utarbeidet, og at ved å gi et slikt statstilskudd ville det offentlige binde seg til større summer i fremtiden.¹⁴⁰ Statsråd Abrahamsen mente dette var å snu saken på hodet, for nettopp et økonomisk tilskudd var nødvendig i denne første prosjektfasen. Han mente Stortinget på ingen måte ville bli bundet til videre bevilgninger, da de hadde makt til å vurdere de betingelser som var mest tjenelige. Om det skulle vise seg at komiteen ville planlegge en for omfattende utstilling, eller en utstilling som på andre måter ikke virket hensiktsmessig, hadde Stortinget full adgang til å knytte betingelser til sin bevilgning.

¹³⁷ Hammer 1924: s. 382. Oppgangsperioden så ut til å vedvare frem til 1914.

¹³⁸ *Stortingsforhandlinger* 1909 indst. S. Nr. 164. St. prp. Nr 1, hovp. VII.

¹³⁹ *Ibid.*

¹⁴⁰ *Ibid.*

Med hensyn til spørsmålet om en nordisk utstilling var oppfatningene delte blant de som stemte for. H. Pettersen uttalte at utstillingen ville gjøre større nytte for landet om den ble nordisk. Utstillingen skulle etter hans oppfatning være en målestokk for hvordan landets utvikling stilte seg i forhold til de andre nordiske landene. Budsjettkomiteens formann, Konow, mente det mest hensiktsmessige ville være en utstilling bare med norsk deltagelse i 1914. Likevel påpekte han at Stortinget ikke ville binde administrasjonen eller den forberedende komité. Dette var flere av representantene enig i, dermed kom ansvaret for videre utredninger i sin helhet til å ligge i hendene på utstillingskomiteen.

Komiteens menn

Hvem var det som kom til å representere forsamlingen i utstillingskomiteen? Jeg har tidligere belyst hvordan borgerskapets stil og smak skulle uttrykkes ved de store verdensutstillingene. Er det mulig å identifisere et tilsvarende borgerskap i Norge som pådrivere bak Jubileumsutstillingen? Nedenfor presenterer jeg aktører som sto for det forberedende arbeidet. Jeg vil i neste kapittel komme tilbake til spørsmålet da den endelige organisasjonsfordelingen ble fastlagt.

En sentral skikkelse var komiteens formann, Torolf Prytz, som var arkitekt og gullsmed.¹⁴¹ Han var eier av Tostrup gullsmedfirma og hadde stått som byggherre for Tostrupgården i 1896. Prytz hadde lang erfaring innenfor utstillingsarbeid, særlig i utlandet hvor han hadde deltatt som utstillers og medarbeider i administrasjonen. Andreas Lauritz Thune ble innsatt som viseformann, og, som jeg var inne på i forrige kapittel, var også han en sentral skikkelse innenfor utstillingsvirksomhet i utlandet. For øvrig besto komiteen av grosserer Mads Ellef Landgaard, dekorasjonsmaler Wilhelm Krogh, maleren Eilif Peterssen og muremester F. G. Gundersen. Videre ble komiteen supplert med statsråd Johan E. Melbye, kammerherre August C. Mohr, generalkonsul Christian Thams, konsul Joachim Grieg, kjøpmann Chr. Fredriksen Melbo, generaldirektør Sam Eyde, direktør H. Malling og statsråd H.J. Darre-Jensen. I juli 1908 ble Henrik Bull ansatt som komiteens arkitekt, og byråsjef N.A. Brinchmann som dens sekretær. Utstillingskomiteen var satt sammen av menn med ulike yrkesbakgrunn, felles for dem var at de representerte ulike næringsinteresser, og dermed kunne sees som en gruppe med et økonomisk og sosialt felleskap. Jeg definerer denne gruppen som et næringsborgerskap med tro på fremskritt, vitenskap og modernisering.

¹⁴¹ Torolf Prytz (1858-1938) Som utstillers fikk han gullmedalje på utstillingen i Kristiania 1883, 1. pris i København 1888 og på verdensutstillingen i Paris 1900 *Grand Prix* som eneste gullsmed i Norden. Han hadde deltatt som jurymedlem i Paris 1889, norsk kommissær i Chicago 1893 og viseformann i Norges komité i Paris 1900. NBL.

Sveriges planer

I følge avisartikler kan man få inntrykk av at det var skiftende planer om å arrangere en utstilling etter 1905. En del representanter for svensk industri begynte å fremlegge planer om en nordisk utstilling i Stockholm i 1911 eller 1912.¹⁴² På bakgrunn av tekniske fremskritt i Sverige var det et behov for å stille ut og vinne oppmerksomhet på verdensmarkedet. Generalkommisær for Stockholmsutstillingen i 1897, grosserer Arthur Thiel, anså det nødvendig at en slik utstilling i tilfelle måtte bli internasjonal. Sverige var det eneste av de nordiske land som var i stand til å iverksette et arrangement av en slik størrelse. Et land som innbød til en slik konkurranse burde kunne konkurrere med utlandets industri ”og det kan Sverige, men ikke Danmark eller Norge”¹⁴³, hevdet Thiel.

I 1906 skrev Aftenposten i en artikkel at det allerede i 1897 var bestemt å avholde en ny nordisk utstilling i Sverige, 10 år etter den forrige i 1907.¹⁴⁴ Det interessante ved artikkelen er avisens påstand om at Sverige hadde ombestemt seg på grunn av det som var skjedd de siste årene, og at de heller ville konsentrere seg om en verdensutstilling i Stockholm i 1912. Svenskene lot ikke til å ta hensyn til danske eller norske utstillingsplaner, noe som for Aftenposten nesten ikke var til å tro.

I Malmø ønsket De Skaanske Husholdningsselskaber å feire sitt hundreårsjubileum med et stort landbruksmøte som i omfang skulle overtreffe andre svenske møter av samme art, og som skulle gi et klart og storslått innblikk i de mektige fremskritt denne hovednæringen hadde nådd. Samtidig oppsto det planer om å iverksette en stor svensk industriutstilling i Malmø for å innlemme byen i de europeiske storbyenes krets.¹⁴⁵ Den 15. april 1908 innkalte Malmø industriforening til allment møte hvor det ble besluttet å opprette en forberedelseskomité. De videre omstendigheter rundt planene i Malmø studeres nærmere i kapittel 5.

Danmarks planer

Som vist tidligere var Danmark allerede på begynnelsen av 1900-tallet opptatt av å arrangere en stor utstilling. I 1906 startet Politiken på nytt en agitasjon for å få i stand en nordisk utstilling i København i 1913.¹⁴⁶ Avisen hadde intervjuet formannen i Industriforeningens

¹⁴² Morgenbladet og Verdens Gang referer til Dagens Nyheter 19.08.1906.

¹⁴³ Aftenposten referer til Dagens Nyheter 19.08.1906.

¹⁴⁴ Aftenposten 17.08.1906.

¹⁴⁵ Baltiska utställningen 1914, Malmø Museers årsbok 1989, Bokförlaget Signum.

¹⁴⁶ Referert i Aftenposten 18.07.1906.

representantskap i København, som sto bak ideen, og som ønsket et større og fyldigere prosjekt enn det de hadde hatt i 1888, med stor tilslutning fra Norge og Sverige og gode bidrag fra andre land. Aftenposten kunne rapportere at Politiken hadde intervjuet representanter for alt fra handel og industri, til landbruk og sjøfart, kommunerepresentanter, ingeniører osv. Alle hadde fått mulighet til å uttale seg. Til tross for at de fleste andre avisene i København hadde stilt seg kjølig til denne utstillingstanken, var det i følge Dagsposten i Norge grunn til å gi den oppmerksomhet, da avisen daglig hadde tusenvis av lesere som:

faar dryppet ind i sit hode gjennom artikler, interviews, tegninger og planer denne udstilling, indtil den sidder der fast og urokkelig i publikums bevidsthed. Et fait accompli.¹⁴⁷

Bekymring fra norsk side angående Danmarks planer så altså ut til å vedvare. Noen dager senere gjorde imidlertid en innsender i det danske Nationaltidende folk oppmerksomme på at Politiken også for få år siden forsøkte å skape tilsvarende bevegelse for å skape en stemning for å få de industrielle krefter med på utstilling. Men kampanjen endte ikke opp med noe, og spørsmålet tapte interesse.¹⁴⁸ På linje med norske uttalelser mente innsenderen at tiden ikke var moden for slike planer. Denne lille notisen forteller om motstridende interesser, ikke bare mellom nabolandene, men også internt i hvert enkelt land. Den opprinnelige årsak til Politikens ivrige kampanje skyldtes visstnok at Århus, som i mange år hadde gått med planer om en utstilling, nå hadde bestemt seg for at den skulle avholdes i 1908 eller i 1909. Politiken og dens meningsfeller mente at Århusutstillingen burde sløyfes av hensyn til den kommende i København, mens Århus, med flere på sin side, mente man godt kunne ha to utstillinger: en mindre i Århus i 1908 og en internasjonal, eller i det minste en nordisk, i København i 1914. Politikens forslag gikk ut på å ofre all kraft, økonomi og arbeid på å gjøre Københavnutstillingen så fyldig, omfattende og imponerende som mulig.¹⁴⁹

Den 2. desember 1908 fattet Industriforeningen en offisiell beslutning om å gå i gang med arbeidet for å skape en utstilling i 1913.¹⁵⁰ Det ble nedsatt et utvalg for å utarbeide forslag til utstillingens plan og organisasjon.¹⁵¹ Det første de skulle ta stilling til var hvorvidt utstillingen skulle være delvis internasjonal eller kun nordisk. Deretter måtte de vurdere spørsmålet om omfang og beliggenhet. Sammenlignet med Norge kan det virke som om det var større usikkerhet og meningsoppfatninger som rådet rundt det danske prosjektet.

¹⁴⁷ Dagsposten 18.07.1906.

¹⁴⁸ Artikkelen er referert i Morgenbladet 21.07.1906.

¹⁴⁹ Dagsposten 18.07.1906.

¹⁵⁰ Dannebrog 04.12.1908.

¹⁵¹ IF Møteprotokoll for en kommende utstilling i København 1913.

Dannebrog hadde forhørt seg hos en rekke sentrale menn innenfor næringslivet, og kunne rapportere om begeistring og varm interesse for saken, men også en utbredt skepsis.¹⁵² Det at ulike krefter trekker i forskjellige retninger kunne vært interessant for en analyse, men blir for omfangsrikt for denne avhandling. Jeg mener likevel det er verdt å dvele litt ved denne interne utstillingsdebatten i Danmark, fordi aktørenes argumentasjon for et slikt arrangement så tydelig er rettet mot det nasjonale fortrinn. Her har landet en måte å vise seg fram på etter en nedgangsperiode. Eller som havnemester Møller uttalte: ”Paa dette Område er der jo ogsaa en Konkurrence fra andre Lande. Skulde vi være udenfor den? Absolut ikke!”¹⁵³

Flere hevdet at det nettopp var i nedgangsårene det gjaldt å forberede de store planer, og at engasjement og optimisme var avgjørende for videre fremskritt. Nasjonen trengte en samlingsstanke som kunne få folk til å løfte en stor sak. Landbruksminister A. Nielsen mente det var mer enn nok av utstillinger, men om de forskjellige erhvervsgrener kunne samles til:

(...) en Kraftudfoldelse, der giver Omverdenen Indtryk af, at dansk Arbejde og Foretagsomhed med Rette tør bydes frem til Sammenligning med, hvad andre Nationer præsterer, saa kan der visselig nok i Tiden og Forholdene være Opfordring til at vove Dysten.¹⁵⁴

Entusiasmen var noe mer dempet hos de medlemmer av Regjeringen, Københavns magistrat og andre representanter som uttalte seg. Både finansministeren og innenriksministeren hadde hevdet at tiden ikke var egnet for en stor utstilling, og at både staten og København kommune antagelig ville foretrekke å vente. I tillegg til de vanskelige økonomiske tidene var det særlig hensynet til Århusutstillingen i 1909 som ble vektlagt. Ledende representanter for Århusutstillingen hadde tatt kontakt med Innenriksministeren og uttrykt frustrasjon og engstelse for at noen av de store utstillerne skulle holde seg borte fra Århus og spare krefter til den større utstillingen i København. De mislikte at aviser i København omtalte utstillingen i Århus som den ”Københavnske” da det var ødeleggende for reklamen.¹⁵⁵ Et annet argument var at København ville fremstå noe ”halvferdig” i 1913, da byens jernbaneforhold, Boulevarden og Christiansborg slott ikke ville stå ferdig. I tillegg var tiden til å gjennomføre prosjektet for kort og burde derfor utsettes til 1915 eller 1916.

¹⁵² Dannebrog 04.12.1908. Artikkelen står referert i Morgenbladet 05.12.1908 med overskriften: ”Danskernes udstilling og vor. Danske Udtalelser.”

¹⁵³ Dannebrog 05.12.1908.

¹⁵⁴ Dannebrog 04.12.1908.

¹⁵⁵ Politiken 06.01.1909.

Norske og svenske reaksjoner

Når det gjaldt hensynet til nabolandene lot ikke det til å være det viktigste argumentet i denne debatten. Som belyst i kapittel 2 hadde Norge tidlig stilt seg avvisende til en stor dansk utstilling. Utstillingskomiteen i Kristiania, med sin formann arkitekt Prytz, hadde offentlig uttalt at ettersom Norge hadde planlagt en utstilling i 1914, kunne ikke nordmennene delta i en dansk utstilling året i forveien.¹⁵⁶ Industriforeningens formann i København, fabrikant Robert Fraenckel, ble bedt om å kommentere den norske holdningen og sa:

Det er en gammel Historie at hver Gang et Land planlægger en Udstilling, saa kommer Nabolandene og siger, at den er paatvers af deres Udstillingsplaner. Vi har godt vidst at man i Norge havde sat sig for at lave Udstilling i 1914, men vi har ogsaa vidst, at Tanken var en Landsudstilling, kun omfattende Norge.¹⁵⁷

Hvordan danskene kunne vite det før man hadde tatt beslutning om utstillingens form med hensyn til utenlandsk deltagelse i Kristiania er usikkert. Men for Fraenckel virket det hele innlysende. Han kunne ikke forstå at Sverige ville komme til å delta i en norsk utstilling, og når det gjaldt Danmark talte ikke stemningen for deltagelse derfra heller. I følge ham var det ingen danske som ville være med å feire Norges 100 årsfest til minne om løsrivelsen fra Danmark. At nordmennene ikke ville delta i Danmark tok ikke Fraenckel spesielt tungt: ”Velan, saa maa de blive borte! Men - de kommer saamænd nok, hvis de da ikke vil blive sejlet helt agterud i Konkurrencen”. I en kommentar til artikkelen minnet Prytz danskene om at en norsk utstilling i 1914 hadde vært påtenkt i mange år, og at den hele tiden hadde vært betegnet som en nordisk utstilling, en meddelelse som hadde blitt sendt via Norsk Telegrambyrå med den hensikt å fastslå at 1914 var Norges utstillingsår.¹⁵⁸

Norge var altså tidlig ute med å stille seg avvisende til utstillingen i Danmark, men gikk ikke direkte inn for å motvirke planene. Dette var annerledes i Sverige, og det skulle vise seg at de svenske reaksjonene skulle få betydelige konsekvenser for den danske utstillingen.

I desember 1908 kom det et brev til Utenriksministeren i Stockholm fra Industriforeningen i Malmø, om at de danske planene måtte motarbeides.¹⁵⁹ Det var oppstått bekymring fordi hoffintendant Bendiks i avisene uttalte at Sverige gjerne ville delta i København i 1913.

¹⁵⁶ Vaart Land 05.12.1908.

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ Morgenbladet 05.12.1908.

¹⁵⁹ Sv. UD, 1902 Malmø industriforening, ordførereren, til UM i Stockholm. Doss.system 22 Vol. nr 2352.

I Malmø hadde beslutningen om å avholde den baltiske utstillingen skjedd etter at man på forhånd hadde sondert stemningen i Danmark.¹⁶⁰ De hadde spurt ledende personligheter innenfor dansk håndverk og industri, som nærmest enstemmig hadde uttrykt at deres utstillingsplaner for 1913 skulle utsettes.

Legasjonssekretær von Heidenstam hadde i Danmark foretatt en rundspørring angående utsiktene for realisering av en plan om å få en nordisk industri og kunstutstilling i stand i København 1913.¹⁶¹ Resultatet av hans undersøkelser var at det ikke var stemning for det. Dels skyldtes det den økonomiske depresjonen, dels var det på grunn av mangel på utstillingsområde og en egnet person til å iverksette det hele. I tillegg var det innenfor Industriforeningen stor mistemning og splid mellom de ulike partier, men man hadde besluttet å utsette en avgjørelse til Industriforeningens generalforsamling. Denne hadde nylig blitt avholdt, hvor det israellittiske partiet, med Robert Franckel som en av de fremste representanter, hadde majoritet. Dette partiet ønsket å realisere tanken om en utstilling i 1913. Som et hovedargument ble det anført at man ønsket å rehabilitere Danmark etter Albertiaffæren, og dette motiv måtte sees fra svensk side å ha sin gyldighet. Men likevel;

Det innersta och egentliga är dock otvifvelaktigt den här allt mera tilltagande oron öfver Sveriges växande industri og allmänna framåtgående samt frigörande från danska mellanhänder. Man vill komma före Sveriges utställning i Malmö 1914 och äfven före den, som förberedes i Norge til samma tid.

Ministeren visste ikke hvor langt forberedelsene av Malmøutstillingen var kommet, men under de forutsetninger at meningen virkelig var å arrangere en slik utstilling i 1914, burde man fra svensk side protestere mot Københavnutstillingen. Han antok at en slik utstilling ikke kunne komme i stand uten statstilskudd. Hentydninger burde derfor formidles i tide hos den danske regjeringen. Det var viktig å handle i god tid før forberedelsene fikk utviklet seg. Et middel ville være om svenske utstillere lot være å delta på den danske utstillingen, men det hadde sine ulemper. Dels skulle det kunne medføre uteblivelse av danske utstillere til Malmøutstillingen, dels kunne man ikke regne med å hindre det svenske publikum fra å besøke den danske utstillingen, da det særlig var de svenske utstillingsbesøkende som var ettertraktet i Danmark.

¹⁶⁰ Artikkelen fra Sydsvenska Dagbladet ble referert i Gøteborg Handels og Sjøfart tidende 16.01.1909.

Artikkelen ble også referert i Dannebrog 17.09.1909 som oppfordret danskene å søke forhandlinger med Malmø.

¹⁶¹ Sv. UD 1902, vol. nr 2352. Kungl. Svenska Beskickningen i København til statsministeren i Stockholm 05.12.1908.

I brev til minister Trolle i Stockholm fra Günther i København refereres det til en avisartikkel hvor den danske industriforeningen ville gjennomføre utstillingen i 1913.¹⁶² Det ble henstilt om at man i svensk presse kunne la det forstås at utstillingen ikke kunne vente særlige sympatier fra Sverige. ”Jag vet med säkerhet, att man i Norge är ursinnig öfver Köpenhamnsutställningen och kommer att på allt sätt motverka densamma.”¹⁶³ Om man fikk det klart for seg, at man ikke heller fra Sverige, i motsetning til hva herr Bendix hadde uttalt, kunne påregne noe særlig deltagelse, ville sikkert Industriforeningen i København betenke seg før de satte utstillingen i gang. Det ble med andre ord fremmet et forslag, fra diplomatisk hold, om å ”arrangere” en avisartikkel i Sverige for å hevde det uheldige i å avholde de to planlagte utstillinger samtidig.¹⁶⁴ Da Malmøutstillingen kunne anses som sikker var det svært usannsynlig at svenske utstillere skulle komme til å delta i København.

Industriforeningens formann i Danmark, Fränckel, håpet på svensk deltagelse og om den uteble, var det av avgjørende betydning for å innstille i København. Under en samtale han hadde med Günther lot han det skinne igjennom at siden svenskene hadde besluttet en utstilling i Malmø 1914 ville det: ”komme att bringa Malmöutställningen skada och väcka allmän misstämning emot Danmark” om de bestemte seg for København i 1913. Fränckel bedyret at deres utstilling ikke hadde noe slikt til hensikt, og forklarte at man heller ville avstå fra å arrangere en slik utstilling hvis den ville vekke mistro i Sverige.” Man hade i økonomiskt afseende haft så mycket ondt af den misstämning emot Danmark, som framkalldes af händelserna 1905, att man här ville undvika ett förnyande däraf.”¹⁶⁵ Dette var en sak som måtte ordnes på en vennskapelig måte. Den svenske Kongen hadde også fornemmet uro og misstemning i forhold til den kommende utstillingen i København, og ville selv bidra til å få den utsatt til noen år etter 1914.

Dansk utsettelse

Danmarks utstillingsplaner ble utsatt, til tross for at man hadde kommet relativt langt i planleggingsarbeidet. I tillegg til massiv motstand internt, ble hensynet til Sverige et viktig argument. Eller var det intern motstand som satte sluttstrek for de danske planene?

¹⁶² Ibid: 14.12.1908.

¹⁶³ Ibid.

¹⁶⁴ Sv. UD 1902 doss. syst. 22. Vol nr.2352. Ernst Günther til Utenriksministeren i Stockholm.

¹⁶⁵ Ibid.

I januar 1909 gikk 21 av storindustriens menn i Danmark, hovedsakelig representanter fra jernindustrien, sammen om en protest rettet mot den kommende utstilling i 1913 som de oppfattet som økonomisk uforsvarlig.¹⁶⁶ Den kraftanstrengelse som en stor utstilling var, kunne komme til å ramme København med en slik styrke at man muligens sank tilbake i et større økonomisk uføre enn det som hadde vært.¹⁶⁷ Dette oppropet kom til å vekke stor oppmerksomhet, ettertanke og nye meningsuttalelser både for og i mot. Få dager senere holdt utstillingsutvalget et møte hvor de diskuterte protesten og vedtok et svar som skulle fremlegges offentlig.¹⁶⁸ Det var full enighet blant medlemmene om at utstillingen på ingen måte måtte oppgis.¹⁶⁹ Industriforeningens formann uttalte at det nettopp var i dårlige tider virkelysten burde opparbeides, og han trodde ikke protesten ville skade utstillingen. Han mente saken burde vært drøftet videre innenfor Industriforeningen og ikke brakt fram for offentligheten, hvor den kunne føre til ytterligere splid i befolkningen. Industriforeningen ga ikke opp håpet, og komiteen fortsatte sine forberedende undersøkelser. Mot protestene veide like mange andre innflytelsesrike stemmer og pressens nærmest enstemmige oppslutning til fordel for en utstilling.

Foreningen hadde imidlertid til hensikt å ta hensyn til alle forhold i saken, dermed kunne det fastslås med noenlunde sikkerhet at tidspunktet ville utsettes noen år.¹⁷⁰ Formannen ga også uttrykk for at året 1913 aldri hadde vært slått endelig fast, men bare nevnt for å ha et mål å arbeide mot.¹⁷¹

Den 13. mars 1909 hadde foreningens ministerutvalg et nytt møte.¹⁷² Tilstede var også en del svenske representanter for å drøfte hvordan planene for utstillingen i København i 1913 og Malmø 1914 kunne tilpasses.¹⁷³ Fra svensk side ble det framholdt at man først hadde undersøkt utsiktene for en utstilling i København 1913. Men siden man hadde fått inntrykk av at en slik utstilling ikke skulle iverksettes, ble planene for en utstilling i Malmø 1914 for alvor satt i gang. Deretter hadde man i Sverige forhørt seg om utsiktene for deltagelse fra tysk og russisk side, med positive tilbakemeldinger, slik at det forberedende arbeid kunne skje i stort omfang. Det ble på det sterkeste fremhevet ønske om at utstillingen i København i 1913 måtte

¹⁶⁶ Politiken 15.01.1909. Denne protesten ble referert i flere aviser. Enkelte til dels hissige innlegg, som Middagspostens redaktør med overskriften ”Antikøbenhavnneri”, om storkapitalistene som motarbeidet utstillingen.

¹⁶⁷ Fellesuttalelsens Advarsel referert i Berlingske Tidende 15.01.1909.

¹⁶⁸ IF, møteprotokoll for en kommende utstilling i København, 18.01.1909. Mg. A. 83/1A. 84/1F. Svaret er ikke formulert i protokollen.

¹⁶⁹ Vort Land, Børsen, Socialdemokraten 19.01.1909, industriforeningen i København ved R. A. Fraenckel.

¹⁷⁰ Dannebrog 19.01.1909.

¹⁷¹ IF 1908, møteprotokoll for en kommende utstilling i København, Mg. A. 83/1A. 84/1F. 18.01.1909.

¹⁷² Ibid.

¹⁷³ Sv. UD 1902 vol. nr. 2353. Kungl. Svenska Beskickningen i København til utenriksministeren i Stockholm.

utsettes noen år etter Malmøutstillingen i 1914. Danskene ønsket ikke konflikter mellom landene på det økonomiske området, og det ble etter en lengre forhandling enighet om følgende:

Med afseende derå at planlægningen till en baltisk utställning i Malmø 1914 fortskridit så långt, at denna utställnings tillkomst kan anses säker, samt då vid sådant förhållande utsig icke lärar finnas för ett allmännare deltagande, åtminstone från storindustrien i Sverige i en eventuellt blifvande internationel utställning i Köpenhavn 1913, fann man från dansk sida, till befrämjande af båda *ländernas interessen* sig böra uppgifva tanken på en slik utställning och deltaga i den svenska utställningen 1914, alt under förutsetning af ett uttalande från Sverige, så officielt som möjligt, om sympati for Sveriges Deltagande i en utställning i Köpenhamn något år efter 1914.¹⁷⁴

Det ble fra dansk side foreslått at man skulle kunne få en garanti fra den svenske regjeringen for Sveriges deltagelse i en internasjonal utstilling i København noen år etter 1914. Da dette var umulig for den svenske regjering å gi, ble forslaget modifisert til en uttalelse fra regjeringen om at de stilte seg sympatisk til tanken på å delta fra svensk side. Det var altså ikke snakk om et bindende løfte, men en sympatierklæring for å gjøre gjengjeld til Danmark. Det var forståelse fra svensk side for at det var vanskelig for Danmark å oppgi sine utstillingsplaner fordi de var såpass langt fremskredne.¹⁷⁵ Den danske utsettelsen kan sees som en kombinasjon av intern motstand i Danmark og hensynet til Sverige. Det var et tydelig ønske fra dansk side om å opparbeide et godt vennsforhold. Men utsettelsen kom til å skape store reaksjoner i dansk presse. ”Udsat! Udsat! Det er det evindelige danske Omkvæd. Vi hører aldrig andet Ord herhjemme i Vor Tid!” uttrykte en skuffet stemme i Telegrafens som talte for alle de som hadde ventet seg København som et nytt samlingssted i Norden, men som bittert måtte erkjenne at landet hadde kapitulert og hengitt seg til Malmø.¹⁷⁶

Svenske og danske holdninger til den norske utstillingen

Dette kapittelet omtaler perioden mellom 1905-1910. Jeg vil likevel benytte en avisartikkel som sto i Aftenposten 1912, som hjelp til å betegne forholdet mellom Norge og Sverige i denne perioden. Aftenbladet i Stockholm hadde hatt et lengre intervju med den norske

¹⁷⁴ IF 1908, møteprotokoll for en kommende utstilling i København 1913. Mg. A. 83/1A. 84/1F. Den 3. april holdt det samlede utvalg et møte hvor overenskomsten ble vedtatt med følgende endring av ordlyd: ”Och deltaga i” til ”virke for deltagelse i” .

¹⁷⁵ Sv. UD 1902, vol. nr. 2352. Günther til utenriksministeren i Stockholm, 16.03.1909.

¹⁷⁶ Telegrafens 19.04.1909.

ministeren i Stockholm, dr. Jørgen Brunchorst.¹⁷⁷ Han uttalte at forholdet på begge sider hadde begynt å utvikle seg til det bedre. Ingen kunne fornekte at det umiddelbart etter 1905 fantes en sterk og allmen ”misstro” mot Sverige, som det i Sverige fantes en allmenn og visst ikke ubegripelig ”misstämning” over den måten bruddet skjedde på. Begge disse følelser syntes imidlertid nå å være på vei til å vike for fortrolighet og velvilje. Denne vilje til forståelse måtte, i følge Brunchorst, få vokse i fred, uten forsøk på å påskynde dens vekst gjennom kunstige middel, for senere å kunne overgå i varig vennskap. Jo mer man i de begge land lærte å kjenne hverandre, jo livligere ville samferdselen bli, hevdet Brunchorst.

Når det gjaldt Norges forhold til Danmark og omvendt, hadde ikke det vært spesielt konfliktfyllt, men i følge en artikkel i Sydsvenska Dagbladet blåste ikke vinden akkurat for Danmark fra Norge. Av det siste halve århundrets bånd mellom de to folk var det nærmest bare Bjørnson igjen. Til og med den gamle språkforbindelsen hadde man i Norge en så heftig trang til å bryte at danskene ikke lenger kunne forstå språket.

Det ligger i den norska folkkaraktären att vara hänsynslös. Synnerliga hänsyn skall därför, äfven i en fredlig och praktisk utställningsfråga, Kristiania knappast kunna vänta i Köpenhamn.¹⁷⁸

Avisen hevdet at forholdet fra dansk side ovenfor Sverige var et helt annet. Spesielt når det gjaldt Skåne og nabobyen Malmø, ville København gjøre alt som sto i dens makt for å bevare og befeste det gamle vennskapet. Jeg vil i det følgende undersøke hvordan argumentasjonen var fra svensk og dansk side med hensyn til deltagelse i Jubileumsutstillingen i Norge. I første omgang handler det hovedsakelig om det som kom til uttrykk i pressen. I neste kapittel vil jeg vurdere det mer inngående i forhold til øvrige myndigheter.

Svenske argumenter

Det hadde blitt foretatt en del undersøkelser i svenske aviser om muligheten og nødvendigheten for svensk industri å delta i ”Nordisk Industriexposition” som planlas i Kristiania. Representanter for store svenske industrielle verksteder og anlegg uttalte seg, dessuten kommende direktør for Sveriges Industriforbund, kaptein Erland Nordlund, og Exportforeningens direktør John Hammar.

De fleste var enige om at svensk industri ikke hadde noen anledning til å delta i Kristianiautstillingen. Årsaken til dette var motivert ut ifra flere grunner. Kanskje mest på grunn av de alt for hyppige utstillinger som mer tyngtet industrien enn fremskyndet den. Med

¹⁷⁷ Aftenposten 09.08.1912.

¹⁷⁸ Snällposten 09.12.1908.

hensyn til unionsoppløsningen ga Kaptein Nordlund uttrykk for at ”1905 års händelser bjuda oss emot att på sätt, som det här gäller, uppträda på norsk område”. Sterke ord brukte også Nordlund, sekretæren i Sveriges industriforbund, som hevdet at det var liten eller ingen utsikt til svensk deltagelse i den norske utstillingen. Dels på grunn av 1905 som ville gjøre det ”motbydelig”, dels fordi avsetningen på Norge ikke var stor, og dels på grunn av utstillingen i Malmø. Forberedelser til den baltiske utstillingen var i full gang og det kunne betraktes som avgjort at den ville komme i stand, og da var det vanskelig med svensk deltagelse i den norske. Direktør for eksportforeningen, Hammar, mente at Sverige kunne delta med en spesialutstilling i motorindustrien. Men både Hammar og disponenten for Sveriges viktigste porseleensindustri, Almström, fremholdt 1914 som et uheldig valgt tidspunkt for deltagelse fra svensk side.

Det er lite som tyder på at svenskene mente de gikk glipp av noe ved å ikke stille ut i Norge. Likevel, det var et spørsmål hvorvidt Sverige hadde råd til å bagatellisere sine interesser på en stor utstilling i Norge som var en viktig kunde. Det var foretatt en gjennomgang av Norges offisielle handelsstatistikk for 1909, som viste at Norge var en svært viktig kunde for Sverige, kun forbigått av Tyskland og England. Denne undersøkelsen fikk ingen særlig oppmerksomhet. Nordiska Kompaniet visste ikke om de kom til å delta, dets sjef forklarte at Norge var et for lite land til å fremby markedet for finere og kostbare svenske industriartikler. En utstilling i Norge var derfor verdiløs. Huskvarna hadde derimot meddelt at om det ble en alminnelig tilslutning av svenske utstillere, kunne de vanskelig undra seg fra å være med. Huskvarna hadde nemlig et betydelig marked for sine varer i Norge. Aftonbladet pekte på at det var ulike interesser og stemninger opp mot hverandre:

År 1914 har ännu icke ett decennium förflutit efter 1905, då det norska unionsbrottet triumferade. Såret Efter brytningen har då ännu icke hunnit läkas och helt ärra sig. Det ligger i sakens natur, att det måste bära svenska män emot att deltaga i en norsk nationalfest, där man skall jubla öfver, att en stor politisk tanke, drömd och omhuldad af svenskar i flere generationer i Nordens interesse, blifvit för oviss framtid begrafven.¹⁷⁹

Om utstillingen kunne utsettes til noen år senere, kunne kanskje utsiktene for en mer allmenn nordisk deltagelse være langt større. De politiske minnene skulle da ikke i samme grad forstyrre og hindre, og man unngikk utstillingskonkurransen som også kom til å innvirke på Danmarks deltagelse.

¹⁷⁹ Aftonbladet 02.12.1910.

Danske argumenter

Det hadde vært en stilltiende forutsetning at Danmark og Sverige skulle delta, selv om det ikke ble utstedt noen offisiell innbydelse til de to regjeringer. I Danmark hadde utstillingstanken blitt gjenstand for overveielser innenfor Industriforeningen i København.¹⁸⁰ Det forelå ingen innbydelse, men man hadde fra norsk side forhørt seg om hvordan den danske forretningsverdenen stilte seg til tanken. Industriforeningens sekretær, Berg, som hadde forestått ordningen av Danmarks offisielle deltagelse i de siste verdensutstillingene, uttalte at den baltiske utstillingen antagelig ville være en hindring for en omfattende dansk deltagelse i Kristianiautstillingen. Som kjent hadde København, og Danmark i det hele, et stort handelsmarked i Syd Sverige og derfor viktige interesser å ivareta der. Ikke desto mindre ville sikkert en hel del danske utstillere delta i Norge, selv om mange ville holde seg tilbake fordi de følte det ubehagelig å være med å feire minnet om Norges adskillelse fra Danmark.

Det kunne altså registreres en skepsis, også innenfor industri- og næringslivskretser i Danmark, mot å delta i norsk feiring av 1814. Samtidig var det en god del representanter som kunne tenke seg å komme hvis det ble åpnet for dansk deltagelse. Direktør Dalagas i Den kongelige Porseleensfabrik og Aluminium svarte at det var aktuelt å komme, selv om Danmark ikke deltok offisielt. De hadde ikke bestemt seg for om de skulle delta i Malmø ennå. Direktør Dessau i Burmeister & Wain sa at de hadde en mengde forretningsforbindelser i Norge, og ville ikke svikte når det gjaldt. Men generelt var den danske forretningsverdenen for øyeblikket utstillingstrette, og ikke særlig opplagt til tanken om utstillinger. Den danske turistforenings sekretær Mathiasen mente det ville være av større interesse å møte i Sverige, og det ville nok Kristiania lide under.

Oppsummering

Felles for Danmark, Sverige og Norge var industriforeningenes engasjement og vilje til å arrangere store utstillinger. Utstillingsplanene kom imidlertid til å få ulik mottagelse i de ulike land. For Norges del fikk industriforeningens forslag og opprettelse av utstillingens administrasjonskomité full offentlig tillit. Det samme gjaldt for Malmø, til tross for at utstillingen ikke skulle legges til hovedstaden. I Danmark var det derimot større uenighet og motstridende interesser. I tillegg kom utstillingen i Malmø til å være et avgjørende argument for å utsette en utstilling i København noen år.

¹⁸⁰ Sydsvenska Dagbladet. Snällposten 09.12.08 Brev sendt fra København.

Frem mot 1910 så det ut til at forholdet mellom de tre land var mer forsonende enn det hadde vært rett etter 1905. Det forhindret likevel ikke representanter fra svensk og dansk side til å stille seg avvisende til utstillingen i Kristiania. For Sveriges del handlet det fortsatt om misstemning forbundet med 1905. Når det gjaldt Danmark så det ut til at deler av næringslivet kunne ha interesse av å delta i Norge, men utstillingen i Malmø la beslag på utstillerne. I tillegg virket det ikke riktig for Danmark å delta i en norsk feiring av 1814.

Stemninger og holdninger er u håndgripelige og vanskelig å studere. Jeg mener likevel det er interessant å se hvordan forholdet i Norden kan antydes ut fra et utstillingsperspektiv. Det kan se ut til at Sverige satt med en form for makt, både i forhold til Danmark og Norge. De klarte i denne sammenheng å benytte nederlaget i 1905 til sin egen fordel. Danmark var velvillig og ville bidra positivt i den baltiske utstillingen for å styrke vennskapsforholdet. Der var naturlig nok ikke Norge invitert. Fra svensk side var det liten interesse for den norske utstillingen. Hvordan ble dette oppfattet i Norge? Det nordiske perspektivet forfølges i neste kapittel.

Kapittel 4: Nordisk eller norsk? 1910-1912

Innledning

Da Sverige sørget for dansk deltagelse i den baltiske utstillingen i 1914, kom de indirekte til å ekskludere både seg selv og Danmark fra å delta i Kristiania-utstillingen. Et slikt arrangement krevde betydelige bidrag av innsats og engasjement fra arrangørens og deltagerens side, ikke minst økonomisk. Sannsynligheten for at man skulle ønske å medvirke ved flere store utstillinger i løpet av samme år, var dermed svært begrenset. I tillegg til det økonomiske aspektet fantes, som belyst, også det politiske, mer følsomme temaet i forhold til nabolandene, og den baltiske utstillingen ga både Sverige og Danmark et alibi for ikke å kunne delta i en norsk nasjonal feiring som vekket såre minner.

Dette kapitlet tar sikte på å gå ytterligere inn i behandlingen av spørsmålet om det skulle avholdes en nordisk eller norsk utstilling. Kapitlet dekker en periode hvor den forberedende komité sto ovenfor flere store og viktige problemstillinger, og hvor de opplevde en stadig økende oppmerksomhet rundt sitt arbeid. I denne prosessen er det to momenter jeg ønsker å gå nærmere inn på. Det første handler om det nordiske aspektet, og diskuterer en eventuell nordisk utstilling sett med norske øyne. Samtidig vil jeg gjøre en nærmere analyse av holdningene i Norden ved å undersøke korrespondanse via utenriksstjenesten. Det andre handler om diskusjonen i Norge omkring utstillingens omfang på et nasjonalt plan. Her bringes det frem stemmer og aktører som kan fortelle om sprikende interesser og utfordringer. Det blir spesielt viktig å få fram endringene i denne prosessen, fra det nordiske mot det norske.

En nordisk utstilling?

To interessefløyer

I Norge fortsatte utstillingsplanene tilsynelatende upåvirket av beslutningene utenfor. Det viktigste spørsmålet i debatten dreide seg om utstillingens beliggenhet i hovedstaden. Valget sto mellom Frogner og Hovedøya, og kom til å bli et stridstema som ble en hovedsak for de

involverte parter i lang tid.¹⁸¹ Av denne strid dannet det seg to ”partier”; den såkalte Frognerkomiteen som besto av utstillingskomiteens menn, og Hovedøkommiteen av mer privat karakter, men med stor oppslutning og mange som talte dens sak både i pressen og på ulike møter. Frognerkomiteen, med formann arkitekt Prytz i spissen, hadde helt fra starten fremhevet betydningen av å avholde en nordisk utstilling, og med det hevde Norges ære blant de nordiske land.¹⁸² Hovedøyas tilhengere tilhørte opposisjonen mot disse planer og ønsket et utelukkende norsk arrangement.

I innberetningen som utstillingskomiteen leverte til Departement for Handel, Sjøfart og Industri, i desember 1910, redegjorde komiteen for planene om å gi adgang for utenlandsk deltagelse.¹⁸³ Utstillingen skulle hovedsakelig virke for arbeidets og næringslivets fremme, og dermed ble det et vesentlig poeng å sammenligne produkter mot hverandre. Ved å innby nabolandene ville det åpenbart gi utstillingen økt interesse. Det ville virke befruktende og stimulerende for utstillerne å sammenligne sine egne varer med andre lands samtidig som det kom til å trekke et større publikum. Økonomisk ville ikke en nordisk deltagelse ha stor innvirkning på budsjettet da terrengets størrelse, kommunikasjonsnett og administrasjonsarbeid ville bli omtrent det samme. Høyere utgifter til økt bygningsmasse ville etter komiteens mening fullstendig oppveies ved det økte besøk, idet det med betydelig større virkning ville kunne reklameres i inn og utland for en slik utstilling.

Som belyst i forrige kapittel, hadde flere av komiteens medlemmer tidligere vært virksomme under Norges deltagelse på utstillinger i utlandet. Det var menn som hadde reist mye og dannet seg overblikk over de faktiske forhold innen industriutvikling og presentasjon av nyvinninger. Her ble de pådrivere for å fremheve Norges mulighet til i større grad enn tidligere å infiltrere strømninger og ideer i landets egen progresjon, noe som var viktig for Norges selvbilde og videre utvikling. At nabolandene, ikke minst av forretningsmessige grunner, ville føle seg oppfordret til å delta i den norske utstillingen, følte komiteen seg overbevist om, da den kommersielle forbindelsen mellom landene var livlig, og av betydelig økonomisk interesse. Dette kan tyde på at utstillingskomiteen, på det tidspunkt, ikke oppfattet uviljen mot å delta fra dansk og svensk side. Komiteen hevdet at det rent forretningsmessig sett ikke var mulig å forestille seg at en slik anledning, til å vedlikeholde gamle og knytte nye forbindelser, skulle være ubenyttet.

Aftenposten tok til orde for å fremme betydningen av å invitere gjester utenfra, og

¹⁸¹ Fra juni 1910 fram til august 1911 dominerte denne saken i forarbeidet til utstillingen. Se kapittel 6.

¹⁸² ”Innberetning” til Departementet for Handel, Sjøfart og Industri 09.12.1910.

¹⁸³ Ibid.

mente at Norge ikke måtte stenge seg inne.¹⁸⁴ Det var viktig å «vise verden, vise vore Med-Nationer hvad vi har formaaet at drive det til i disse Aar». Landet var selvstendig, også på arbeidslivets felter, og hadde ingen grunn til å føle seg underlegne. Det ville i like stor grad bli Norges utstilling selv om landet skulle sammenligne seg med andre. De som tvilte på dette var i følge Aftenposten kun de «nationale husmænd». I denne sammenheng kan de «nationale husmænd» oppfattes som alle de som ønsket en utelukkende norsk utstilling, og det skulle vise seg at det stadig ble flere av dem.

I hovedstaden så representantene for Hovedøya for seg et utelukkende norsk prosjekt. I forbindelse med 100-års feiringen var det viktig å stå ansikt til ansikt med seg selv, konsentrere oppmerksomheten rundt det norske folk, og ikke trekke inn andre, distraherende elementer.¹⁸⁵ Flere så det umulige i at Sverige og Danmark skulle være med på Norges 100-års feiring, og vektla dette temaet sterkt. Det var forbundet med ubehag å skulle involvere dem i noe som de åpenbart ikke ønsket selv. I Sverige skrev en bosatt nordmann:

(...) i det private liv føler jo alle og enhver at naar en person gir et tydelig vink om, at han ikke ønsker at bli buden saa byr man ham ikke. Mellom nationerne er det endnu nødvendigere at iagttta saadan diskretion.¹⁸⁶

Et moment var at nordmenn oppriktig ønsket å stå i det beste forhold til sine nabofolk, men det var viktig at landet iakttok sin verdighet og derfor selvfølgelig ikke «gaar nogen tiggergang efter deres gunst.» Når engang Sverige selv ønsket å få gjenopprettet det gode forholdet, fikk Norge heller være rause nok til ikke å slå hånden bort. Det at Danmark heller hadde valgt å medvirke i en svensk utstilling kom ikke overraskende. I en artikkel i Østlandsposten, som omhandlet Sveriges bitre følelser mot Norge, het det: «Og, Danskerne har ogsaa sagt Nei, øiensynlig i nervøs Uro for paany at skulle vække Svenskernes Ubehag ved atter at vise sig elslværdige mot Nordmændene».¹⁸⁷

Ved gjennomgang av pressematerial er mitt inntrykk at de aller fleste i landet ønsket et norsk arrangement, dette gjaldt også representanter for næringslivet selv. I Ingeniør- og arkitektforeningens gruppe for maskin- og fabrikkingeniører holdt ingeniør Thaulow et foredrag om den planlagte maskinhallen til utstillingen i 1914.¹⁸⁸ Han mente det var naturlig å feire med en utstilling dette merkeåret, men at det ikke burde bli en kopi av dusinutstillinger

¹⁸⁴ Aftenposten 17.12.1909.

¹⁸⁵ Ibid.

¹⁸⁶ Tidens Tegn 15.12.1910.

¹⁸⁷ Østlandsposten 02.05.1911.

¹⁸⁸ Møtet ble holdt 19.05.1911 og referert i Tidens Tegn 20.05.1911. (også VG, Morgenposten)

som de siste tiår hadde gjort verden utstillingstrett. Den burde bli original fra først til sist, en samlet fremvisning bare av nordmenns verk, av norsk kultur og næringsliv, deres fremskritt og utvikling. Den norske maskinindustrien var i rask utvikling. Ved å bare stille ut norske arbeider var det ikke tvil om at den norske maskinindustrien ville bringe bevis for, at den store import av utenlandske maskiner i betydelig grad kunne innskrenkes. Spørsmålet er hvordan utstillingskomiteen i så stor grad kunne fastholde planer om en nordisk deltagelse når den virket så lite tillitsvekkende både i Norge og i Norden for øvrig?

Utstillingskomiteen gjorde i sin innberetning i 1910 oppmerksom på at det kunne inntreffe omstendigheter som ville hindre eller i vesentlig grad forminske deltagelsen fra nabolandene, spesielt i forbindelse med den baltiske utstillingen. Da hadde man tenkt at det burde være mulig å gi adgang for å innby enkelte fremragende firmaer utenfor Norden til å fremvise sine produkter. Det følelsesmessige aspektet til Sverige og Danmark ble ikke kommentert i innberetningen. De nedtonet dermed den nasjonale og politiske festtilstelningen, og fremhevet utelukkende det forretningsmessige aspektet. For komiteen var det mindre vesentlig om deltagelsen ble offisiell eller ikke, da det blant annet ble pekt på at det ved den siste utstillingen i København ikke var offisiell deltagelse fra andre skandinaviske land enn Norge.

Diplomatiske uttalelser

I hvilken grad er det mulig å hevde at det lå følelsesmessige årsaker bak Danmarks og Sveriges manglende ønske om å delta på utstillingen? Til tross for at det gjentatte ganger ble tatt opp som et tema i de tre lands presse, riktignok med ulik styrke, blir det vanskelig å vurdere gyldigheten og oppslutningen omkring det som uttrykkes. Ved en undersøkelse av arkivmateriale i henholdsvis København og Stockholm, har jeg begge steder funnet egne mapper om Jubileumsutstillingen i 1914. Innholdet i disse mappene er imidlertid svært forskjellig og kan være interessant for en analyse i seg selv. I denne sammenheng er disse mappene det mest konkrete utgangspunkt for å vurdere offentlige oppfatninger om utstillingen. Jeg vil i det følgende gi en presentasjon av det jeg har funnet, og forsøke å tolke innholdet.

I Riksarkivet i København finnes det korrespondanse mellom gesandten i Kristiania og Utenriksministeriet i København som pågikk ved årsskiftet 1910 til 1911. Her ble det blant annet utvekslet oppfatninger omkring den påtenkte utstilling i Kristiania i 1914. Noe av bakgrunnen skyldtes handelstanden i Norge som var blitt forelagt forespørsler i forbindelse

med en fiskeriutstilling i København i 1912. Konsul Schram ville ha instruksjer om hvordan han skulle ta en slik sak.¹⁸⁹ Denne korrespondansen kan fortelle at det ble ført forhandlinger mellom industriforeningen og nedsatte utstillingskomiteer i Sverige og Norge, angående eventuell dansk deltagelse i den baltiske utstillingen i Malmø, og den nordiske i Kristiania.¹⁹⁰ På det tidspunkt var forhandlingene omkring den baltiske kommet så langt at det måtte anses for gitt at Danmark ville delta offisielt om en innbydelse ville komme. Spørsmålet om deltagelse i den norske utstillingen befant seg derimot ennå på et mer forberedende stadium.

Fra dansk side var det i utgangspunktet ingen fremmed tanke å delta. Ministeren i København ønsket at dansk kunst, industri, håndverk og andre produkter skulle bli rikholdig representert, men det betinget ingen offisiell deltagelse idet man kunne overlate til det private initiativ å sørge for en verdig representasjon for Danmark. Argumenter i mot dreide seg først og fremst om at utstillingen skulle avholdes som en 100-års fest for den politiske adskillelsen fra Danmark. Samtidig ville det være vanskelig å delta offisielt to steder på samme år. Ministeren skrev til Krag i Kristiania at det ikke var meningen å såre nordmennene ved muligvis ikke å delta, men personlig berørte det ham ille å feire 1814:

Hvor meget saa end Nordmændene paastaar, at det ikke er Adskillelsen men kun Friheden, der skal forherliges. M.Hens. t. Nordmændenes Takt stiller jeg mig altid lidt skeptisk, og ved denne Lejlighed kan meget blive sagt.¹⁹¹

Den svenske gesandt hadde ikke mottatt noen instruksjer fra sin regjering om saken, men ministeren i København hadde forstått det slik at han oppfattet offisiell deltagelse fra Sverige i Kristiania-utstillingen som usannsynlig, da man fra svensk side måtte anvende sine krefter på utstillingen i Malmø. Gesandten hadde noen dager tidligere uttalt at han heller ikke antok at nordmennene «kunde være saa kejtede at fremkomme med Indbydelsen, inden de underhaanden havde sikret sig ikke at ville faa Afslag».¹⁹² En nordisk utstilling hvor Sverige manglet måtte nødvendigvis halte og det forekom ministeren ønskelig at heller ikke Danmark deltok offisielt. Ministeren skrev videre i sitt brev til Krag at han burde la det politiske ligge i de videre samtaler og holde seg til det faktum at det ville bli svært vanskelig for Danmark å bli offisielt representert to steder samme år. Malmø hadde kommet først, lå nærmest og danske produsenter var ganske naturlig spesielt interessert i det sydsvenske marked. Det kan

¹⁸⁹ Dk. UM Otto Krag ved det Kgl. danske Gesandtskab, Kristiania 26.01.1911 til Udenrigsministeriet. UM gr. 6 avd. 3, sag 4.

¹⁹⁰ Ibid. 02.12.1910.

¹⁹¹ Dk. UM Fra ministeren til Krag 08.12.1910. II 9366.

¹⁹² Ibid.

dermed se ut til at de observasjoner jeg gjorde i kapittel tre, med hensyn til Sveriges autoritet, kan stemme. Men hvordan ble dette oppfattet fra norsk side?

I et brev fra det danske gesandtskab i Kristiania 26. januar informerte Otto Krag om den prosjekterte utstillingen i Norge. Til tross for at man hadde registrert ønske fra dansk side om ikke å motta offisiell innbydelse, hadde ikke den norske regjering tatt for seg spørsmålet ennå, men dette var naturlig, da det ennå var så lenge til. Det var foreløpig ikke avgjort hvor utstillingen skulle ligge, knapt nok om den i det hele tatt skulle finne sted. Krag mente likevel at utstillingen ville bli til virkelighet og hans inntrykk var at det hersket stemning for å innby Sverige og Danmark. Grunnen var dels at Norge, som hadde vært innbudt til å delta i utstillinger i begge land, skyldte å gjøre gjengjeld, dels at nordmennene hadde «tilgivet» svenskene 1905, for ikke å snakke om danskene 1814, og derfor ikke så noen hindring for deltagelse fra nabolandene på grunn av disse historiske begivenheter. Imidlertid ville det ikke, i følge utenriksminister Irgens uttalelser, sendes ut innbydelser til deltagelse uten at den norske regjering først hadde følt seg for i København og Stockholm om hvorvidt en slik innbydelse ville være velkommen.

En imødekommende Holdning fra dansk Side overfor Udstillingen i 1914 vilde utvivlsomt bidrage væsentlig til at forbedre Forholdet mellem Danmark og Norge og fjerne den Animositet, der, som min Forgænger gentagne gange har paavist, findes i visse Kredse heroppe mod alt dansk. Det vilde formentlig ogsaa være naturligt, at Danmark, naar det modtager Indbydelsen til at deltage officielt i en Udstilling i Sverige i 1914, da stiller sig paa samme Maade med Hensyn til Deltagelse i Norges udstilling samme Aar. Sker dette ikke, kan det forudses, at Uviljen mod Danmark, der i den senere Tid ikke er kommet synderlig frem, vil faa ny væxt.

Dette sitatet gir en god holdningsbeskrivelse, og kan fortelle to ting. På den ene siden bekrefter det en negativ undertone i forholdet, som ser ut til å ha avtatt noe mot slutten. På den andre siden uttrykker det en forventning om at de historiske argumenter ikke legges til grunn for å utebli fra den norske utstillingen. Selv om minnet om tapet av Norge i 1814, og derfor tanken om å være med å feire dette året, var ubehagelig for de fleste dansker, burde det i følge Krag erindres at det var Danmark selv som oppga Norge, ikke Norge som løsrev seg fra Danmark. Om Sverige skulle avstå fra å delta offisielt i utstillingen 1914, og den derfor ikke fullt ut ble en nordisk utstilling, var dette noe som først og fremst angikk Norge. Det heldigste ville være altså om Danmark stilte seg likt i begge tilfeller. Skulle utenriksministeriet imidlertid fastholde tanken om å delta offisielt i den baltiske utstillingen, og søke og unngå en innbydelse til å delta offisielt i Kristiania-utstillingen, ville Krag virke

for denne siste plan. Her ville det samtidig også være mulighet til å påvirke den norske gesandt og den norske generalkonsul, som begge kom i berøring med vide kretser.

Den 30. juni 1911 mottok Danmark offisiell innbydelse til den baltiske utstillingen i Malmø.¹⁹³ Det ble samtidig meddelt at lignende innbydelser var sendt til Russland og Tyskland. Utenriksministeriet hadde forelagt spørsmålet om Danmarks deltagelse for de vedkommende myndigheter, og det var nå sikkert at det ville bli gitt et statstilskudd til dansk deltagelse i utstillingen på 250 000 kroner fordelt over 3 til 4 finansår.

En tilsvarende korrespondanse mellom Norge og Sverige finnes ikke i mappen som omhandler Jubileumsutstillingen i Kristiania, i Stockholm. De brev som finnes er av mer informativ art. I 1910 skriver den svenske ministeren i Kristiania til utenriksministeren i Sverige at han har sendt innberetningen fra komiteen til forberedelse av utstillingen i Kristiania, til sekretæren for den baltiske utstillingen.¹⁹⁴ Deretter følger en del avisutklipp med overskrifter som: ”Sverige og utstillingen 1914. Vil svenskerne delta?”¹⁹⁵, ”Vil svenskerne delta i utstillingen her?”¹⁹⁶ og ”Udstillingsaaret 1914. Vil Danmark og Sverige holde sig tilbage fra Kristianiaudstillingen?”¹⁹⁷ Ikke før i august 1911 kom det et nytt brev til utenriksministeren i Stockholm, som kunne fortelle at det sannsynligvis ikke ville arrangeres en utstilling i Kristiania, da Kommunestyret hadde besluttet å utsette saken.¹⁹⁸ Dette hadde blitt ytterligere styrket etter en samtale med formannen i Kristiania kommunestyre, som hevdet at en utstilling i 1914 ikke ville arrangeres i den målestokk som den var tenkt. Noen uker senere sendtes et nytt brev fra Kristiania, som fortalte at Stortinget hadde bevilget 15.000 kroner til det forberedende arbeid. Gjennom denne beslutningen var det fortsatt ikke tatt noen endelig avgjørelse, men utsiktene for realisering av en utstilling i 1914 var økt. I april 1912 kom meddelelsen fra Kristiania om at saken endelig var avsluttet i Stortinget, og at utstillingen ville komme i stand. Hentydninger om svensk deltagelse, eller ikke, finnes altså ikke. Det er mulig at det har vært diskutert, men en forklaring på hvorfor det ikke var korrespondanse om dette, kan være at det fra svensk side uansett var uaktuelt å delta, ikke

¹⁹³ Dk. UM Kungl. Svenska Beskickningen i København til Utenriksminister Grefve Ahlefeldt-Laurvigen, 30.06.1911. UM Gr. 69, avd. 3, sak 6.

¹⁹⁴ Sv. UD 1902, vol. nr. 1008 Norge. Kungl. Svenska Beskickningen, Kristiania 22.10.1910 til utriksministeren i Stockholm.

¹⁹⁵ Tidens Tegn 25.11.1910.

¹⁹⁶ Verdens gang 27.11.1910.

¹⁹⁷ Politiken 29.11.1910.

¹⁹⁸ Sv. UD 1902, vol. nr. 1008 Norge. Kungl. Svenska beskickningen, Kristiania 01.08.1911 til utenriksministeren i Stockholm.

minst på grunn av den baltiske utstillingen i Malmø. Den baltiske utstillingen er temaet for nesten kapittel.

En nasjonal utstilling

Jeg vil i denne delen først presentere utstillingens utvikling og organisasjon, med hensyn til de offentlige beslutninger som ble tatt. Deretter vil jeg diskutere en del meningsytringer som hadde dukket opp i forkant, og i kjølevannet av beslutningene. Jeg vil i første rekke finne svar på hvorvidt det oppsto politiske uenigheter. Videre vil jeg undersøke ulike oppfatninger om hva slags utstilling dette primært skulle være, og hvem som skulle delta. Denne delen følger en tematisk, mer enn en kronologisk, fremstilling. Jeg understreker at jeg hovedsakelig baserer studien på pressemateriale.

Offentlige bevilgninger

Den 15. august 1911 ble det fremsatt en proposisjon til Stortinget, som blant annet gikk ut på at det ikke skulle holdes en nordisk, men en nasjonal utstilling i Kristiania.¹⁹⁹ Til tross for at Stortinget ikke kom til å behandle proposisjonen før året etter ble det bevilget midler til å fortsette det forberedende arbeidet. I løpet av høsten og vinteren 1911 nedsatte Handelsdepartementet en bygge- og arrangementskomité, et arkitekturåd og den store utstillingskomiteen. I den offisielle beretningen understreker Brinchmann hvor viktig det var at departementet hadde fulgt den opptrukne organisasjonsplanen, hvor de samme menn kunne fortsette sitt arbeid.²⁰⁰

Utstillingens organisasjon var bygget etter forbilde av den offentlige forvaltning. Kongemakt og den utøvende myndighet ble ved utstillingen representert av presidentskapet og administrasjonskomiteen, mens den lovgivende og bevilgende myndighet lå hos *Den store utstillingskomité*.²⁰¹ Antall medlemmer i de forskjellige komiteer ble utvidet etter hvert som arbeidet tok form. Det var administrasjonskomiteen som sto for utstillingens forberedelse og drift, og jeg vil fortsette å betegne den som *utstillingskomiteen*.

¹⁹⁹ Brinchmann 1923: s. 26.

²⁰⁰ Den nye administrasjonskomiteen hadde sitt første møte den 9. oktober 1911, og ansatte igjen skattefogd Brinchmann som sin sekretær.

²⁰¹ Brinchmann 1923: s. 45. Den besto av presidenten som formann, (sjefen for Det kgl. departement for handel, sjøfart, industri og fiskeri), administrasjonskomiteens medlemmer, formennene i amtskomiteene og representanter for landets hovednæringer.

(bilde)

Fra venstre: Kaptein Thorne, Christian Krohg, Roshauw, Ole Stang, Monsen, Heiberg, Berner, Brinchmann. For enden sitter formann, Prytz, deretter Thune, Ræder, August Mohr, Darre-Jensen, Oppegaard og Gundersen. (Fotografert av Berge, Aktieselskapet Framfilm)

Den endelige utstillingskomiteen var, i tillegg til utstillingenes visepresidenter, satt sammen av 17 svært innflytelsesrike personer i det norske samfunnet. I tillegg til formann Torolf **Prytz**, ble statsråd og sjef for Landbruksdepartementet, Bernt **Holtsmark**, innsatt som viseformann.²⁰² Videre besto komiteen av rektor ved Katedralskolen, Anton Henrik **Ræder**, verftseier Andreas Lauritz **Thune**, skipsreder Anton Fredrik **Klaveness**, generalkonsul Jacob **Schram**, skogeier Ole A. **Stang**, professor Christian **Krohg**, kaptein Christian August **Thorne**, Stortingspresident Carl **Berner**, ingeniør og veisjef Johan Colbjørnsen **Roshauw**, som var formann i trafikkomiteen. Bankdirektør H. **Monsen**, var sjef for utstillingens finanskomité. Murermester F.G. **Gundersen** ble formann i bygge- og arrangementskomiteen. Hans Jørgen **Darre-Jensen** var direktør for jernbanekomiteen. Kammerherre August Christian **Mohr** var formann i jurykomiteen, direktør T.A. **Heiberg** var formann for presse,- reklame,- og indkvarteringskomiteen. Direktør K. **Oppegaard** var formann i kongress- og festkomiteen.²⁰³ Følgende avdelinger ble opprettet, hvor en del forskjellige komitémedlemmer satt som formenn:

1. Avdeling for undervisning og sundhetsvæsen (Ræder)
2. Industriavdelingen (Prytz)
3. Maskin-, elektricitets- og bergverksavdelingen (Thune)
4. Sjøfartsavdelingen (Klaveness)
5. Fiskeriavdelingen (Schram)
6. Landbruksavdelingen (Holtsmark)
7. Skogbruksavdelingen (Stang)
8. Kunstavdelingen (Krogh)
9. Stat- og kommuneavdelingen (Thorne)

²⁰² Brinchmann 1923: s.36-65.

²⁰³ For videre opplysninger om utstillingens organisasjon se Brinchmann, bind 1.

10. Avdeling for det utflyttede Norge (Berner)

Ved gjennomgang av pressemateriale har jeg ikke funnet store politiske diskusjoner knyttet til utstillingen, men de som var motstandere tilhørte sosialistene. De var hovedsakelig bekymret for den store bolignøden i hovedstaden. Dels ville utstillingen i seg selv være kostbar, dels ville forarbeidet til utstillingen trekke flere mennesker til byen. Prisstigningen kom vesentlig til å ramme arbeiderklassen, hvis lønn var tariffmessig bundet for 5 år. Arbeiderne kunne derfor ikke oppnå bedre lønn, selv om prisene steg.²⁰⁴ Med overskriften ”Utstillingskomedien” skrev Social Demokraten om hvordan utstillingen som en nasjonalsak hadde fått arbeiderpartiets venner til å stå fram som dårlige patrioter.²⁰⁵ ”Arbeiderne lar sig ikke lenger spænde for de nationale festrumberes kjøretøi”, skrev avisen som mente dette ikke var en nasjonal æresak. Utover dette ser det ikke ut til at det, verken i media eller i stortingsdebatter, hersket politisk strid. Mitt inntrykk er at utstillingsdebatten var hevet over det politiske, og at det stort sett var enighet om å samles om nasjonens anledning til å feire. Det betyr likevel ikke at det ikke var interessemotsetninger.

Avholdsbevegelsen var ikke begeistret for utstillingen, og mente det var sløseri å ofre minst 1,5 millioner på en kortvarig ”paradeutstilling”, istedenfor å grunnlegge et eller annet varig foretagende.²⁰⁶

Da alt tomt skryt, alt skinvæsen, alt taabeligt sløseri a la Sigurd Jorsalfar synes at have stærk Sangbund i folkesindet, maa vi være fuldt forberedt paa at udstillingen vil blive sat iscene, som den skingrende falske fanfare til en ny jobbetid og et nyt krach.²⁰⁷

Det minste de krevde var garantier for at alkoholnæringen ble utestengt, både som utstillere og som skjenker. Det var Dr. Johan Scharffenberg som hadde tatt til orde for at avholdsfolket burde forlange en utstilling i 1914 fri for alkohol.²⁰⁸ Alkoholen burde i tilfelle kun få plass på utstillingen som et av de samfunnsønder som man søkte å utrydde. Det ville antagelig bli en avdeling som het ”Tuberkulosen og dens bekjæmpelse”, på samme måte kunne det tenkes en

²⁰⁴ Morgenbladet 11.08.1911.

²⁰⁵ Social Demokraten 11.08.1911.

²⁰⁶ Afholdsbladet 26.08.1911.

²⁰⁷ Afholdsbladet 26.08.1911.

²⁰⁸ Vort Arbeide 02.09.1911.

avdeling ”Alkoholen og dens bekjæmpelse”. Den burde i hvert fall ikke utstilles som industri.²⁰⁹

Foruten de direkte bidrag fra stat og kommune hadde utstillingskomiteen gjort regning på 800.000 kroner som utbytte av et pengelotteri.²¹⁰ I en periode var utstillingen i fare da lotterisaken fikk konkurranse av en del andre representanter, som allerede i 1908 hadde fremsatt forslag om å opprette et lotteri til fordel for skogsaken, tuberkulosesaken, Nansenfondet og Bergens museum. Løsningen på dette ble at begge formål til slutt ble tilgodesett. Saken hadde skapt svært mange presseoppslag, da utstillingen på dette tidspunkt hadde blitt regnet som en selvfølge. Mange var bekymret for at utstillingen ikke ville bli noe av. Den 22. april ble budsjettkomiteens innstilling om bevilgning til utstillingen i Kristiania 1914 behandlet.²¹¹ Et mindretall var imot bevilgning. Konow fra Høyre var en av dem, og hevdet at utstillingen hadde fått for store dimensjoner enn først antatt.²¹² Flertallet stemte imidlertid for, og utstillingen var dermed reddet. Det ble samtidig besluttet at utstillingen skulle være norsk.

Dagen etter stortingsbeslutningen var det store overskrifter i landets aviser om utstillingen som endelig var sikret. Det var stor enighet om at utstillingen var til lykke for landet. Tidens Tegn skrev at det ville kreves en kraftanstrengelse av de ledende menn, som skulle innfri løfter som var gitt allmennheten, og de bevilgende myndigheter.²¹³ Det ble henvist til den baltiske utstillingen, som forsøkte å overgå den norske, og oppfordret til at alle krefter i landet sto samlet om å skape en verdigst mulig utstilling for Norge.

Utstillingens funksjon

Med hensyn til utstillingens ramme hadde utstillingskomiteen gått ut fra at den skulle omfatte hele landets produktive, kulturelle og kunstneriske næringsliv.²¹⁴ Høsten 1911 holdt komiteens formann, arkitekt Prytz, et foredrag for Stortinget hvor han kom til å vektlegge utstillingens nasjonale betydning.²¹⁵ Det interessante med denne talen var at retorikken overfor det nordiske perspektivet ble endret. Hensikten var ikke først og fremst å vise andre nasjoner

²⁰⁹ Alkoholens rolle på utstillingen skapte en relativ stor debatt i media og ble tatt opp som tema, blant annet i Stortingsdebatter. Se eksempelvis Tidens Tegn 23.04.1912.

²¹⁰ Brinchmann s. 32.

²¹¹ St. prp. Nr. 50 (1912).

²¹² Konow hadde stemt for i 1908, men var nå opptatt av at arrangementet ble for kostbart.

²¹³ Tidens Tegn 23.04.1912.

²¹⁴ St.prp.nr.50 1912.

²¹⁵ RA Prytz privatarkiv.

hvor langt Norge var kommet, men å vise landets eget folk *sin egen evne*. Den reklamen for norsk arbeid som den norske presse ville fremstille i anledningen av utstillingen måtte ikke undervurderes. Næringslivets forskjellige deler ville få en omtale som aldri før, og norske varer ville bli avertert i pressen for store summer hvert år. Utstillinger var en så alminnelig anerkjent form i arbeidet for fremskritt, opplysning og utvikling at ingen nasjon som ville være med i tidens sivilisasjon kunne unnvære dem.

Jeg har tidligere vært inne på hvordan de store utenlandske utstillingene i første rekke skulle spre opplysning og lære massene om det nye industrisamfunnets resultater. Alle næringsgrener hadde i Norge fått et enestående oppsving, og landet kunne vise til en storindustri som allerede hadde verdensry.²¹⁶ Med endringer innenfor det praktiske arbeid ble det stilt nye krav til fagutdannelse og praktisk undervisning. Særlig trengte maskinene med nye arbeidsmetoder daglig mer og mer inn på alle områder. Dette gjaldt også for småbrukere, småindustri og håndverk, som kunne ha vesentlige fordeler framfor de store, men betingelsen for det var, i følge Prytz, at de fulgte med, og blant annet skaffet seg lettelser ved nye arbeidsmåter. Utstillingens hovedoppgave var nettopp å hjelpe folk til å følge med. Det var ikke mer enn 5% av landets befolkning som hadde sett en ordentlig utstilling, og det var viktig å la folket få en slik mulighet.

Det var stor oppslutning rundt oppfattelsen av at det var det praktiske næringsliv som skulle fremheves. Dette gjaldt selvfølgelig spesielt for næringslivet selv. I en lengre artikkel i Norsk Tidsskrift for Haandverk og Industri, ble det poengtert at de som drev agitasjon mot en utstilling vesentlig var folk som sto uten kontakt med det praktiske liv.²¹⁷ De som trodde at kunsten, kulturen, kulturhistorien og vitenskapen var det eneste som befordret fremskritt, kunne ikke vente å ha noen forståelse av næringslivets krav. De burde være klar over at næringslivet med dets forskjellige grener gjorde sitt ytterste for å bli respektert blant de viktigste faktorer for sivilisasjon og fremskritt. Landet kunne glede seg over den innsats som dristige nordmenn hadde gjort i polarforskningens historie. Norge hadde også på andre måter menn som hadde gjort sitt land kjent ute i verden på en ærefull måte. Menn fra vitenskapens, kunstens, litteraturens og sportens område hadde hevdet nasjonens anseelse utad. Men hva med det materielle området? Hvordan lå Norge an med hensyn til det praktiske næringsliv, jordbruk, industri og handelsvirksomhet? Var landet på høyde med sin tid? Dette var det viktig å få vist frem. Det var ikke nok med en vakker ramme, Norge måtte ha en utstilling som i hver henseende viste hva nasjonen var nådd frem til. I følge tidsskriftet, måtte landet ha

²¹⁶ Verdens Gang 27.03.12.

²¹⁷ Norsk Tidsskrift for Haandverk og Industri 14.03.1912.

en utstilling som viste at det var på det praktiske næringslivs område at Norge skulle gjøre sin innsats i verdensutviklingen i de neste 100 år.

Stortinget hadde gitt bevilgninger i henhold til de planene som utstillingskomiteen hadde forberedt. Direktør J. Thiis ønsket i tillegg å arrangere en kulturhistorisk utstilling på Frogner hovedgård, som skulle omfatte norsk by- og bygdekultur.²¹⁸ Dette skulle representeres gjennom interiører, kunst og håndverk, og portretter av kvinner og menn i tidsrommet 1814-1914. Han hadde derfor foreslått en tilleggsbevilgning på 30.000 kroner til denne særutstillingen. Utstillingskomiteen hadde bemerket at de fant ideen interessant, men at den av budsjettmessige årsaker måtte frarådes. Departementet var enig i at det ville vært av betydelig interesse om en slik kulturhistorisk utstilling kunne arrangeres, da den sannsynligvis ville øke utstillingens attraksjon, men planen var for lite utarbeidet til at departementet kunne gi bevilgning. I tillegg ble det hevdet at en slik utstilling, som lå noe på siden av utstillingens ramme for øvrig, i tilfelle burde arrangeres som et eget foretak, med eget budsjett.

”Det utflyttede Norge”

Både Frognerkomiteen og de tidligere tilhengerne av Hovedøya hadde hele tiden vært enige om at det skulle åpnes adgang for utvandrede landsmenn i Amerika. Etter at beslutningen om en norsk utstilling var tatt, ble dette moment stadig mer aktuelt i tiden som fulgte.

Utstillingens historiske og politiske foranledning gjorde tanken naturlig. Hvordan var stemningen for dette hos norskamerikanerne?

I følge en artikkel i Aftenposten hadde norskamerikanerne i lengre tid vært i full gang med å forberede seg til et massebesøk i hjemlandet under utstillingen.²¹⁹ Ved en henvendelse til viseformann i Nordmandsforbundet, dr.Gade, kom det frem at det hadde gått en utpreget norsknasjonal strømning gjennom den utvandrede befolkning av nordmenn i Amerika. Fra de forskjellige kanter av landet hadde han mottatt brev hvor det ble fremhevet at de siste begivenheter som Bjørnsons død og Roosevelts mottagelse i Norge hadde frisket opp i alles sinn, og vakt økt følelse av samhørighet med hjemlandet. I et brev het det ”Vi vil gjerne hjem isommer, men alle vil hjem til 1914”. Dermed ble det sendt et brev til utstillingskomiteen, i oktober 1911, hvor Nordmandsforbundet fremmet forslaget om å oppføre en egen avdeling for de utvandrede.²²⁰ Det ville komme til å bli en voldsom tilstrømming og det burde etter Gades oppfatning holdes en appell i norske aviser som kunne bringe et inntrykk av hvordan

²¹⁸ St.prp.nr. 50. 1912.

²¹⁹ Aftenposten 20.04.1910.

²²⁰ Avsnittet bygger på opplysninger fra Brinchmann bind 2, s. 505.

man stilte seg til dette i Norge. Om en slik appell kom frem i Aftenposten, ville den bli oppdaget i alle norskamerikanske blader. På den måte ville man få innblikk i hensikt og planer. På hvilken måte ble dette fulgt opp fra norsk side?

Forslaget vant tilslutning innen utstillingskomiteen, og det ble besluttet å oppføre en avdeling med navnet ”Det utflyttede Norge” som skulle bli en sentral møteplass med typiske gjenstander av historisk interesse, litteratur, kart, tegninger og aviser. Det ble også planlagt modeller av kirker, skolebygninger, farmer osv. Dermed skulle Norges befolkning få en utmerket mulighet til å studere sine landsmenns liv og virke i utlandet. Det ble bestemt at utstillerne ikke skulle være enkeltpersoner eller fremmede stater, men kun grupper eller foreninger. Det var imidlertid viktig for utstillingskomiteen at deltagelsen på utstillingen skulle planlegges og foreslås av norskamerikanerne selv.

Fra Normandsforbundet ble det sendt ut sirkulære over hele kloden.²²¹ Av fremstående nordmenn i Amerika var det lagt frem en reiseplan som regnet med minst 5000 deltagere. Jeg vil forfølge dette temaet i kapittel 5 og 7, og undersøke hvordan det videre arbeidet utviklet seg. Jeg oppfatter temaet spesielt interessant i forhold til ideer om nasjonsbygging. Det kan se ut som om Norge i stor grad ønsket å favne vidt ved å inkludere utflyttede nordmenn. Dette forteller om godkjenning av de emigrerte, som kanskje i en periode hadde vært uglesett av de nasjonale forkjemperne?

Oppsummering

Utstillingskomiteen i Norge lot i først omgang ikke til å ta hensyn til Danmarks og Sveriges uvilje mot å delta i Norge. De var opptatt av næringsinteresser, og ønsket ikke å blande inn historiske begivenheter som argumentasjon mot en slik deltagelse. Imidlertid virket oppfatninger i Norge, og i Sverige og Danmark, til slutt til å trenge igjennom, slik at en nordisk utstilling ble utelukket. Et viktig initiativ ble tatt av Nordmandsforbundets formann, Gade, da han oppfordret utstillingskomiteen til å arrangere en egen avdeling for de utflyttede nordmenn, og dermed utvidet arrangementet.

I 1912 ble den endelige beslutning om å avholde en Jubileumsutstilling i Kristiania tatt i Stortinget. Utstillingskomiteen var satt sammen av et bredt spekter fra norsk samfunnsliv som fikk full tillit av offentligheten til å iverksette sine planer. Det er lite som tyder på at utstillingssaken var gjenstand for stor politisk strid, spesielt fordi markeringen av 100-års jubileet var noe alle nordmenn ville være med å feire. Med hensyn til utstillingens ramme

²²¹ Aftenposten 20.04.1910.

skulle den omfatte hele landets produktive, kulturelle og kunstneriske næringsliv. Utstillingens hovedoppgave var, i tråd med internasjonale idealer, å opplyse landets befolkning om tidens sivilisasjon.

Ved gjennomgang av arkivmateriale i København og Stockholm ser det ut til at korrespondansen fra det norske utenriksdepartementet var svært forskjellig. Det er utfordrende å tolke det danske materialet, da det ikke samsvarer rent kronologisk med hvordan man kunne oppfatte situasjonen. Brevene er alle datert *etter* at Danmark hadde besluttet å utsette sine utstillingsplaner, til fordel for Malmø. Dermed kunne det ha vært et endelig argument fra dansk side for ikke å delta. Likevel avsløres de politiske følelsesmessige aspekter, med feiringen av 1814 som en årsak til uvilje. Fra svensk side ser ikke interessen for utstillingen i Norge ut til å være spesielt stor, med hensyn til det kildematerialet jeg har gjennomgått. I neste kapittel har jeg valgt å studere utstillingen i Malmø nærmere, og vurdere i hvilken grad den var konkurrerende med den norske.

Kapittel 5

Svensk konkurranse? 1908-1914 Et sideblikk

Innledning

Var det mulig at Sverige hadde lagt utstillingen til det samme året med den hensikt å legge seg i veien for Norge? I den offisielle beretningen om Jubileumsutstillingen skriver Brinchmann:

Ingen av vore naboer fandt det oppørtunt at delta i en norsk utstilling ved denne leilighet. For Sveriges og delvis ogsaa Danmarks vedkommende la derhos en, muligens ikke uten hensikt, samtidig planlagt utstilling i Malmø udelt beslag paa producenternes interesser.²²²

Det hadde tidligere vært god internasjonal skikk at det ene land lojalt gikk til side for det andre når det gjaldt utstillingsplaner som krysset hverandre. Norge var bundet til sitt historiske jubileum og Sverige hadde likevel valgt å starte et foretagende som under andre omstendigheter kanskje ikke ville vært påtenkt.²²³ Det kunne virke som om det egentlige

²²² Brinckmann 1923: bind 1, s. 18.

²²³ Moss avis 18.01.1911.

formål var et forsøk på å utmagre den norske Jubileumsutstilling og frata den karakteren av en nordisk utstilling.

I dette kapittelet vil jeg undersøke om det finnes grunnlag for å hevde at dette bevisst var planlagt fra svensk side. Jeg har valgt å dele kapittelet i to for å registrere holdninger til Sverige og Norge fra ulike vinkler. I den første delen undersøker jeg bakgrunnen for Malmøutstillingen og forsøker å kartlegge argumenter og motiver for denne. Den andre delen diskuterer forholdet mellom Sverige og Norge og konkurransebegrepet i et videre perspektiv. Sveriges blikk på Norge og omvendt vil bli drøftet. Tanker om et mulig samarbeid om reklame vil diskuteres til slutt. Med unntak fra et avsnitt om Danmarks holdning til Sverige under Malmø utstillingen, dekker kapittelet prosessen *før* åpningsstart som for begge utstillingene var 15. mai 1914.

Ideen bak Malmø utstillingen

Malmø hadde i løpet av de siste hundre årene vokst fra en liten fiskelandsby med 4000 innbyggere til et moderne industri- og handelssted med en beregnet folkemengde på «magiske» 100 000 i 1914.²²⁴ Veksten skyldtes spesielt en omfattende tekstil-, sement- og verkstedsindustri, og omkring århundreskiftet livnærte omkring 60 prosent av befolkningen seg direkte eller indirekte av industrielt arbeid.²²⁵ Nærheten til København og kontinentet gjorde Malmø til inngangsport for nye prosjekter. I tillegg utgjorde byen det naturlige samlingssted som sentrum for det baltiske havets viktigste forbindelsesledd med det øvrige Sverige, og de tre andre land omkring Østersjøen: Russland, Tyskland og Danmark. Med en stor baltisk utstilling ønsket man å feire Malmøs inntreden i de europeiske storbyenes krets. Fokuseringen på Malmø var likevel ikke helt uproblematisk internt i Sverige, og forslaget om en utstilling ble kjølig mottatt i Stockholm.²²⁶ Her lå det rivalisering i luften, da det mest naturlige var om en stor utstilling ble avholdt i hovedstaden. Den viktigste årsaken til at Malmø ble akseptert, var at den sydsvenske industrien hadde ekspandert kraftig de siste årene.²²⁷ Men støtte ble også gitt utifra geografiske motiver. For jernbanen hadde Malmø vært endestasjon i sør allerede siden 1856, og dette, i kombinasjon med satsing på havnen, gjorde byen til et attraktivt knutepunkt.

Initiativet til utstillingen kom opprinnelig fra industriforeningen i Malmø og dens

²²⁴ Per-Jan Pehrsson i «Baltiska Utställningen Malmö 1914», Malmø museers årsbok 1989.

²²⁵ Christenson 1989: s. 18.

²²⁶ Ahlström, *Baltiska utställningen i Malmö 1914, officiell berättelse*. Malmö 1921. s. 14.

²²⁷ Pehrsson 1989: 20.

ordfører, kaptein Wahlgren.²²⁸ Foreningen hadde tidligere stilt seg i spissen, og gjennomført flere vellykkede utstillinger med «nordiska industri- och slöjdtställningen» i Malmø 1896 som den mest storslagne. Våren 1908 fremkastet Wahlgren tanken om å arrangere en ny og større utstilling i 1914. Under en samtale mellom ham og redaktøren for Sydsvenska Dagbladet, konsul K.A. Härje, kom det frem at de skånske lenenes husholdningsselskap ville sammenkalle til et større skånskt landbruksmøte for å feire 100-års virksomhet.²²⁹ Dermed kunne man slå sammen landbruksmøtet med en handels- og industriutstilling for å gi tilstelningen større tyngde og interessedypning. De tidligere utstillingene hadde vært avholdt med ca. 15 års mellomrom, og innenfor industriforeningen ønsket man derfor å avholde en ny, større utstilling.²³⁰ Erfaringer tilsa at de tidligere utstillingene hadde gitt økt innflytelse, ikke bare innenfor industrien og næringene, men også på svært mange andre områder i samfunnet. Etter et møte den 15. april 1908 ble det bestemt å avholde en stor industriutstilling i Malmø, helst i 1914, og det ble nedsatt en komité til videre forberedelser.²³¹

Brevet

Den 5. november 1910 var komiteen nådd så langt i sitt arbeid at det ble utsendt et lengre brev til Gustav V.²³² Kunne man få kongen til å stille seg bak prosjektet, var mye vunnet.²³³ Like etter at komiteen hadde startet sitt arbeid, skulle Gustav V avlegge sitt første offisielle besøk i København, noe som kunne skape velvillighet og vekke danskenes interesse.

Brevet ga en inngående oversikt over komiteens arbeid og planer og kan i denne sammenheng være interessant som utgangspunkt for en diskusjon omkring utstillingens motiver. I følge brevet hadde det samme året blitt besluttet at utstillingen ikke skulle være nordisk, som tidligere i Sverige, men: ”på grund af under senare tider inträdda förhållanden, planläggas och genomföras såsom en baltisk utställning.”²³⁴ Hvilke forhold det her siktes til, er ikke utdypet, men det kan være naturlig å se forbindelse til unionsbruddet. I brevet ble det opplyst om at det var påtenkt større utstillinger både i Kristiania og Hamburg. Det var likevel ingen av disse som etter komiteens oppfatning ville få større innvirkning på den baltiske. I Hamburg dreide det seg om en intern håndverks- og industrimesse, og det var allerede drøftet et mulig samarbeid angående eventuelle rundreiser, så man kunne se både den baltiske og den

²²⁸ Ahlström 1921: s. 19.

²²⁹ Stadsarkivet Malmø 1909 *Baltiska utställningen* D III vol. 1. Wahlgren til E. Trolle.

²³⁰ Jf. brev til Trolle. Utstillingen var avholdt i 1865, 1881 og 1896.

²³¹ Stadsarkivet i Malmø, *Baltiska utställningen* D III vol. 1. 14 stk. fikk i oppdrag å forberede utstillingsspørsmålet, skaffe garantier, inngå til myndigheter og foreninger ang. anslag og kreditiv etc.

²³² Brevet er i sin helhet referert i Ahlström 1921: s. 14-22.

²³³ Christenson 1989: s. 49.

²³⁴ Ahlström 1921: s. 14-22.

tyske utstillingen.

Den planlagte utstillingen i Kristiania hadde, i følge den norske komiteen, gitt adgang til deltagelse fra Danmark og Sverige. Det var fremgått at deltagelsen:

(...) är afsedd att bilda ett led, måhända det förnämsta, i festligheterna till firande af Norges «frihetsjubileum» och är beränad att öppnas den 17. maj 1914. Deltagandet i denne utställning torde därför ej blifva lifligt hvarken från svensk eller dansk sida, helst om officiell inbjudan till utställningen i Malmö snarligen utgår.²³⁵

Om dette kan tolkes som en demonstrasjon mot Norge, og om det skyldtes svensk bitterhet, er usikkert, men ikke usannsynlig. Sitatet kan oppfattes som et ønske om å påskynde de offisielle innbydelsene til deltagerlandene i Malmø, spesielt Danmark, for å være først ute å sikre deltagelse. Det såre forholdet til Norge er ikke uttrykt, men kan leses mellom linjene. Som jeg har vært inne på i tidligere kapitler, kan det virke naturlig at svenskene ikke hadde noen interesse av å komme å kaste glans over en feiring av norsk selvstendighet i Kristiania. Når det gjelder planleggingen av utstillingen i Malmø, er spørsmålet om hovedmotivet fra svensk side var å arrangere en baltisk utstilling på grunn av bitterhet og såret nasjonalfølelse overfor Norge eller om det hadde andre årsaker. I den offisielle beretningen skrev Ahlström:

Med hänsyn till de särskildt efter år 1905 inträdda förhållandena vore det af vikt, att hela landets industri och handel kraftig upprycktes, samt nya afsättningsorter at söder och öster bereddades för landets produkter.²³⁶

Man kan få inntrykk av at det refereres til bruddet med Norge, men det handler trolig ikke om dette. I følge årsboka for den baltiske utstillingen dreide det seg om konjunkturrelle årsaker.²³⁷ Da forslaget om en baltisk utstilling dukket opp, var det på bakgrunn av industriens dårlige forhold. I 1905 hadde verdensøkonomien vært preget av nedgang, og den svenske industrien hadde ikke klart å komme seg opp fra lavkonjunktoren. Industrien hadde ikke kraft alene til å ta et tak med markedsføringen, så samarbeid med andre interesser kunne derfor gi stor verdi. Ideen om å innby landene omkring Østersjøen var dermed i første rekke et ledd i Sveriges ønske om å kunne ekspandere sine markeder østover og sydover. Interessen for å involvere de baltiske land hadde i følge direktøren for Sveriges Allmänna Exportförening vært til stede fra

²³⁵ Ibid.

²³⁶ Ibid.

²³⁷ Christenson 1989: s.67.

første stund.²³⁸ Noen år tidligere hadde han vært med på å arrangere det baltiske pressebesøk i Sverige og mente dette var av stor betydning når det gjaldt å spre kunnskap om Sverige og innlede et nærere handelsutbytte til landets fordel. Det var ingen grunn til engstelse med å innby utenlandske deltagere, da det ikke fantes noe å skamme seg over ved sammenligning med utlandet. Direktøren påpekte at den baltiske utstillingen ville bli den første europeiske utstilling i Sverige og ville bane vei for en verdensutstilling på svensk område.

Det var av stor interesse for Sverige å komme nærmere det utstrakte riket i øst både økonomisk og politisk, da det hadde potensiale til å bli et betydelig handelsmarked. Samtidig hadde Sverige lange tradisjoner med forbindelse til Tyskland. For å orientere seg om det var stemning for en slik utstilling i de baltiske landene, hadde komiteen foretatt visse undersøkelser. Industriforeningen satte seg i forbindelse med utenriksdepartementet for å få hjelp av de svenske ambassadene i København, St. Petersburg og Berlin.²³⁹ Det var først og fremst de ledende industrikretser som ble forespurt. Svarene som ble gitt, var blandet.²⁴⁰ Russland mente utstillingen lå så langt frem i tid at det var for tidlig å gi beskjed. De var forøvrig ikke så interessert i det svenske markedet og ønsket ikke å delta offisielt.²⁴¹ Tyskland var helt avhengig av industriens innstilling. Den hadde foreløpig blitt overmettet av alle de gigantiske verdensutstillingene. Svenska Dagbladets berlinerkorrespondent kunne meddele at det utstillingstrette Tyskland, som den siste tiden hadde avslått å delta i en hel mengde internasjonale utstillinger og sagt nei til verdensutstillingen i San-Francisco skulle, møte opp i Malmø med en omfattende og verdifull representasjon.²⁴² Det eneste landet, som umiddelbart hadde vist seg positivt til utstillingen, var Danmark, til tross for planer om en utstilling i København 1913.²⁴³

Det er tydelig at Sverige hadde økonomiske motiver for utstillingen, og det er lite sannsynlig at initiativet i Malmø ble tatt, og gjennomført, som en bevisst handling i forhold til Norge. Det er også svært lite som tyder på at Sverige var spesielt opptatt av utstillingen i Kristiania så lenge forberedelsesarbeidet pågikk. Ved gjennomgang av det samlede materialet

²³⁸ Sydsvenska Dagbladet Snällposten 16.01.1911 Intervju med hr. John Hammer. I følge avisen hadde direktøren spesiell ekspertise innenfor utstillingsfaget.

²³⁹ Ahlström 1921: s. 14-21.

²⁴⁰ Christenson 1989: s. 68.

²⁴¹ Ibid. s.81 Gustav V hadde under sitt besøk hos tsaren i 1912 forsøkt å overtale Russland, men lyktes ikke å frembringe offisiell deltagelse. Følgen ble at Sverige sendte en innbydelse til det russiske eksportkammeret i St. Petersburg. Deres ordfører Denisoff meddelte at eksportkammeret hadde besluttet å gjennomføre utstillingen. Noe senere ble det imidlertid klart at den russiske stat ikke ville bevilge penger. I en fase så det kritisk ut, da Sverige var avhengig av Russland for å få i stand en baltisk utstilling. Etter en del forhandlinger ble det undertegnet en kontrakt i slutten av januar 1914 og en begrenset, russisk deltagelse var sikret .

²⁴² Svenska Dagbladet 06.10.1913.

²⁴³ Christenson 1989: s. 68.

i Malmø, kan det ikke spores verken brev eller artikler som henviser til Jubileumsutstillingen.²⁴⁴ Jeg har heller ikke funnet artikler i Mohrs pressearkiv som gir inntrykk av svensk interesse eller nysgjerrighet.²⁴⁵ Det kan være naturlig å tolke dette som bevis for at den norske utstillingen ikke ble sett på som et truende prosjekt for Sverige. Tvert i mot kan det virke som om de var fullstendig likegyldige til det som skulle foregå. Årsaken til det kan skyldes at utstillingen i Norge i så stor grad var knyttet til feiringen av 1814, og kunne oppfattes som et utelukkende nasjonalt prosjekt.

Som et overgangsavsnitt har jeg valgt å ta med noen betraktninger som foregikk etter at den baltiske utstillingen var åpnet. Jeg mener det er relevant da oppgaven i sin helhet handler om holdninger i Norden hvor prestisje og ære sto på spill. Som belyst tidligere var Danmarks deltagelse i den baltiske utstillingen svært aktuell. De ønsket å vende den negative utviklingen av handelsbalansen med Sverige, som hadde rådet de siste tiår av 1800-tallet.²⁴⁶ En del reaksjoner i dansk presse står likevel som eksempel på at forholdet mellom Sverige og Danmark, til tross for danskenes velvilje, ikke var uten dårlige undertoner. De kan også illustrere hvor utsatt den nasjonale sårbarheten var under slike arrangementer.

De fleste var klar over at det var naturlig med en del rivninger ved større utstillinger med svært ulike interesser som skulle fremmes, men et sted gikk grensen, også for Danmark. Med overskriften «Nu kan det være nok!» evaluerte Fædrelandet det dansk-nasjonale på utstillingen etter ca. en måneds forløp.²⁴⁷ Avisen refererte til en rekke hendelser som hadde skapt dansk uvilje og som ga uttrykk for at de følte seg oversett og dårlig behandlet:

Nu vil vi alle være klare over, at vi *herover* intet har at gøre *derover*; vi er ikke velkomne som Danske, kun som almindelige entrebetalende.

Fra svensk side hadde man ikke funnet den rette imøtekommende innbydelses -tonen. Dannebrog var savnet de to gangene det hadde blitt avholdt en såkalt «dansk dag» på utstillingen. Hverken i havnen, i Malmøs gater eller på utstillingen hadde flagget vært å se. Danskene følte seg heller ikke veltilpass da det offisielle språket, med sårende konsekvenser,

²⁴⁴ Materialet er samlet i Statsarkivet i Malmø. Jeg understreker at jeg stort sett tar utgangspunkt i presseartikler for å gi en stemningsbeskrivelse i de ulike land. At stemningen innenfor de ulike interessefelt i hvert land var forskjellig, anses som sannsynlig, men det blir for vidt å komme inn på det her.

²⁴⁵ Mohrs arkiv inneholder, i tillegg til norske aviser, gjennomgående avisutklipp fra de største svenske og danske aviser i perioden 1900-1914.

²⁴⁶ Christenson 1989: s. 79.

²⁴⁷ Fædrelandet 10.06.1914.

overalt var svensk eller tysk: «Dansk og Russisk kendes ikke derovre, tales ikke, besvares ikke engang.»

Det var flere danske aviser som hadde skapt skarpe kritikker mot utstillingsledelsen i Malmø og det som ble oppfattet som manglende baltisk likevekt.²⁴⁸ Bakgrunnen dreide seg delvis om «den røde Streg», ruten Malmø-København som hadde blitt utelatt i en offisiell utstillingsbrosjyre, noe som skyldtes en tilfeldig trykkfeil fra svensk side.²⁴⁹ Saken ble ikke bedre da Centralreisebyrået i København i følge det svenske Aftonbladet tok hevn og lot sin reklamebrosjyre «Die Baltische Ausstellung und Copenhagen» fortie at utstillingen ble holdt i Malmø. I Sverige mente mange at kartet ga inntrykk av at Malmø var en forstad til København.²⁵⁰ Denne reaksjonen i svensk presse skapte ytterligere misnøye i Danmark som gjorde svenskene oppmerksomme på hvordan de faktiske forhold i saken var: Danmark hadde oppgitt sine planer om en utstilling i København, da det var ønske om å fremme et sunt og ærlig vennskapsforhold mellom de nordiske folk. Fra dansk side var det få materielle interesser knyttet til utstillingen, da Sveriges tollmurer satte for høye skranker. Jeg mener disse utsagn er med på å bekrefte det jeg har belyst i kapittel 3 og 4, og viser Sveriges posisjon i Norden..

Kappestrid?

De store verdensutstillingene ble forum for en fredelig kappestrid mellom nasjonene, men de ble også en målestokk på styrke og fremgang, spesielt for de ledende arrangørene England og Frankrike.²⁵¹ Det ble en kamp om å overgå hverandre både når det gjaldt arrangementets utstrekning og bygningenes form og størrelse. I 1910 skrev Hamburger Fremdenblatt i en artikkel at det foregikk en utstillingsrivalitet i Norden, da utstillingene i Malmø og Kristiania kolliderte med hverandre.²⁵² Spørsmålet er på hvilken måte utstillingene i Malmø og Kristiania ble oppfattet som konkurrenter?

Den svenske forfatteren Otto Grimlund skrev: «Malmøutstillingen blir sikkert en slem konkurrent, men det blir en fredelig kappestrid, en ny tids kappestrid mellom nasjonene».²⁵³

²⁴⁸ Stokholms Dagblad 07.06.1914 med overskriften: «Åter ett danskt angrepp på Baltiska utställningen.»

²⁴⁹ Aftonbladet 07.07.1914.

²⁵⁰ Nationaltidende 25.06.1914 Omslaget viser utsikten over København og sundet til Sveriges kyst og de 4 storker fra den baltiske utstilling. Over dette leses heftes tittel. Kart med angivelse av alle 15 daglige dampskipsforbindelser over København-Øresund-Malmø.

²⁵¹ Jf. kapittel 1.

²⁵² Hamburger Fremdenblatt 03.12.1910 med overskrift: Nordische Ausstellungs-rivalität.

²⁵³ Tidens Tegn 01.05.1913. Overskrift «Vor konkurrent i 1914» Et besøk på plassen for den baltiske utstilling

Noe av bakgrunnen skyldtes den store fiskehandler- og havfiske kongressen, som etter en konkurranse med Kristiania, hadde blitt henlagt til Malmø. I Dagens Nyheter mente man det sikkert hadde vært en taus strid om utstillerne, da de to utstillingenes interessesfærer i vesentlig grad falt sammen.²⁵⁴ Gledelig nok for Sverige så det ut til at den baltiske utstillingen ved sine forutsetninger, hadde et slikt overtak at den ikke merket konkurransen. Utstillingen i Kristiania hadde ikke vært gjenstand for noen videre oppmerksomhet i den svenske presse, men heller ikke de norske aviser hadde beskjeftiget seg særlig med den, hevdet avisen. Dette var særlig fordi utstillingen hadde hatt vanskeligheter med å komme i stand, det var strid om penger, plassering og skjenkebevilgning.

Dagens Nyheter hadde kommet ut med de siste fotografiene fra jubileumsutstillingen og avbildet samtidig både den baltiske og den norske utstillingens reklameplakater:²⁵⁵

De to reklamekunstverkene ser man i utlandet paa jernbanestationer, hoteller og reisebureauer side om side, og mange blir sikkert slaat av at se to skandinaviske utstillinger samme aar.

Dette ble oppfattet som konkurranse og det var ingen tvil om at de sto i dette forhold til hverandre. Det var mulig at konkurransen om det utenlandske publikum ikke ble så stor, da de mer langveisfarende antagelig la sin rute slik at de fikk se både Kristiania og Malmø. Men innen for mindre områder ville man komme til å merke kampen. Formannen i den norske utstillingskomiteen, Torolf Prytz, mente at artikkelen var meningsløs og misvisende.²⁵⁶ Den viste en åpenbar mangel på kjennskap til den norske utstillingen, som altså ikke var en nordisk, men en *norsk* utstilling. Det var, i følge Prytz, utelukket at det skulle være et konkurranseforhold med hensyn til utstillere. Kristiania og Malmø arbeidet hver på sitt adskilte område. Norge hadde begynt allerede syv år tidligere å forhandle og planlegge jubileumsutstillingen, lenge før man i Sverige drømte om noen «baltisk utstilling». Hadde det vært snakk om konkurranse, så var det svenskene og ikke nordmennene som hadde skylden, hevdet Prytz. Likevel måtte utstillingskomiteen tåle stadig større kritikk for mangel på reklame.

I en lengre artikkel i Moss avis ble det uttrykt frustrasjon over utstillingskomiteens manglende vilje til å engasjere seg mot den agitasjon som konkurrentene utfoldet.²⁵⁷ Der het det at det var innlysende for den norske allmennhet hvilken rolle Sverige spilte ved å frarøve

av den svenske forfatter Otto Grimlund.

²⁵⁴ Verdens gang refererer til Dagens Nyheter 15.01.1914.

²⁵⁵ Verdens gang 15.01.1914.

²⁵⁶ Intervju med Prytz i Verdens gang 15.01.1914.

²⁵⁷ Moss avis 18.01.1911.

dansk oppmerksomhet, regelrett erobre dem. Det var derfor av stor interesse å følge den holdning som ble inntatt av tredje part, nemlig Danmark. Politiken hadde skrevet en artikkel som kunne tolkes som et angrep på Kristiania, som planla en utstilling som var tradisjonell og gammeldags, i motsetning til Malmø, som samlet sine krefter etter en praktisk og kommersiell plan og var en dristig by.²⁵⁸

Politiken skrev at man fra svensk side hadde bestemt seg for å ignorere den norske utstillingen og at danskene heller ville delta i Malmø. Dermed hadde Malmø de beste utsikter til å skaffe mest oppmerksomhet. Det var nettopp oppmerksomhet omkring arrangementene som var viktig, og som forklarer den relativt krasse artikkelen i Moss avis. I følge Politiken ville ikke Sverige til Kristiania, og den svenske stat ville gladelig bevilge et par millioner for å finne en passende anledning til å bli hjemme. Alt tydet på at utstillingen i Malmø ville bli sommerens begivenhet.

Enten en saadan Artikel er bestilt og betalt af svenskerne eller ei- «Politiken» er jo nylig affsløret som en Avis, der kan bestikkes-saa rammer og opmuntrer den uden tvil en i adskillige danske kredse raadende opinion.

I følge Moss avis var det i København stor beundring for sydsveriges pengemakt og aristokrati stor, inntil hysteri.

I det pressematerialet jeg har gjennomgått kom det jevnlig hentydninger og bemerkninger omkring den baltiske utstillingen i Norge. Enkelte var opptatt av at utstillingen i Malmø i 1914 syntes å møte alt annet enn sympati fra et flertall av landets handels- og industrikretser.²⁵⁹ Det kunne rapporteres at flere handelskammer like før utstillingen hadde uttalt sine tvil om det var heldig at utstillingen ble avholdt. Eksportforeningen hadde bemerket, at hvis utstillingen kom i stand, måtte utlandets deltagelse begrenses, for at den svenske industri ikke skulle bli ugunstig stilt. Dette ble selvfølgelig mottatt positivt for dem som så utstillingen som en rival i Norge. Det at begge utstillingene skulle foregå innenfor nøyaktig samme tidsrom, ble ikke oppfattet som en fordel. I Malmø lå utstillingen der mange veier møttes, i tillegg til at fire nasjoner skulle møtes, og dermed hadde den baltiske de beste utsikter til suksess.²⁶⁰

²⁵⁸ Moss avis som refererer til Politiken 18.01.1911.

²⁵⁹ Tidens Tegn 11.03.1911 med overskrift: Malmøutstillingen i 1914 møter vanskeligheter.

²⁶⁰ Tidens Tegn 23.04.1913

Den estetiske verdi

Det var først og fremst den estetiske dimensjonen rundt arrangementet som ble sammenlignet med den svenske. Det visuelle aspektet ved utstillingene var svært vesentlig, og det lå mye arbeid bak fremstillinger av symboler som kunstnerisk kunne representere utstillingene. Bevisstheten om Norges mangel på erfaring innenfor dette feltet kan være en årsak til følelsen av underlegenhet i forhold til svenskene. Med overskriften: «En vakker utstillingsplakat i Malmø» ga Aftenposten en beskrivelse av Sveriges konkurranse om utkast til plakat til den baltiske utstillingen.²⁶¹ Avisen viste til det dårlige resultatet omkring konkurransen om Norges utstillingsmerke og fremla bilder som illustrerte at man i Sverige hadde vært langt heldigere. Den svenske kunstneren, Ernst Norlin, hadde fremstilt fire mektige storker som kretset rundt det store tårnet. Plakaten i Sverige var diskret, enkel, original og skånsk, og man lykkeønsket den baltiske utstillingen med resultatet.²⁶² Flere var misfornøyde med den tilsynelatende vanskjebne som hvilte over Norges konkurranser. Enten ble det ikke noe resultat, eller så ble det magert, og skylden lå like mye hos deltagerne som i de forskjellige juryer.

De estetiske kriteriene hadde også en forgjengelig dimensjon, og det kom til å utvikle seg en spesiell stil for slike utstillinger, som det var lettest å få øye på i bygningene. På slutten av 1800-tallet utviklet det seg nye tendenser i arkitekturen og ingeniørkunsten som først og fremst dreide seg om helhetsammenhengen.²⁶³ Totalinntrykket av utstillingsmaterialet og måten folkelivet artet seg på, var ofte det samme. Men det ytre dekkrommet kunne avvike, få et personlig anstrøk eller en nasjonal karakter, som kunne skape gjenstand for stor oppmerksomhet. Etter Eiffel tårnet i Paris i 1889, var det ikke lenger mulig å oppnå avgjørende og sensasjonelle nyheter i samme målestokk.²⁶⁴ En ny retning ble derfor rendyrking av det stilfulle. Eksperimenter som før overveiende gjaldt teknikken kom derfor fortrinnsvis til å gjelde estetikken.

Noen uker før utstillingenes åpning skapte det oppmerksomhet da Tidens Tegns utsendte medarbeider dr. phil. Rolf Thommesen hadde vært på befaring i Malmø.²⁶⁵ Han

²⁶¹ Aftenposten 21.12.1912.

²⁶² Konkurransen om utstillingsmerket og reklameplakaten i Norge skapte til dels voldsomme utbrudd i pressen. De fleste var oppgitt over den mangel på kvalitet og oppfinnsomhet som fantes blant kunstnerne og den totale mangel på dømmekraft hos juryen da vinnerutkastene fremlå.

²⁶³ Cornell 1952: s. 173.

²⁶⁴ Cornell 1952: s. 175.

²⁶⁵ Tidens Tegn 26.04.1914. En stor artikkel med illustrasjoner som ble referert i flere norske og svenske aviser. Tommesen var kunsthistoriker, presseman og politiker. Startet som redaksjonsekretær i Tidens Tegn i 1910. Overtok som redaktør og formann etter sin far i 1917. Tidens Tegn ble regnet som landets mest moderne blad og hadde førsteklasses kulturspalter. BFL.

sammenlignet terrenget med Frogner og kunne trekke «et lettelsens sukk». I Malmø beskrev han en rund gård med 150 meter i tverrsnitt omgitt av lave bygninger. Frogner, med sitt sentralanlegg, de brede terrassene, lange fasadene og store avstander, virket mye større. «Vi har døivet dem!» skrev Thommesen, som likevel var klar over at man ikke kunne dømme den baltiske utstillingen ved første øyekast. Malmøs grunn til å triumfere skyldtes i første rekke at man hadde overlatt til én arkitekt å planlegge hele utstillingen. Den kom dermed til å virke mer som en større enhet eller et sammensveiset kunstverk. I følge Thommesen kom den baltiske til å rage over enhver annen utstilling, som var bygget i verden, og han påsto at det var et geni som hadde skapt den. Ferdinand Boberg var Sveriges mest anerkjente utstillingsarkitekt og i høy grad preget av internasjonale impulser.²⁶⁶ Dette var den tredje store utstillingen han hadde stått bak, og den ble betegnet som kulminasjonen av hans virksomhet. Det var ingen tvil om at Frognerutstillingen sto tilbake i snever arkitektonisk forstand. I Norge var arbeidet fordelt på tre arkitekter, og Boberg kom til å rage over de norske i erfaring, talent og kunstnerisk sikkerhet.

I den baltiske utstillingen var systemet behandlet med lekenhet og stadige overraskelser. Likevel hadde den en begrenset karakter da det innenlandske terrenget var foretrukket fremfor det forblåste klimaet ved kysten. Samtidig var alt trent sammen på minst mulig plass, og de store vyer var ubønhørlig ofret til fordel for det pikante og maleriske. Dermed kom ikke utstillingen til å virke så stor, den kom til å se ut som halvparten av den norske. At størrelsen på et slikt arrangement hadde innvirkning på folket, mente Thommesen var åpenbart. Det var derfor en triumf som den norske utstillingen hadde på sin side. På Frogner var det imidlertid kun et parti som holdt et absolutt førsteklasses nivå, og det var landbruk og hageavdelingen. Utstillingen var bedre enn det man hadde håpet, men nådde ikke de store høyder. Også her kunne det se ut til at den norske selvtilliten var noe svekket på grunn av manglende erfaring. Det viktige var likevel at det brede terrenget og de store aksene bar preg av det moderne Europa, hvor de baltiske irrganger minnet mer om en hyggelig småby ved Østersjøen. Og anlegget rundt dammene på Frogner var stort, slik som det skulle være ved en utstilling, med høy himmel og mange terrasser. Her kunne tyve tusen mennesker få alburom, hvor tusen ville føle det trangt i Malmø. Mens de baltiske bygningene vendte tverrgavlene inn mot sentrum, som i en gammel Hansastad, vendte de norske langsiden til. Man kunne se dem med alle sine tusen kvadratmeter, mens de svenske ante man ikke størrelsen av, de strakk seg bakover, skjult for tilskuerne. Det var denne rikdom i anlegget

²⁶⁶ Christenson 1989: s. 15.

som kunne oppveie mangelen på rikdom i detaljer og gjøre at Kristiania kunne bli Malmø, ikke alene en jevnbyrdig, men en meget farlig konkurrent.

Samarbeid?

Den norske utstillingens formann hadde uttalt at de to utstillingene hadde en felles interessesfære og at de kunne bli til nytte for hverandre.²⁶⁷ Han likte ikke at de ble stilt opp som fiendtlige motsetninger. Til tross for at de to utstillingene, for utenforstående, kunne oppfattes som rivaler, var ikke det nødvendigvis tilfelle for alle de involverte partene. Etter hvert som utstillingene tok form ble reklamearbeidet stadig viktigere og håpet om å skaffe flest mulig tilreisende til Skandinavia i 1914, la til rette for samarbeid. Dette gjaldt først og fremst forsøket på å tiltrekke seg de bosatte i Amerika. «The Right Way- The Short Way- The Best Way to Norway or Sweden» var en av overskriftene til reklameplakatene. «Remember the Expositions in Norway and Sweden and reserve berths without delay» het det fra en annen. I forbindelse med at det skulle holdes to store utstillinger ble det snakket om det store «gjennforeningsåret» for det norske og svenske folket fra hele verden. «Scandinavian-American Line» var et av selskapene som annonserte for det nye dampskipet «Frederik VIII». Med bilde av tårnet og de fire storkene i sentrum, symbolet for den baltiske utstillingen, ble det henvist til utstillingene i Malmø og Kristiania: «most direct Route to the Baltic Exposition in Malmø May 15-Sept. 30, på den ene siden, og «direct Route to the Centenary Exhibition of Norway held Christiania May 15-Sept. 15 på den andre. Det ble gitt opplysninger om det enorme besøket som var ventet til Skandinavia denne sommeren og man ble oppfordret til å reservere plasser i god tid.

(bilde)

Annonseringen av utstillingene som likeverdige arrangementer, som det var verdt å oppleve kan gi et inntrykk av samarbeid og gjensidig forening, men det kan like gjerne handle om kommersielle interesser. Både fra arrangørenes, deltageres og ikke minst rederienes side kunne det forventes høy fortjeneste ved å hente inn folk fra Amerika. Scandinavian-American Line i New York sendte et par uker før utstillingenes start et brev til en av direktørene for den baltiske utstillingen i Malmø.²⁶⁸ Vedlagt fulgte en kopi av en annonse som hadde vært trykket

²⁶⁷ Prytz i intervju med Verdens gang 15.01.1914.

²⁶⁸ Stadsarkivet i Malmø *Baltiska utställningen D III vol 1*. Scandinavian-American Line, New York, undertegnet A. Johnson til Carl Bendix, baltiske utstilling i Malmø 04.05.1914.

i «Brooklyn daily Eagle», regnet som en av de største og mest innflytelsesrike amerikanske aviser som ble publisert i New York og Brooklyn. I brevet ble det gjort oppmerksom på at det var reklamert for begge utstillingene samtidig:

Our reason in this instance of placing Norway ahead of the Swedish is that our steamers as you know, call at Christiania first and the Norway passengers are not at all interested in the Exposition at Malmo, neither are the Swedish passengers as a rule interested in the Exposition at Christiania, so that while the reading public consists of both Swedes and Norwegians, we must try to please and reach both.

Sannsynligheten for at rederiene selv tok styringen i utformingen av annonsene, eller muligheten for at svenskene i utgangspunktet ikke ønsket en sammenkobling med Norge, kan dermed ikke utelukkes.

(bilde)

Høsten 1912 startet reklamearbeidet for Jubileumsutstilling for alvor idet Presse-, Reklame- og innkvarteringskomiteen hadde sine første møter.²⁶⁹ De var enige om at det skulle legges sterk vekt på utstillings nasjonale og patriotiske karakter hvor reklamen i utlandet mest mulig kom til å bli et ledd i den alminnelige turistreklame. Likevel ville det anvendes spesielle midler til pressepropaganda i Amerika og flere andre land.

Både i Sverige og Norge ble det hengt opp reklameplakater av de respektive utstillinger. Aftenposten skrev at en reise til Kristiania via Malmø falt naturlig, derfor ble det utlevert turistlitteratur på begge sider.²⁷⁰ I et brev fra den Kungl. Svenska beskickningen i Kristiania til Malmø ble det henvist til de forespørsler som var gjort i det svenske departementet angående fremstilling av reklameplakater av den norske Jubileumsutstillingen på svenske jernbaner.²⁷¹ Dette hadde man fått tillatelse til. Samtidig var det i Norge gitt adgang fra svensk side til å sende tusenvis av plakater fra den baltiske utstillingen som skulle henges opp i jernbanens person- og restaurantvogner rundt om i landet. Formannen i

²⁶⁹ Brinchmann 1923: bind 1, s. 277.

²⁷⁰ Aftenposten 26.04. 1914.

²⁷¹ Stadsarkivet i Malmø, Kungl. Svenska Beskickningen, Kristiania 05.05.1914 til Den Baltiska Utställningens Förvaltningsutskott.

innkvarterings-, reklame- og pressekomite, direktør T.A. Heiberg hadde, som nevnt, måttet tåle en del kritikk for mangel på reklame, men forklarte det utifra begrenset økonomi. Likevel så det ut til at flere utenlandske gjester kunne ventes, ikke bare til Malmø, men også til Kristiania. Fra Danmark var det anmeldt en gruppe med lærere, fra Tyskland teknikere, fra England en stor kvinnedagsforening. Det var ventet besøk fra Island og massetilstrømning fra Amerika. Malmøutstillingen kunne derfor ikke bare sees som en konkurrent, men som en medspiller til å skape oppmerksomhet i Norden sommeren 1914.

Oppsummering

Det finnes ikke grunnlag for å hevde at utstillingen i Malmø bevisst ble planlagt fra svensk side for å legge seg i veien for Norges utstilling. Sveriges blikk østover kan sees i sammenheng med de økonomiske og handelspolitiske interessene i Sverige på begynnelsen av 1900-tallet. Derimot ble utstillingen av flere satt opp mot hverandre som konkurrenter under planleggingsarbeidet. Spesielt i utlandet kunne det virke som det pågikk en rivalitet. Den beskjedne oppmerksomheten den norske utstillingen fikk i Sverige tyder på at svenskene ikke på noen som helst måte fryktet konkurransen. Derimot ble det fra norsk side stadig referert til Malmø, og informert om arbeidet med utstillingen der. Med hensyn til å trekke langveisfarende gjester til Norden spilte imidlertid de to utstillingene på lag.

(bilde)

Kapittel 6: Hva velger Norge? 1910-1914

Innledning

Dette kapittelet studerer enkelte sider ved forarbeidet til utstilling og den debatt som fulgte ved å skulle presentere Norge som et samlet bilde. Arrangementet ga landet en unik anledning til å vise seg fram, og det var beregnet at utstillingen for lang tid ville bli en målestokk både ute og hjemme for landets kulturelle, produktive og kunstneriske standpunkt. Dette ville nødvendigvis gi mulighet for meningsutvekslinger, og kanskje spenninger, mellom ulike interesser. Jeg har foretatt en systematisk gjennomgang av pressearkivet til Mohr i denne perioden, og vil her diskutere et utvalg av hendelser som fikk *særskilt* oppmerksomhet i media.

Med utgangspunkt i utstillingskomiteens innberetning til Departement for Handel, Sjøfart og Industri i 1910, som var det første offentlige dokument vedrørende planene, følger et par av de viktigste stridsspørsmålene: Hvor skulle utstillingen ligge, og hvordan skulle den se ut? Deretter vil jeg vurdere eventuelle konfliktlinjer i presentasjonen av de ulike næringer og måten de ble ordnet på for å gi mest mulig mening. Det vil være aktuelt å belyse hvorvidt det oppsto regionale eller faglige konflikter. Avslutningsvis rettes oppmerksomheten mot kunsten. Det nasjonale kontra det internasjonale er et poeng som jeg gjennomgående vil forsøke å rette de ulike punktene mot.

Plassering

Debatten om hvor utstillingen i Kristiania skulle ligge kom til å utvikle seg til en svært omfattende affære som berørte flere interessefelt.²⁷² I denne sammenheng er det mest aktuelt å se om diskusjonen kan knyttes til ulike veier å presentere nasjonen og hovedstaden på.

Utstillingskomiteens første tanke om plassering hadde vært Bygdøy med Kongsgården og strandpartiene langs Frognerkilen, men det viste seg snart at prosjektet skulle bli for kostbart.²⁷³ Videre ble tomter som Etterstad, Filipstad, Hovedøya, Lindøya og Frogner drøftet. De to første forslagene falt raskt bort. Etterstad lå for langt fra byen, og Filipstad hadde ikke det tilstrekkelige areal for en så omfattende utstilling. Når det gjaldt ankomst og transportforhold gikk det i favør av Frogner. Komiteen var fullt oppmerksomme på Hovedøyas sjarmerende beliggenhet og natur, og at den rent estetisk sett kunne ha mange fordeler, men de praktiske hensyn talte ikke øyas sak.

Dermed ble det i innberetningen til Departement for Handel, Sjøfart og Industri redegjort for at utstillingen burde legges til Frogner hovedgård med en særskilt avdeling ved Skarpsno for fiskeri og sjøfart.²⁷⁴ Komiteen så det uheldige i å dele utstillingen i to, men fant det likevel vanskelig å komme utenom dette. De ønsket å imøtekomme det sterke krav om at sjøfarts- og fiskeriavdelingen måtte legges til sjøen.²⁷⁵ En utfordring hadde beregningen av utstillingens samlede areal vært, da landet manglet erfaring med så store arrangementer. Komiteen hadde løst dette ved å undersøke hvilke masser av utstillingsgods man ville operere med ved en utstilling som skulle omfatte hele det norske arbeidsliv og hadde laget en sammenlignende statistikk fra utstillingene i København 1888, Stockholm 1897 og Bergen 1898. Ved hjelp av denne statistikken hadde man oppført, for de forskjellige grupper og seksjoner, antallet av de utstillere man kunne tenke seg å få i 1914. Etter disse omfattende beregninger og sammenligninger ble de forskjellige utstillingsbygningers samlede areal anslått til ca. 40 000 kvm. , fordelt på 6 avdelinger og 19 seksjoner. Komiteen la særlig vekt på at utstillingsterrenget hadde gode forbindelses- og transportlinjer og ga en nærmere utredning av hvordan begge terreng kunne settes i direkte forbindelse med landets sporveis- og jernbanenett.

Dette standpunktet ble dårlig mottatt hos den etter hvert stadig økende opinion som ønsket Hovedøya som utstillingsarena. Ikke minst hadde de en kraftig støtte i Kristiania

²⁷² Se kapittel 4.

²⁷³ Aftenposten 02.07.1910, intervju med Thune, medlem av arbeidsutvalget for utstillingen.

²⁷⁴ Innberetning til Departementet for Handel, Sjøfart og Industri av 9.september 1910.

²⁷⁵ Brinchmann 1923: bind 1, s. 152.

kommune som ønsket å kjøpe Hovedøya, Lindøya og Nakholmen.²⁷⁶ Et viktig argument var arbeidet med å få hovedstaden Kristiania til en vakker by, ikke bare under selve utstillingen, men for fremtiden. Hovedøya hadde skjærgård og sjarm og kunne som utstillingsvalg gi en god anledning for å skape Kristiania til en sjøby og føre øyene inn under Kristiania kommune.²⁷⁷ Harry Fett redegjorde for den utsøkte beliggenheten utenfor Akershus hvor cistercienserne i sin tid, med en utviklet følelse for naturskjønnhet, hadde valgt å bygge sitt kloster. Folk, som forsto seg på utstillinger, visste hva terrenget hadde å si og Frogners innelukkede jorder ville aldri bli et lykkelig valg, mente Fett.

En annen som grep fatt i den estetiske dimensjonen som argument for Hovedøya, var direktør Dedekam i Kunst og Kultur.²⁷⁸ Han stilte spørsmål om hvorvidt utstillingen skulle gi et gjenskinn av vårens energi, vitne om skjønnhetstrang og våknende skjønnhetsglede eller bare fortelle om kulturell middelmådighet og et akterutseilt folk.

Morgenbladets journalist Axel Heiberg hevdet at utstillingen ville bli en fiasko om den ble lagt til Frogner, til det var området for kjedelig og banalt.²⁷⁹ En av hovedoppgavene ved utstillingen var nettopp å vise frem hovedstaden. ”Man har jo Attraksjonen i selve Øens Beliggenhet. Utsigten over Christianiadalen er storartet. Saa vakker at selve Utsigten blir Utstillingens ”Clou”. ”²⁸⁰ For han gjaldt det å skape en ekstra attraksjon, men han opplevde manglende vilje til å vurdere de muligheter som fantes på Hovedøya. ”Hovedøen er Nordens Perle, like som Kuba er Antillernes. Bare at komme derut vil stemme til Fest. Vi behøver ikke at bygge noget Eiffeltaarn. Naturen har git os Hovedøen.”²⁸¹ Til dette kom det en rask reaksjon fra Prytz som mente at Heiberg med sitt ”Stemningsutbrudd” ga et feilaktig syn på hva utstillingen i 1914 fortrinnsvis måtte legge vekt på.²⁸² Om Heiberg, som medlem i komiteen, hadde deltatt i dens møter og satt seg inn i de forskjellige hensyn som måtte tas ved utarbeidelsen av planen, var Prytz sikker på at han ville komme til andre resultater. Større oppmerksomhet vakte imidlertid, i følge Prytz, Teknisk Ukeblads redaksjon med arkitekt Harald Aars omtale av utstillingen og dens oppfatning om at Frognerplanene burde oppgis til fordel for Hovedøya.²⁸³

²⁷⁶ Ibid. S.20. I en skrivelse til Landbruksdepartementet av 24. juni 1910 hadde kommunen fremholdt ønske om å legge utstillingen til Hovedøya og gjennom et samarbeid med havnevesenet få i stand industrielle havneterritorier på de nevnte øyer. Dermed var striden ledet inn på kommunepolitikens område og spørsmålet avgjørelse fikk på den måten en ganske betydelig rekkevidde også utenfor de rent utstillingstekniske hensyn.

²⁷⁷ Morgenbladet 29.05.1910, artikkel skrevet av Harry Fett.

²⁷⁸ Kunst og Kultur 25.10.1910.

²⁷⁹ Morgenbladet 29.10.1910.

²⁸⁰ Ibid.

²⁸¹ Ibid.

²⁸² Morgenbladet 08.11.1910.

²⁸³ Artikkelen refereres i Morgenbladet 05.11.1910.

Bladet skrev:

Der skal ikke meget Fantasi til for i Tankerne at kunne bygge op et Soria Moria Slot der ute: Den Maritime Avdeling med Baater og hvite Seil nede ved Fjorden og de hvite Paladser i Terrasser opover Øen i harmonisk, malerisk Gruppering - alt speilende sig i den blanke Fjord en deilig Sommeraften.²⁸⁴

Det forbausende for Prytz var at det tekniske fagorgan ikke innlot seg på de spørsmål av spesiell teknisk natur som komiteen i sin innberetning hadde fremholdt som avgjørende for at Hovedøya ikke kunne benyttes. Det var nettopp bro og planeringsspørsmålet som ikke lot seg løse.

Prytz var frustrert over manglende oppslutning i opinionen og det økende kravet om Hovedøya som arena. Det kan derfor synes som en lettelse for han og resten av utstillingskomiteen at det i januar 1911 offentlig ble bevilget 5000.00 for å få utredet spørsmålet om det var mulig å legge utstillingen til Hovedøya.²⁸⁵ På dette tidspunkt så det ut til at polemikken om Frogner kontra Hovedøya hadde fått en slags høyere symbolsk betydning. På den ene siden handlet det om å gå erfaringens ufarlige og nokså ensformige veier ved å vise en kopi av de store utstillinger. På den andre side handlet det om mot til å gjennomføre noe annet, forme utstillingen slik at den betegnet en virkelig innsats i norsk kultur og ble noe av en nasjonal bedrift i seg selv. Det var en økende mengde som hevdet at utstillingen ville ha liten eller ingen verdi hvis ikke dette lyktes. Med dette handlet ikke plasseringsspørsmålet bare om de ytre, fysiske rammer, men også om innhold og den totale form.

Hovedøya vurderes

Noe som kan vitne om den store interessen utstillingssaken hadde fått var den fullsatte salen i Logen 20. april 1911. I tillegg til Kongen og representanter fra Regjering og Storting var det, til trengsel, samlet seg alt fra tilhørere, pressefolk og foredragsholdere. Hovedøkomiteen hadde, i rekordfart, utredet sine planer og var klare til en fremstilling. Arkitekt Berner og Berner hadde stått for bygningsutkastet. En stor utfordring hadde vært spørsmålet om landfast forbindelse. Derfor ble det utredet detaljerte planer for en pontonbro med en lengde på 390 meter som skulle gå fra Vippetangen til Hovedøya.²⁸⁶

²⁸⁴ Ibid.

²⁸⁵ Tidens Tegn 20.01.1911.

²⁸⁶ Dette var en av planene for landfast forbindelses. Broen skulle være 16 meter bred, 10 meter bred kjørebane med 3 meter bredt fortau på begge sider. I kjørebanen var det plass til en dobbeltsporet sporveislinje samt spor for jernbane. På Thingvallgrunden nærmest Hovedøya var det anbragt en vippebro med en spenvidde av 11

Under sitt arbeide hadde komiteen tatt sikte på en utstilling av samme omfang som forutsatt for Frognerkomiteen, men mente det burde legges mer vekt på å få en velordnet og lett overskuelig utstilling som kunne gi et godt uttrykk for nasjonens kunstneriske og kulturelle nivå. De ønsket et kollektivt utstillingssystem som søkte å gi et velordnet bilde av næringsveienes situasjon. Dette kunne oppnås best når hver faggruppe utstilte samlet.²⁸⁷ Budsjettet var utarbeidet på samme måte som av Frognerkomiteen. Hovedøyas tilhengere hadde tidlig sett det problematiske ved å invitere deltagere fra Danmark og Sverige og fastholdt et norsk arrangement, men ønsket en egen avdeling for norsk-amerikanere.

Hvilket inntrykk ga planen befolkningen? Møtet ble referert i utallige aviser og tidsskrift. Mange var imponert over det arbeidet som var utført og applauderte. Den maritime avdeling var anlagt etter mønster av en fiskerlandsby, og hver enkelt avdeling var tilpasset det kuperte landskapet. Det ble konstatert at utstillingen ikke ble noen etterligning av utlandet, men en ekte norsk skapning, vokst opp av norsk jord, mellom knauser og hjemlig stil.²⁸⁸ Det kan virke som om det var naturen som ble fremtrukket som det utpregete norske. Samtidig som bygningene falt naturlig inn i terrenget og vitnet om beskjedenhet. Teknisk Ugeblad påpekte at bygningene så ut til å ha vokst ut av naturen, samtidig som den var fri for den ”krampaktige norskhet” som ga seg utslag i brautende drageskikkelser.²⁸⁹

Entusiasmen over planene så ut til å være stor i de fleste kretser, men motstand kom fra sosialistisk hold. Social Demokraten uttrykte skepsis da utgiftene hovedsakelig kom til å falle på Kristianias innbyggere.²⁹⁰ Det virket økonomisk uforsvarlig at kostbare, provisoriske byggverk skulle reises i kontrast til bolignøden. Dette var ikke spesielt rettet mot Hovedøyas forslag, men gjaldt utstillingen generelt.

En periode så det ut til at Hovedøyas tilhengere skulle få sitt ønske oppfylt om å sikre øya til utstillingsplass, men under sakens behandling i Stortinget den 24. juli 1911, falt likevel forslaget.²⁹¹ Dermed var saken løst, og utstillingen kom til å ligge på Frogner.

meter og en vanndybde av 6 meter. Dette ble anslått som tilstrekkelig for de mindre båtene som skulle passere. Broforbindelsen ville medføre en stengning av havnen i den tid forbindelsen var nødvendig for innseilingen. For utførlig beskrivelse av Hovedøya- prosjektet se bind 6 i Mohrs klipparkiv.

²⁸⁷ Morgenbladet 21.04.1911.

²⁸⁸ Kysten 21.04.1914.

²⁸⁹ Teknisk Ugeblad 21.04.1911.

²⁹⁰ Social Demokraten 21.04.1911.

²⁹¹ Brinchmanns beretning s. 24. Det ble fremsatt en kgl. prp. om salg til kommunen av Hovedøya, Lindøya og Nakkholmen og om makeskifte mellom Etterstad og Ekeberg og stortingskomiteen hadde innstilt etter forelegget. Men under sakens behandling i Stortinget 24.08.11 falt forslaget, vesentlig som følge av at Forsvarsdepartementets sjef, statsråd S. Bull, var misfornøyd med makeskifteordningen og satte sin stilling inn på dens forkastelse.

Utforming

Alle ønsket en vakker innfatning rundt arrangementet, men hvem skulle bestemme hvilke uttrykk som skulle formidles? Debatten om det arkitektoniske bilde kom også til å skape store overskrifter og lange reportasjer i media. Hvilke tanker hadde komiteen om dette da de la fram sin innberetning, og hvilken argumentasjon kom til uttrykk? Var det viktig å fremheve norsk arkitektur, eller skulle bygningene og parkanlegget fremstå etter internasjonalt mønster?

Kort tid etter at innberetningen var levert i 1910, ble det holdt et stort foredrag i Haandverks- og Industriforeningen med utstillingens høye beskytter kong Haakon tilstede. Torolf Prytz redegjorde, ved hjelp av lysbilder, for den visjon komiteen hadde for arrangementets utforming.²⁹² Frogner med sine dammer, sitt til dels kuperte terreng og flate jorder, med god plass for store hus, var utmerket for en utstilling av en slik størrelse. Prytz fremhevet at utstillingen skulle gi et inntrykk av Norges kulturstandpunkt, og det var landets oppgave i 1914 å vise at også det norske hadde sin plass i den europeiske kultur. Derfor spilte arkitekturen en stor rolle både når det gjaldt bygninger og parkanlegget rundt. Her er det interessant å se hvordan kulturstandpunktet kunne oppleves forskjellig. Komiteen ønsket ikke en utpreget nasjonal stil i sitt arkitektoniske bilde, derimot ble det fremholdt ønske om å benytte den antikke stilart som, etter komiteens oppfatning hadde mange fortrinn, når det gjaldt bygninger med stort areal og svære flater. Dette kunne gi en heldig helhetsvirkning idet den faste, antikke ramme ville bidra til at hver enkelt bygning lettere kunne tilpasses anleggets karakter.

Det var planlagt et stort hovedperspektiv som skulle gå fra Kirkeveien rett opp mot dammene, og videre over en bred bro. På den andre siden av vannet skulle den største bygningen, industribygget, ligge som en avslutning på utsikten. Dette var ikke bare for utseendet skyld, men også fordi publikum lettere kunne orientere seg. De mektige hvite palassene skulle live opp mellom de brede spaserganger. Poetisk virkning skulle oppnås ved at blomstrende ranker skulle slynge seg opp etter søyler og pilastre og myke opp arkitekturens kalde hardhet.

Foreningens ønske om å benytte den antikke stilart, og skape en helhet kan handle om et ønske om å plassere Norge på høyde med utlandet og kan knyttes til den internasjonale utstillingsarkitekturen.²⁹³ I dette ligger det uttrykk for prestisje. Som jeg har vært inne på

²⁹² Foredraget ble holdt 19.10.1910. Det var gjester fra Regjering, Storting, magistrat og kommunestyre, amtmenn i de nærliggende amt, oppmenn, ordførere og de kommunale administrasjonssjefer i Aker, ordførerne i Bergen, Trondheim, Stavanger samt en hel rekke andre direktører, formenn og fagsjefer. Fyldige referater ble gitt i landets aviser dagen etter.

tidligere var utstillingskomiteen preget av menn med stor erfaring fra utenlandske utstillinger. Kanskje forsto de mer enn andre hvor viktig det ytre bildet av arrangementet var med hensyn til anerkjennelse.

Foredraget i Haandverks- og Industriforeningen ble avholdt for en fullsatt sal og mottatt med et sterkt bifall. Likevel oppsto det raskt uenighet omkring de arkitektoniske planene og kraftige røster mot at bygningene skulle gis en stil som etterlignet antikken. Det var arkitekt Bull som hadde laget tegningsutkastet. Teknisk Ukeblad mente det var tydelig at komiteen hadde forlangt at utstillingsbygningene skulle oppføres i denne stil og at arkitekten hadde følt dette som et press som hadde hindret ham i å gi planene sitt personlige preg.²⁹⁴

Kristiania arkitektforening hadde på møte 12.10.1911 enstemmig vedtatt at de grunnleggende planer for hele utstillingsanlegget og dets bebyggelse burde frembringes gjennom en alminnelig offentlig konkurranse.²⁹⁵ Etter arkitektkonkurransen ble det vedtatt at utformingen på Frogner skulle være et samarbeid mellom Adolf Jensen, August Nielsen & Rudolf Emil Jacobsen og Henrik Bull. På et møte i Haandverkss- og Industriforeningens lokaler med hovedkomiteen og medlemmer fra hele landet ble det, 29. januar 1912, vedtatt å gi administrasjonen frie hender til å fordele arbeidet på Frogner mellom arkitektene. Bull ble ansatt som bygnings sjef på Skarpsno.²⁹⁶

Troen på det norske og på at Norge kunne måle seg med utlandet var, som belyst, en viktig hensikt bak utstillingen. Men her var det rom for tvil. Dagbladet skrev i en artikkel at det rådet en mistillit til norsk kunst over hele landet, og hevdet at det var ingen som trodde at nordmenn kunne løse oppgaven innefor bygningskunsten.²⁹⁷ Årsaken til at det ble kopiert strømninger i utlandet var for å kunne levere noe talentfullt. Man ville falt helt igjennom hvis ved å følge den møysommelige utviklingens vei som en gang ville føre til målet i norsk kunst. Dermed kunne landet like gjerne nøye seg med et dårlig monument, en kjedelig utstilling, en kopi. På lik linje med plass-debatten kan spørsmålet om arkitektur kobles til utstillingens innhold. Det ytre var ikke en isolert del av helhetsoppfattelsen, men signaliserte vel så mye det indre.

(bilde)

²⁹⁴ Artikkelen er gjengitt i Morgenbladet 05.11.1910.

²⁹⁵ Stemningen skulle ha vært så sterk at det var snakk om en alminnelig streik, hvis det ikke ble en helt fri konkurranse Tidens Tegn 15.10.1911.

²⁹⁶ Se bind 16, Mohrs arkiv.

²⁹⁷ Dagbladet 01.08.1911, undertegnet L.A.H.

Spørsmålet om byggemateriale ble også gjort til gjenstand for inngående behandling. ”Har Norge saa meget forhaanden av billig, hvid marmor, at det kæmpetak kan gjøres at opføre disse bygninger derav som et varig mindesmerke?”²⁹⁸ En gresk, maurisk stil i marmor hadde etter avisens oppfatning ingen jordbunn i Norge. Imitasjon av stein var likevel det beste for arkitektene, som mente dette ville passe bedre enn trepanel til de store bygningene.²⁹⁹ Bygningene ble i varierende grad utført med pussflater eller oppført i tre. Som fundament for de større bygningene ble det benyttet nedrammede pæler av tre. Som grunnmur ble det benyttet plater av gipsmasse med farger av gråstein. Dette var illuderende i en slik grad at mange trodde det var anvendt virkelig gråstein. Bygningenes bærende konstruksjoner var i tre, med unntak av maskinhallen som var i jern.³⁰⁰

(bilde)

Parkanlegget på Frogner ga rik anledning for uttrykksmuligheter utendørs. På de store utenlandske utstillingene pleide terrenget å være besatt med utstilte kulturarbeider i bronse eller stein. I Norge var den plastiske kunstens vilkår ikke så gode at man kunne håpe på den slags utstillinger. Noen større bevilgning sto ikke til disposisjon, men det lyktes å tilveiebringe en forholdsvis respektabel samling av skulpturer på terrenget. Det viktigste bidrag var Gunnar Utsons ”Helfærd” eller ”Helhesten” som ble støpt i bronse.³⁰¹ Lars Utne var representert med to statuer som forestilte Harald Hårfagre og Harald Hardråde, det norske rikets og Oslo bys grunnleggere. Viktige symboler var også Magnus Vigrestads to dekorative grupper ”Arbeide” og ”Fest” som sto ved broen foran de store tårnene og symboliserte utstillingens tema.

Av store og små byggverk var det på Frogner totalt 216.³⁰² Om man ikke regner med provisoriske dyrskuebygninger og fornøyelsesavdelingens anlegg, blir det igjen 124. På Skarpsno var det 20. Til sammen 144 byggverk som dekket et grunnareal på ca. 48 500 og 5 500 kvm eller til sammen 54 000 kvm. Neste spørsmål blir hvordan dette området skulle fylles?

²⁹⁸ Trondhjems avis 13.12.1910.

²⁹⁹ Det ble laget prøver med puss på forskalingsbord eller spiler og netting. Det viste seg å være et svært anvendelig materiale, økonomisk og stabilt, s 154.

³⁰⁰ For nærmere opplysninger om det byggetekniske vedrørende terreng og anlegg se Brinchmann bind 1.

³⁰¹ Brinchmann 1923: s. 88.

³⁰² Ibid.

Innhold

”Utstillingen maa ikke- billedlig uttrykt- bare bli en samling rosemalte dragkister fra forrige aarhundrede.”³⁰³ Det var ikke bare kulturhistoriske og vemodsfulle betraktninger over landets fortid som skulle presenteres, men utstillingen måtte preges av oppblomstrende nåtidskultur og gi et fyldig og harmonisk bilde av nasjonens stilling. ”Vi maa ha noget mer. Vi maa ha en utstilling som gir et sandt uttryk for, hva nationen i enhver henseende er naad frem til gjennom de tilbakelagte 100 aar.”, skrev representanter for næringslivet og hevdet, som Bjørnsnon tidligere hadde gjort, at romantikkens tidsalder var forbi og at det var det praktisk-økonomiske næringslivs århundre landet hadde trådt inn i.³⁰⁴ Dette med å sette bilder av fortid og nåtid i de rette forhold til hverandre var symptomatisk tenkning også for de store verdensutstillingene. Utstillingen skulle, i tillegg til å presentere historien, gi et bilde av nåtiden med visjoner langt inn i fremtiden. Kanskje lå det en ekstra utfordring i dette å skulle velge fokus på nåtiden og fremskrittets vei?³⁰⁵

En utfordring var hvordan utstillingen skulle organiseres og oppdeles. Som i utlandet ble det benyttet et klassifiseringssystem med seksjoner, grupper og klasser, men som jeg var inne på i kapittel 1, var det stor variasjon med hensyn til innholdet. Ulike landsdeler, næringsgrener og gjenstander skulle falle naturlig inn i dette systemet. I det følgende vil jeg først konsentrere oppmerksomheten rundt den regionale fremstillingen og se hvordan den var tenkt gjennomført. Deretter vurderes konflikter ved plassering av de ulike næringsgrenene. To spørsmål kan stilles innledningsvis: Hadde utstillingskomiteen den overordnede makten med hensyn til klassifiseringen? Og oppsto det regionale eller faglige stridigheter?

De øvrige myndigheter hadde blitt enige om at utstillingen skulle omspenne hele landets produktive arbeidsliv og gi et bilde av landets økonomiske og kulturelle stilling.

Utstillingskomiteen så det som en selvfølge at programmets inndeling måtte bestemmes etter landets hovednæringer, og ikke etter landets administrative inndeling. På den store utstillingskomiteens møte, 29. januar 1912, reiste det seg imidlertid en sterk opinion for at utstillingen burde oppdeles amtvis, og det ble hevdet at programmet måtte forandres.

Spørsmålet ble i følge Brinchmann nærmest gjenstand for en akademisk diskusjon, da systemet forutsatte en fullstendig ny fordeling og anordning av bygningene.

Utstillingskomiteen mente at systemet ikke var å anbefale fordi industrien ikke følte seg tiltalt

³⁰³ Fra en artikkel i Norsk Tidskrift for Haandværk og Industri 25.04.1912

³⁰⁴ Norsk Tidskrift for Haandverk og industri, 10.08.1911.

³⁰⁵ Farmand 16.03. 1912.

ved å bli kategorisert og plassert alene etter en mer eller mindre tilfeldig beliggenhet av dens fabrikkbygninger. På en annen side kunne amtvis oppdeling forsvares når det gjaldt landbruk, fiskeri, husflid og lignende hvor produksjonen hadde sitt lokale preg.

Den amtwise oppdeling ble da også med hensyn til plassering gjennomført i ganske så stor utstrekning, og den ble totalt gjennomført i stat og kommuneavdelingen. Lokalkomiteen i Bergen hadde ytret ønske om en særskilt kulturhistorisk paviljong for at byen skulle få en verdig deltagelse.³⁰⁶ Dermed dukket spørsmålet opp i flere andre store byer om hvordan de best mulig kunne bli representert. Aftenposten kunne meddele hvordan arkitekt A. Jensen utarbeidet en plan for en felles stats og kommune avdeling. Først kom man inn en stor hall som skulle kalles "Eidsvollhallen", og rundt denne skulle de tre største byene, Kristiania, Bergen og Trondheim, plasseres med amtene ordnet etter geografisk rekkefølge.³⁰⁷ Etter et møte med representanter for forskjellige landsdeler, fryktet flere at utstillingen var planlagt i for liten målestokk.³⁰⁸ Til det innvendte Prytz at hver i sær fikk redusere de forskjellige utstillinger.

Prytz ga uttrykk for at det ikke var mulig å imøtekomme flere krav om retrospektive utstillinger enn de som allerede var planlagt (landbruk og kunst) Henvendelser var gjort fra de Sandvigske Samlinger og Folkemuseet på Bygdøy, men de kunne ikke få plass på utstillingen. Derimot var komiteen enig om å reklamere for disse institusjonene.

Hva hadde vært utstillingskomiteens motivasjon med hensyn til klassifiseringen? Utstillingens prinsipp var den faglige inndeling. Det innebar at enten varen var produsert i Kristiania eller i Tromsø ville den bli utstilt i en fagavdeling. Det var faggruppene eget ansvar at de ikke skjemmet hverandre ut. Industri og håndverk ville ikke bli adskilt.³⁰⁹ Nesten alle lands amter hadde påmeldt samlede utstillinger gjennom statistiske materiale og grafiske fremstillinger. Da utstillingen nærmet seg, kunne Prytz fortelle at komiteen hadde strebet etter å få det systematisk gjennomført som en samlet fremstilling av den enkelte bransje. Men for det meste hadde man måttet la kravet falle, da massen hadde satt seg i mot dette og komiteen ikke ønsket å gå frem med tvang. Med dette kan det virke som om komiteen var lydhøre for massen og ikke omvendt, som man gjerne kunne få inntrykk av i internasjonal sammenheng. Likevel hadde komiteen forsøkt å oppnå harmoni ved at de enkelte saler fremtrådte som et harmonisk hele for seg. Hensynet til form og farge hadde vært viktig, men det hadde vært

³⁰⁶ Tidens Tegn 28.11.1912.

³⁰⁷ Aftenposten 03.12.1912.

³⁰⁸ Morgenbladet 03.03.1913.

³⁰⁹ Landskomiteens møte i Haandverks- og Industriforeningen 1. mars 1913, fyldig referat blant annet i Morgenpsten 03.03.1913.

vanskelig å få de enkelte utstillere til å forstå og bøye seg for disse bestrebelsene etter helhetsvirkningen, og komiteen hadde enkelte steder vært nødt til å fire mer enn de hadde hatt lyst til.³¹⁰

Det viktigste for Prytz var at man i industribygningen og de tilknyttede bygningene ga folk et bilde av landets industri og håndverk som ville virke overraskende på de fleste, og det var utstillingens hovedoppgave: ”at give landets egne borgere respekt for landets eget arbejde”.³¹¹ Det var med andre ord det moderne Norge komiteen la vekt på å presentere. Prytz påpekte at det ikke fantes noen andre anledninger til å gi en så fyldig representasjon som i dette tilfellet, og han trodde mange bransjer ville kunne vise frem varer som ville hevde sin plass side om side med de europeiske kulturlands produksjon.

Programmet ble hovedsakelig oppbygget på basis av en faglig inndeling bestemt etter landets hovednæringer. Industribygget hadde fått den mest dominerende plassen, noe som kan virke naturlig fordi det var en industriutstilling, og det, som belyst, var vesentlig å fremheve det industrielle nivået i Norge. Men hva med de andre næringsgrenene, hvordan innfant de seg i systemet?

”Bør Skibsfarten tage imod Husmandskaar?” var en overskrift i Kysten allerede i 1910.³¹² Det ble uttrykt indignasjon over at skipsfarten skulle slås sammen med fiskeri i bygningen beregnet til kr. 78.500,- mens kunsthallen var kalkulert til kr. 87.000,- og industrihallen til kr. 314.000,-! Da fiskeriavdelingen ville ta brorparten av hallen, ble det ikke mye tilbake. Det ble oppfattet som oppsiktsvekkende at landets nest største næring ble behandlet på den måten. Verken landbruket, fiskeri, industri og skogbruk kunne se tilbake på en så lysende stigningskurve som Norges skipsfart, meddelte Kysten. Det ble lagt kraft i ordbruken da de beskrev fremgangen siden 1814 som verdenshistorisk og sjøfarten som det norske folks mest glimrende bedrift siden vikingtiden.³¹³ At en slik verdensbedrift skulle ignoreres av Kristiania Haandverks- og Industriforening skapte derfor sterke reaksjoner:

Vor Handelsflaade, som vilde være enhver saaden liden Nations Stolthed, vort Folks herligste Bevis for dets Intelligens og Energi, det ypperste Pant for, at vi holder Maal med de bedste blant Verdens Folkeslag, det skal stikkes under Stolen, gjemmes væk i en fiskerihall til 80 000 kroner på landet eller på vannet ved Skarpsno ettersom det faller seg.

³¹⁰ Aftenposten 09.04.1912.

³¹¹ Intervjuet er foretatt i en fyldig reportasje i Aftenposten 19.04.1914 ”Udstillingens mænd om udstillingen, - hvordan den tegner og vil fylde sin opgave” Sitatet er uthevet i teksten.

³¹² Kysten 20.12.1910.

³¹³ Det ble hevdet at man måtte se til fønikerne, portugiserne og hollenderne for å kunne sammenligne.

Dette er et eksempel på mange utspill i pressen angående valg og prioriteringer. Jeg finner ikke plass i denne oppgaven til en inngående studie av hver enkel næringsgren, men for å illustrere temaet nærmere mener jeg det kan være fruktbart å ta utgangspunkt i selve utstillingsplakaten. Plakaten var viktig som symbol og skulle spre interesse om utstillingen hjemme og i utlandet. Som et kunstverk kunne den oppfattes og tolkes i ulike retninger. Den ble utført etter en tegning av maleren Brunjulf Larsson og var særpreget og ble lagt merke til. Den kom også til å skape sterke reaksjoner i enkelte kretser.³¹⁴

Aftenposten kunne med glede konstantere at utstillingsplakaten var utmerket laget med festlige farger, originalitet og djervhet.³¹⁵ Den var fri for søtladet romantikk: ”Plakaten synger ud om Norge som arbeidets land,- forsaavidt virker den næsten som en prædiken, henvendt til nordmændene”. Avisen oppfattet at symbolikken var gjennomført med sikker hånd. Høyt løftet seg, i forgrunnen over den grå fjellknaus, industriens mektige kraner og hjul, symbol også for kraft og fart i sin alminnelighet. Furuen og den øvrige skogsvekst til høyre ga i sine stiliserende former et godt bilde av landets natur, med skog og fjell, og bragte samtidig tanken på de viktige næringer som knyttet seg til dette. Bakenfor skimtes det blå havet, og for spente seil hastet en fullrigger forbi – fremover. Og var ikke Norge fremtidens land? Aftenposten hevdet at det først og fremst gjaldt fremtiden og at fortiden var tilbakelagt. I bakgrunnen løftet fyrtårnet seg og fortalte om Norge som sjøfartens land og kystlandet med den lange linje. Bak skimtes lys, forhåpningsfull himmel med sommerskyer og stemning.

Tidens Tegn sluttet seg til den positive omtalen og mente plakaten var et utmerket eksempel på moderne plakatkunst som utstillingen sikkert ville få glede av.³¹⁶

Verdens Gang skrev at kunstneren, som vanlig, hadde vært meget heldig. Plakaten var utført i sterke farger og motivet minnet om Norge som sjøfartens og ingeniørkunstens land, mens en forreven skjærgårdsfuru i forgrunnen lede tanken hen på ordene ”furet vejrbit over vandet”.³¹⁷

Ikke alle var like positive. Enkelthetene var gode, men helhetsvirkningen var ikke den festlige monumentale som man fordret av en slik offisiell plakat, mente Dagbladet.³¹⁸ Kunne det ikke oppfattes symbolsk at den veldige industrikranen i forgrunnen dominerte hele

³¹⁴ Brinchmann nevner som en kuriositet at de russiske myndigheter nedla et bestemt veto mot at plakaten ble innført i Russland. Årsaken kunne antas å være at den foruroligende minnet om revolusjonære tilstander med sine galger og hjul. ”Heldigvis kan paa grund av det nævnte veto de senere begivenheter i dette land ikke føres tilbake til den norske utstillingsplakat som sit ophav.” s.280.

³¹⁵ Aftenposten 24.04.1913.

³¹⁶ Tidens Tegn 24.04.1913.

³¹⁷ Verdens gang 24.04.1913.

³¹⁸ Dagbladet 24.04.1913.

landskapet? Industri og skipsfart ble etter avisens oppfatning for sterkt fremhevet. Det var ikke industriutstillingen som skulle dominere i 1914. Den ville ikke bidra til å skape sympati og vekke tillit utover landet, og det var jo plakatens hensikt!

Den skarpeste kritikken kom fra en redaksjonsartikkel i Landmandsposten. I krasse ordlag ble det påtalt at landets hovednæring, landbruket, savnet sitt emblem på plakaten, hvor bare industrien, sjøfarten, fiskeriet og skogbruket var tatt med. Det siste ”ganske visst kun med en forvreden furustamme, som ikke kunde brukes til tømmer, men blot som huggestabbe i et industrielt anlæg”. Landbruket tok dette som et hint om at deres tilstedeværelse ikke var ønsket. Dette ble så tatt opp av Landbruksdepartementet, som i skrivelse av 26. april 1913 uttalte sin beklagelse over forholdet og henstilte til utstillingens styre å bearbeide plakatutkastet nærmere. Utstillingens styre viste derimot ikke særlig forståelse for landbrukets ”tolkning” av plakaten og uttalte at den ikke ville bli endret. De oppfattet at kunstneren hadde anvendt motiver som symboler for opplysning, kraft, fruktbarhet og fremskritt og ikke som emblemer for noen av hovednæringene som skulle representeres på utstillingen. For øvrig ble det etter en idékonkurranse, fremlagt en spesiell reklameplakat av Othar Holmboe rettet mot de temporære utstillinger under Landbruksavdelingen.

Enkelte refleksjoner ble også gjort i utlandet. En bosatt nordmann i Frankrike mente at folk fikk merkelige tanker om nordmennene som hadde sendt noen latterlige plakater til rivieraen med skrikende farger. Skuten gikk i åkeren og pløyde, og på venstre side var det en galge til å henge seg i.³¹⁹

Kunsten

En annen måte å belyse brytninger mellom de ulike næringene på er å stille spørsmål om hvordan prioriteringen av det industrielle korresponderte med den generelle kunstdebatten i landet. Et innspill, som kan illustrere dette er en artikkel skrevet av Erik Werenskiold i Tidens Tegn. Han mente at man i utgangspunktet burde sløyfe hele utstillingen og bruke pengene på noe nyttig, som grunnleggelsen av kunstnerisk undervisning og en kunstutstillingsbygning.³²⁰ Noe av bakgrunnen for hans kritikk var at det var kunsten som burde være den store attraksjonen på utstillingen, men at næringslivet naturligvis hadde satt seg i høysete.

Da Werenskiold reiste hjem til Norge i 1880-årene, for å slå et slag for kunstneres kår i landet, var det med den faste overbevisning at kjærligheten til naturen, til folket og dets

³¹⁹ Se Mohrs arkiv, bind 33 s. 39.

³²⁰ Tidens Tegn 02.11.1911.

skikker, var en avgjørende kraft i utviklingen av den nasjonale selvstendighet. Det var et tydelig krav at de unge billedkunstnere fikk muligheter til å delta i samfunnslivet. Og Christian Krohg hevdet, ”med fynd og klem”, at kunsten ikke var raffinement og stemning, men et middel til bevisstgjøring om sosiale ulikheter i det norske samfunn. Debatten om kunstens rolle i samfunnet er et stadig tilbakevendende tema. Sjelden går den i kunstens favør, men det skulle vise seg at den gjorde nettopp det på Frogner.

Werenskiold og Krohg, hadde ulike oppfatninger om hva som skulle prioriteres i 1914. Som formann i Komiteen for Kunstavdelingen holdt Krohg fast ved tradisjonene og samlet veteranene på utstillingen. Krohg hevdet at det ikke kom an på retninger når det gjaldt kunstens betydning. Et gammelt bilde kunne være like moderne som et moderne. På utlendinger og på utenlandske malere trodde han utstillingen ville virke som en eliteutstilling. I de store utenlandske utstillinger måtte en gjøre en ørkenvandring, men her var det noe ved hvert eneste bilde, mente Krohg.

Werenskiold glødet for de nye franske impulser og lanserte en ny gruppe med en del yngre kunstnere som fikk navnet ”De 14”. I følge Tidens Tegn kunne det ikke være noe galt i det. En paviljong med en ensartet, privat karakter ville utvilsomt bety en attraksjon.³²¹ De 14 malerne, som alle regnet seg for å tilhøre en kunstgruppe, hadde etter sigende ordnet seg slik da de ikke hadde tillit til kunstavdelingens styre.³²² Gruppen selv uttrykte at de var dannet på basis av kunstneriske sympatier og fordi de ønsket og styre seg selv.³²³

To av Norges største kunstnere, Gustav Vigeland og Edvard Munch, glimret med sitt fravær. Årsaken til dette har jeg ikke funnet klarhet i, men det kan virke som om det var noe de selv valgte. At det skapte forundring i pressen er sikkert. Det var flere som mente at begge burde vært representert med sin egen sal.³²⁴ Verdens Gang hevdet at Munch som vanlig inntok en særstilling og foretrakk ”splendid isolation”.³²⁵ Under et intervju hadde Munch uttalt at han ennå ikke visste om han kom til å delta på Frogner:

Alt er så uavgjort endnu. Foreløpig bygger jeg mig en pavillon - om de saa vil kalde det – nede ved Moss. Her skal jeg ha alle auladekorationerne. At jeg flytter hele greien ind til Kristiania neste aar kan jo hænde. Men jeg kan jo ogsaa holde min jubilæumsutstilling i Moss- ikke sandt?”

³²¹ Tidens Tegn 23.08.1913.

³²² Aftenposten 25.03.1913.

³²³ Aftenposten 27.03.1913.

³²⁴ Aftenposten 25.04.1914.

³²⁵ Verdens gang 06.07.1913.

Munch ble ikke representert på selve utstillingen. Men han fikk ordnet en utstilling i ”Festiviteten” i Tivoli som kom til å bestå av alle hans nye utkast til festsalsdekorasjoner i halv størrelse. Disse hadde gått sin seiersgang gjennom Tyskland, men hadde ikke vært sett i Kristiania før.³²⁶ Dermed kom han, på sin måte, likevel til å bli representert ved årets jubileumsstevne.

Oppsummering

Valg av utstillingsterreng hadde skapt strid blant ulike krefter i samfunnet som hadde forskjellige oppfatninger om hvordan utstillingen skulle symbolisere Norge. Ved å utrede Hovedøyas plan kan det virke som om ideen i større grad handlet om å markere landet som eksotisk og særegent norsk, mens Frogners mål var å kopiere internasjonale forbilder. Det samme ga seg også utslag i valg av bygninger. Det kan antas at utstillingskomiteen var seg bevisst betydningen av å skape noe som kunne gjenkjennes i utlandet, og dermed kategorisere utstillingen innenfor en internasjonal utstillingstradisjon.

Det viktigste ved utstillingen var, i følge utstillingskomiteen, å fremheve industrien og den nye teknologien, og utstillingen hadde klare fremtidsrettede ambisjoner som hovedmål. Da inndelingen hovedsakelig var fagorientert, var konfliktene i større grad rettet mot de ulike næringsgrupper enn regionale konflikter. Oppfatninger om det moderne ble billedlig uttrykt i Kunstavdelingen hvor 14 unge brøt ut og dannet sin egen avdeling på området.

³²⁶ Dagbladet 04.05.1914.

Kapittel 7

”Norges Jubilæumsutstilling 1914, Kristiania”³²⁷

Innledningen

Dette kapitlet beveger seg i en viss forstand utenfor oppgavens ramme, som jeg innledningsvis skisserte som et studium av planleggingsprosessen. Selv om analysen i hovedsak er knyttet til denne prosessen mener jeg det ville være ufullstendig å utelate en oppsummerende vurdering av hvordan det faktisk ble. Men her kan det selvfølgelig være lett å forsvinne inn i et virvar av hendelser. Foruten å gi en stemningsbeskrivelse av åpningsdagen har jeg derfor valgt å konsentrere oppmerksomheten om en del momenter som kan relateres til de tidligere kapitlene, og som viser hvordan arrangementet ble i forhold til de planene aktørene hadde for arrangementet. Ved å foreta en vandring gjennom utstillingen vil jeg samtidig vurdere hvor preget den var av det internasjonale systemet. Deretter vil jeg omtale et besøk av nærmere 120 svenske riksdagsmenn, som kom til utstillingen i begynnelsen av juli, og drøfte om dette var av betydning for forholdet mellom Norge og Sverige.

Åpningen 15. mai 1914.

Da det store nasjonale stevnet endelig sto ferdig, ”rødmet” Karl Johansgate av norske flagg.³²⁸ Stortinget var dekorert med kranser, skjold og faner. Universitetet, Nasjonalteateret, Handelsstanden og alle mulige offentlige og private eiendommer flagget.³²⁹ Også skipene langs bryggene var smykket med flagg fra topp til dekk og dannet, i følge Morgenbladet, en festlig og vakker kontur ut mot fjordens innløp til havnen. Allerede tidlig om morgenen hadde

³²⁷ Utstillingens offisielle navn.

³²⁸ Morgenbladet 15.05.1914.

³²⁹ I følge Morgenbladet 15.05.1914 var det mange steder hvor det tidligere ikke hadde vært noen flaggstang nå reist en i dagens og årets anledning.

det begynt å myldre i gatene. Folkemengden var pyntet i kjoler og gallaantrekk, hornmusikken spilte og en militær avdeling i paradeantrekk med blanke bajonetter marsjerte stramt oppover. ”Til Utstillingen” sto det på de flaggpyrdete sporvognene. Alle veier førte til Frogner.

Festen var offisiell, derfor var byens samtlige garnisonsavdelinger utkommandert til parade utenfor og innenfor utstillingsterrenget.³³⁰ Ved inngangen sto garden oppstilt. Inne på gårdsrommet sto garnisonens øvrige avdelinger med ingeniører, kavalleri, artilleri og infanteri.³³¹ I tillegg holdt politiet vakt i Kirkeveien, mens utstillingens egne vaktmannskaper, med oberstløytnant W. Graff Lonnevig i spissen, gjorde hønnør på terrenget. I Sangerhallen hjalp 100 unge gardister til med å rettlede og holde orden.³³²

Over 3000 mennesker var innbudt til å overvære Jubileumsutstillingens høytidelige åpning i den store Sangerhallen. Til åpningen var den dekorert med et imponerende blomsterarrangement foran den veldige balustraden, og på tribunen sto et kor med i alt 500 sangere oppstilt foran et stort orkester.³³³ Litt før klokken 11.00 ankom Kong Haakon, Dronning Maud og Kronprins Olav.³³⁴ Inne i Sangerhallen satt Regjeringens medlemmer, Stortingets og utstillingens presidentskap, medlemmer av utstillingskomiteen og en hel rekke andre prominente gjester.³³⁵ I det kongefamilien med hoff og stab ankom hallen, reiste alle seg, og musikken intonerte Griegs kongekvad av Sigurd Jorsalfar.

Man kan lettere tenke seg enn jeg beskrive den fryd det var på jubileumsdagen å stå der oppe, se den mektige hall fylles av et festkledd publikum, hvor stortingsmennesenes fruer ga et særlig festlig innslag ved sine fargerike, vakre bunader. Og så se kongeparet skride opp gjennom hallen til tonene av Sigurd Jorsalfars hyllings marchen, og ta plass midt imot der jeg sto.³³⁶

³³⁰ Se Brinchmann 1923: s. 216.

³³¹ Morgenbladet 15.05.1914.

³³² Brinchmann bind. 1 s. 217.

³³³ Aftenposten 15.05.1914 Koret var representanter fra Handelstandens sangforening, Cæsiliaforeningen, Den kvindelige studentersangforening, Holters kor og Kristiania lærerstands blandede kor.

³³⁴ Brinchmann bind 1, s. 217. Kongen var i generaluniform med St. Olavsordenens storkorsbånd, Dronningen i et ”charmant formiddagstoilette” i sterk violett og Kronprins Olav, 11 år, i matrosdrakt.

³³⁵ Brinchmann bind 1 s. 218.

³³⁶ Utdrag fra Magna Sinding-Larsens upubliserte Erindringer. Renskreivet av Inger Kielland. Sinding-Larsen var med i Cæsiliaforeningen, som sammen med Studentersangforeningen, Handelsstandens kor og Landskoret skulle medvirke i kantaten. Som sopran var hun heldig å komme i 1. rekke.

Da prosesjonens medlemmer hadde funnet sine plasser, kunne åpningshøytidligheten begynne. Utstillingens president Friis Petersen ønsket forsamlingen velkommen og ga ordet til utstillingens formann, Torolf Prytz:

Deres majestæter! Mine damer og herrer. Denne utstilling er den første helt offentlige nationalutstilling i vort land. Den norske stat har like siden den første verdensutstilling, som avholdtes i London 1851, ofte deltatt i fremmede landes utstillinger baade helt offisielt og ved at yde private utstillere bidrag til deltagelse i disse. (...) Ved denne anledning er det imidlertid første gang den norske stat helt offisielt har indbudt landets borgere til deltagelse i en utstilling, hvis opgave det er, saavidt mulig, at gi et samlet billede av det norske folks liv og virke. Utstillingen omfatter ikke blot den private næring, det som landet lever av, men gjennom statens institusjoner og private foreninger er der dessuten istandbragt fremstillinger, som ogsaa *for øvrig* gir et omfattende indtryk av vort lands kultur. (...) Tilslutningen til utstillingen har været meget stor og større, end nogen har forutset. (...) Masser vil møtes, de store brede lag og mange som ellers ikke vil finde hinanden, skal træffe hinanden her. Det kan ogsaa ha sin betydning. Men festligheterne og den forbigaaende festglæde har dog litet at si mot den varige nytte, utstillingen skal bringe. Den skal være en styrkelse i national henseende, den skal være en national samling. Den samfølelse, som skapte beslutningen paa Eidsvold i 1814, den samfølelse, som berettiger os til at være et selvstændig folk, den har ogsaa skapt utstillingen i 1914. Utstillingen skal *styrke* troen paa vort eget, tilliden til det hjemlige arbeide. Men med den sterke samfærdsel landene imellom i vor tid har det, som særpreger en nation, let for at utviskes, hvis man ikke selv vaaker over det og styrker dets livskraft. Alt hva godt vi har nedarvet fra vore forfædre av aandelig og legemlig arbeide, av nationale eiendommeligheter, som gir vort land og vort folk sin karakter, sit særpreg, det maa vernes om og bevares. Det maa *frem* for dagens lys og arbeides videre paa. Det har været utstillingens opgave indenfor sin ramme at virke i denne retning. Men skal vi nordmænd holde os oppe i verdenskonkurransen, maa vi ikke alene være nordmænd, men ogsaa europæere. Vi maa da følge med i verdensutviklingen, som alle arbeidsgrene er berørt av. (...) Hensigten med utstillingen er imidlertid først og fremst at vise os selv, hvor vi staar - øve kritik paa os selv og - frem for alt styrke vor tro og vor tillid til vort eget. Da vil utstillingen bære fremover. Fremad er utstillingens løsen. Fremad til lykke og til ære for vort kjære fædreland.³³⁷

Etter talen til Prytz kom, i følge Aftenposten, åpningens festligste del, fremførelsen av Nils Collett Vogts og Chr. Sindings kantate.³³⁸ Deretter åpnet Kongen utstillingen med følgende ord: ”Hermed erklærer jeg Den norske Jubilæumsutstilling i 1914 for aapnet. Jeg uttaler de

³³⁷ RA Torolf Prytz privatarkiv. Talen er gjengitt i sin helhet i beretningen til Brinchmann og flere av de største avisene i Norge 15.05.1914 Jeg har valgt å referere en såpass stor del av talen for å illustrere retorikken.

³³⁸ Se Brinchmanns beretning.

bedste ønsker om, at den maa bli til held for vort folk og vort land.”³³⁹ Som avslutning trådte teatersjef Johan Fahlstrøm frem og deklamerte alle vers av ”Ja, vi elsker”. Det ble en høytidelig stund hvor orkesteret og hallen unisont sang med det siste verset.

Og hele den store forsamling, som havde fulgt høitidligheden med nordboens reservede holdning, forenedes i denne landets kjæreste sang. Alle fik gjennom den udløsning for den stemning, som bølgede i sindene.”³⁴⁰

Så var høytidelighetene over, alle brøt opp, og gikk ut til den store mengden av folk som hadde samlet seg utenfor.

(bilde av folkeliv)

En verdensutstilling i miniatyr?

Den nasjonale stemningen knyttet til arrangementet var sterk og åpenbar fra første stund. Den kom ikke bare til uttrykk i ordene som ble framsagt, men også i alle de små og store detaljene på utstillingsområdet. ”Det er noe kjent med disse byggverk, vi har sett disse linjer før.” sto det i Hjemmet.³⁴¹ Det var ikke noe fremmed land man var kommet til, men et sted hvor norsk smak og norsk lynne hadde funnet sitt uttrykk. Samtidig bar arrangementet preg av å tilhøre et rammeverk som åpenbart var hentet fra de store internasjonale utstillinger og var inspirert av internasjonale trender. I sin totalitet kunne altså utstillingens ytre ramme oppfattes som internasjonal, samtidig som arrangørene hadde lyktes med å omforme mye av innholdet til å tilpasses en norsk manifestasjon.

(bilde, restaurant)

Hvordan stemmer oppfatningen om det ”hjemlige” med det jeg tidligere har vært inne på angående arkitekturen? Til tross for at komiteen hadde fått gjennomslag for sin idé om å benytte en klassisk stilart, med rene store flater og søyler fremsto terrenget og bygningene likevel som norske. Jeg tror dette kan ha sammenheng med variasjonen på utstillingsområdet. I det totale bilde kunne det påvises åpenbare kjennetegn til den internasjonale utstillingskulturen, kanskje særlig påvirket av ”Den hvite by” i Chicago. ”Den hvite By paa

³³⁹ Ibid.

³⁴⁰ Aftenposten 15.05.1914.

³⁴¹ Hjemmet 17.05.1914.

Frogner” fremstår som monumental storhet, skrev Verdens gang.³⁴² Men når man først gikk rundt på området, virket utstillingen for de fleste likevel som norsk, med sine detaljer og innfallsvinkler.³⁴³ Hovedrestauranten og de to monumentale tårn som flankerte Frognerdammene dannet ”et europeisk” parti i hovedstaden rapporterte Morgenposten en måned før åpningsstart.³⁴⁴ Etter at utstillingen var åpnet kunne Verdens Gang fortelle hvordan man kunne begi seg fra restauranten, og med noen få skritt havne ute på en ekte norsk seter med bjelkevegger, små rutete vinduer og duft av høyfjell.³⁴⁵

Utstillingskomiteen ønsket en utstilling som kunne måle seg med utlandet. Det hadde vært et viktig motiv å vise seg konkurransedyktige med omverdenen. I Danmark hadde ”København” en lengre oversiktsartikkel hvor det blant annet het: ”Der har været udstillinger, som har strakt sig over et større terræn end Norges jubilæumsudstilling. Men der har ikke være nogen, som har syntes saa stor som denne”. Det vakre terrenget på Frogner ble beskrevet:

Det hele fremtræder med en massevirknings pompøse perspektiv, hver pavillion, hver bygning kommer til at bidrage til at forsterke indtrykket af den umiddelbare skjønhed og kraft, som udgaar fra denne Norges opvisning af hvad det formaar og hvor langt det naar.³⁴⁶

Danskene var imponert over den økonomiske utvikling som Norge hadde gjennomlevd de siste, få årene.³⁴⁷ Politiken kunne senere på sommeren henvise til det siste nummer av tidsskriftet ”Der Kunstfreund” i Berlin, som hadde tatt for seg de to nordiske utstillinger i Malmø og Kristiania, og i den anledning laget et eget skandinavisk nummer.³⁴⁸ Malmø-utstillingen fikk en fyldigere omtale enn Kristiania, men Politiken kunne konstatere en mer ubetinget velvillig omtale av den norske utstillingen. Arrangementet var på tross av den ”vovede Storstilethed” preget av noe landlig og diskret og virket mindre maskert og mer ærlig enn ”Paraden” i Malmø. Mitt inntrykk er at arrangørene i stor grad har klart å koble mellom det moderne, i denne forstand det utenlandske, og det nasjonale, tradisjonelle. Og at det var utført på en måte som kunne tilfredstille alle. Man kunne oppleve en del av den store verden på Frogner, men likevel føle seg hjemme.

³⁴² Verdens Gang 29.03.1914.

³⁴³ Dette er mitt inntrykk etter gjennomgang av en rekke avisartikler.

³⁴⁴ Morgenposten 04.04.1914.

³⁴⁵ Verdens Gang 29.05.1914.

³⁴⁶ Referert i Aftenposten 15.05.1914.

³⁴⁷ Politiken 17.05.1914.

³⁴⁸ Referert i Politiken 06.08.1914

Industriens gjennombrudd

Et viktig mål for utstillingskomiteen var å gi et bilde på norsk industri som skulle imponere og overraske de fleste. Etter åpningshøytidlighetene bega de kongelige seg ut på utstillingsterrenget. Først etter at kongefamilien hadde passert rommene ble disse åpnet for publikum. Den største og mest dominerende bygningen på området var industrihallen. Litt nedenfor den lå maskinhallen, og der inne raget det en søyle opp fra gulvet.³⁴⁹ Lokket ble slått til side og en elektrisk knapp kom tilsyne. Kronprins Olav trykket på knappen og dermed ble den elektriske kraft utløst og maskinverdenen fikk plutselig liv, de store hjul, kraner og alle typer maskiner ble satt i bevegelse.³⁵⁰ Alle kraftledningene var usynlige og maskinavdelingen skulle gi et hovedinntrykk av at Norge levde i elektrisitetens tidsalder. Det pedagogiske perspektivet var gjennomført etter internasjonale ideer om å presentere vitenskapen på en interessant og spennende måte. En viktig visjon hos utstillingskomiteen var realisert.

En opplæring av folket

Utstillingen tok sikte på å etablere en kollektiv dannelse og utdanningsarena for alle lag i befolkningen. De ulike avdelinger var ordnet innenfor en pedagogisk sfære og skulle være veiledende og retningsgivende. I avisene kom det stadig lengre artikler om hvordan man kunne ta seg rundt på utstillingsarenaen og lære om alt fra fabrikasjon av sardiner til sprengstoff og nedbørsapparater, kort sagt, det fantes ikke en ting i landet som ikke var representert. Alt var systematisk ordnet i seksjoner, grupper og klasser som gjorde det oversiktlig og lett å ta seg fram. Som et eksempel kan nevnes Industriavdelingen under gruppe 18, som besto av instrumenter og vitenskapelige hjelpemidler. Her, i klasse 53 kunne man finne *musikkinstrumenter og tilbehør*, hvor Ole Olsen, en av 15 utstillere, var den eneste på sitt område med en samling ”meget gode blåseinstrumenter i messing.”³⁵¹ Blant alle disse gjenstander kunne publikum gå rundt og innhente kunnskap og inspirasjon. Formidlingen hadde et formål idet alle skulle få anledning til å lære om det som var nytt. På den måten kunne man spre kunnskap som på sikt kunne gi økonomiske og sosiale følger til nasjonens beste.

³⁴⁹ Aftenposten 15.05.1914.

³⁵⁰ I følge Aftenposten 15.05.1914 var dette det første offisielle oppdraget til Kronprins Olav.

³⁵¹ Brinchmann, bind 2. s. 80.

Underholdning

I en artikkel på første side av Politiken ble Jubileumsutstillingen beskrevet som en utstilling med ualminnelig stor tilslutning.³⁵² Alle mennesker i Kristiania besøkte utstillingen, og byen sto fullstendig folketom. Teaterne, som hadde forberedt seg på å spille hele sommeren igjennom, planla å lukke tidligere på grunn av manglende besøk. En av attraksjonene på Frogner var fornøylesavdelingen. Den var *ikke* planlagt av utstillingskomiteen.

”Utstillingens styre, som var eller ex officio maatte være alvorets mænd, gikk ikke til opprettelse av denne avdeling med nogen begeistring” skriver Brinchmann, som legger til at de måtte regne med livets realiteter.³⁵³ En stor utstilling uten en fornøyleavdeling ville ikke bare være uhørt, men økonomisk uforsvarlig. I utlandet var fornøylestilbudet på utstillingene blitt et stadig viktigere aspekt for å trekke publikum. Dette var også knyttet til elektrisiteten og ”siste skrik.” Det var i Chicago i 1893 at det for første gang ble opprettet en egen, adskilt avdeling for underholdning. Riktignok litt på siden av selve utstillingen, for ikke å forstyrre den seriøse utstillingsdelen.³⁵⁴ På samme måte ble fornøylesavdelingen på Frogner henlagt til et eget område av utstillingen, mellom utstillingens hovedinngang og den nybygde Frogner stadion. Her var det rullende rør, vannkaruseller, berg-og-dalbane, og en hel liten landsby med nærmere 80 negre fra Kongo.

Negerlandsbyen på Frogner gjorde et dypt inntrykk og fikk mye oppmerksomhet, både i samtid og ettertid.³⁵⁵ Publikum kunne oppleve mennesker med en annen hudfarge fra en annen del av verden. I media ble denne landsbyen meget omtalt i pressen, men som Brenna er inne på, var artiklene ofte latterliggjørende og karikerte. Da landsbyen var plassert i fornøylesavdelingen, ble den ikke regnet som en del av det seriøse og alvorlige. Som vist i kapittel 1 var det vanlig å stille ut mennesker på de store verdensutstillingene. Kongo-landsbyen står som et tydelig eksempel på hvordan utstillingen på Frogner var preget av internasjonale strømninger.

Det utflyttede Norge

Avdelingen for det utflyttede Norge hadde fått en sentral beliggenhet rett innenfor hovedinngangen.³⁵⁶ ”Det utflyttede Norge” fikk en dobbeltfunksjon ved både å skulle

³⁵² Politiken 26.05.1914.

³⁵³ Brinchmann s. 347.

³⁵⁴ Brenna 2002: s. 409.

³⁵⁵ Jeg viser til Brita Brennans artikkel ”Negrer på Frogner”, i K. Alsaker Kjerland og Anne K. Bang (red), *Nordmenn i Afrika-afrikanere i Norge*. Bergen 2002.

³⁵⁶ Brinchmann, bind 2. s. 80

illustrere norske utvandreres liv og virksomhet i fremmede land, og i tillegg være et samlingssted for alle utvandrede landsmenn. I løpet av utstillingsperioden kom et sted mellom 20-30 000 norskamerikanere til utstillingen, og det ble et besøk som kom til å få varig betydning for forståelse og kunnskapsutvikling på begge sider. Brinchmann skriver:

Det er neppe nogen av dem, som staar det saakaldte brobygningsarbeide nær, som ikke nu og da med beklagelse har set, hvorledes manglende gjensidig kjendskap mellom nordmænd hjemme og ute har ført til mistro og misforstaaelser. Det synes nu virkelig grund til at tro, at vi her er kommet et skridt fremover.³⁵⁷

En fremtredende norskamerikaner, konsul Olaf J. Rove, hovedpresident for ”Sønner av Norge”, var nettopp kommet hjem til Amerika og uttalte seg til ”Nordisk Tidende” om sitt besøk i Norge. ”Jeg vil raade enhver norsk-amerikaner, som paa nogen maate kan, til at ta sig en tur hjem, mens utstillingen varer. De vil faa en sterkere nordmandsbevissthet og medta minder, som aldrig vil glemmes.”³⁵⁸

Svenske riksdagsmenn på besøk - en upolitisk forbrødringsfest med politisk etterspill?

I juli kom nærmere 120 riksdagsmenn på besøk til Kristiania og utstillingen på Frogner. I den offisielle beretningen skriver Brinchmann at besøket fikk en viss historisk betydning, idet det kom til å åpne veien for innledelsen av det skandinaviske samarbeid under krigen.³⁵⁹ Det kan dermed være aktuelt å undersøke omstendighetene rundt dette besøket for å vurdere hvilken betydning det fikk for det svenske og norske forholdet. Det som gjør besøket spesielt interessant i denne sammenheng er en tale som statsminister Gunnar Knudsen holdt for riksdagsemennene og som av samtlige, både fra norsk og svensk side, ble oppfattet som så upassende at et samlet pressekorps bestemte seg for å unnlate å referere talen dagen etter. Årsaken var at han hadde snakket politikk og påpekt forholdet mellom Sverige og Norge. Dette hadde det vært et krav fra den svenske utenriksminister Wallenberg om å unngå. Denne episoden oppfatter jeg som betegnende for det jeg i tidligere kapitler har undersøkt angående negative følelser og misstemning etter unionsbruddet. Derfor har jeg valgt å gi en relativ utførlig fremstilling og vurdering av besøket og reaksjoner på talen.

³⁵⁷ Ibid: 514.

³⁵⁸ Dagbladet 08.07.1914.

³⁵⁹ Brinchmann bind 1 s. 358.

Initiativet til reisen ble tatt av borgermester Lindhagen som hadde foretatt undersøkelser blant riksdagsmennene og funnet ut at det var god stemning for et besøk til den norske utstillingen.³⁶⁰ Utenriksminister Wallenberg hadde også funnet prosjektet godt, men hadde lagt til at det måtte bli under forutsetning av at de ikke skulle snakke politikk og at de ikke måtte utbringes republikkrop. Den norske utenriksministeren ble oppfordret til å informere de tilstedeværende stortingsmenn om å være meget varsomme med hensyn til politisk snakk. ”Besøket taler eventuelt for sig selv og bör ikke give anledning til nogensomhelst forbrödringsuttalelser, likesom selvfølgelig alt det, som foregik i 1905 bör være absolut utelukket fra omtale.” Besøket skulle altså fremstå som en vennlig gest og ikke ha politisk karakter.

Lindhagen hadde lagt ut liste i begge kamre for påmelding til reisen.³⁶¹ Mange av deltagerne hadde aldri vært i Norge før, og det ble ytret ønske om å foreta utflukter til Holmenkollen eller en tur utover fjorden. Den Stockholmske høyrepresen kritiserte imidlertid planen skarpt. Den sparte ikke på sterke ord etter at det var blitt opplyst at reisen, av hensyn til at de svenske riksdagsmenn ikke hadde gratis reise på jernbanene, skulle foretas i ekstratog som skulle bli bekostet av en eller flere riksdagsmenn, man visste ikke av hvem.³⁶² Da det kom frem at det var høyremannen, utenriksminister Wallenberg, som fra første stund hadde vært sterkt interessert i reisen, virket det avkjølende på pressen. Stockholms Dagblad mente for øvrig at reisen ville bety opprettelsen av en ny union mellom radikalismen på begge sider av kjølen, og var indignert over at initiativet var tatt av Borgermester Lindhagen.³⁶³ Avisen fremhevet at av 27 deltagere fra Første Kammer og 114 fra Andet Kammer, som tegnet seg, var bare 10 høyremenn, de andre tilhørte det liberale og det sosialistiske parti. Den svenske avisen Allehanda var bekymret for hvordan man i Norge ville oppfatte et slikt besøk. Ville ikke dette av mange nordmenn kunne forstås som en innblanding i landets indrepolitiske forhold?

Den skarpe debatt i Stockholms presse vakte oppsikt i Norge. Avisene i Kristiania blandet seg imidlertid ikke inn i diskusjonen, men nøyde seg med å kommentere at besøket ikke skulle ha noen politisk karakter.³⁶⁴ Det ble også bemerket at det burde være enighet både i Sverige og Norge nå om at sammenkomster mellom svensker og nordmenn, som hadde til formål å lære hverandre og kjenne, kun var av det gode.

³⁶⁰ Brev til Utenriksministeren fra Den norske Legation i Stockholm 05.06.1914. UDs arkiv i Oslo, P12-C 01/14, boks 5544.

³⁶¹ Brev til Um fra DnL 17.06.14.

³⁶² Referert i Politiken 06.07.1914.

³⁶³ Morgenbladet 30.06.1914.

³⁶⁴ Referert i Politiken 06.07.1914.

Dagens Nyheter fremholdt at reisen ikke behøvde å innvirke på riksdagsarbeidet, da det ikke var hensikten å gi besøket politisk karakter.³⁶⁵ Det var en ren studiereise til Norges betydningsfulle jubileumsutstilling. Den norske legasjonen i Stockholm sendte et brev til Norge om at man ikke skulle bry seg om avisene.³⁶⁶ Svenske aviser pleide ikke, som mange norske, å drøvtygge en sak gang på gang. Det var sannsynlig at de ikke ville komme tilbake til den, dersom intet nytt av betydning inntraff.

Riksdagsmennene ankom Kristiania med tog 6. juli 1914.³⁶⁷ De ble så kjørt i biler opp til utstillingen gjennom Karl Johan hvor det for anledningen var rik flagging, noe som gjorde inntrykk. Over alle offentlige bygg, med unntak av det svenske ministerhotellet, svaiet det svenske flagget.³⁶⁸ Det var første gang siden 1905 at de svenske ”blågula dukarna” prydet den norske hovedstaden. Senere var det festmiddag på ”Dronningen” hvor stortingsmann Axel A. Thallaug ønsket gjestene velkommen. Stortingspresident Jørgen G. Løvland uttrykte glede over at svenskene ville komme på besøk og håpet de hadde noe å lære, på samme måte som nordmenn hadde lært mye på svenske utstillinger. Hans ønske var at de kunne bringe gode minner med hjem. Talen ble etterfulgt av et 3 ganger 3 hurra og ”Du gamla, du fria” Deretter holdt riksdagsmann Schotte tale og sa at de var kommet med store forventninger som i alle henseender var blitt overtruffet. Utstillingen viste at Norge inntok en fremskutt plass på så vel det åndelige som det materielle området. Det hadde samtidig gledet svenskene å stifte personlig bekjentskap med dem som i Norge bar dagens byrde og sto som ledere for utviklingen. Besøket ville stå som et kjært minne. Schotte sluttet med ønsket om fremgang og lykke for Norges folk. ”Det leve! ” Deretter ble ”Ja, vi elsker” sunget. Så langt så det ut til at det hadde lykkes representanter fra begge land å omgå politiske kommentarer anngående det norsk-svenske forholdet. I stedet ble det, i tråd med utstillingens ambisjoner, uttrykt lykkeønskninger og håp for fremtiden. Stortingsmann Thallaug leste opp følgende telegram til de svenske riksdagsmenn fra foreningen ”Enighet” i Kristiania:

Foreningen ”Enighet” hilser Eder hjertevarmt velkommen til Norges hovedstad. Maatte dette besøk bli et vakkert og varig minde for Eder alle og maatte det ogsaa sprede lys over Nordens fremtidsvej, bli en lænke i forbrødringens kjede og en spire til fortsat arbeide for god forstaaelse og samfølelse mellem Sveriges og Norges folk. Tak fordi I kom, veivisere! Leve broderfolkene!

³⁶⁵ Aftenposten referer til Dagens Nyheter 30.06.1914.

³⁶⁶ Brev til Um fra Den norske legasjon i Stockholm 30.06.1914.

³⁶⁷ Verdens Gang 06.07.1914, referert i flere aviser.

³⁶⁸ Afton-Tidningen 07.07.1914.

Ved middagen utbragte utstillingskomiteens formann, arkitekt Prytz, de svenske gjesters skål. ”Ved naturens uløslige baand er de to skandinaviske lande paa saa mange maader knyttet til hinanden, saa det ene lands skjæbne, dets fremgang og udvikling ikke kan være det andet ligegyldigt.”³⁶⁹

Besøket ble utførlig referert i begge lands aviser, men talen til Gunnar Knudsen ble fortiet. I enkelte blader ble det ikke engang nevnt at han hadde utbragt en skål for Sverige. Hva var grunnen til denne taushet? Etter hvert kom det rykter om at han hadde uttalt seg på en måte som kunne gi de svenske høyrebladene nytt angrepstoff og sjenere de svenske gjestene. Dette fikk konsekvenser for statsministeren i form av en rekke, til dels harde, kritikker spesielt i den norske høyrepressen. Morgenbladet skrev:

Den samlede Hovedstadspresse har vist ham en Overbærenhet, som neppe var blit vist mange andre, men som heller ikke mange andre kunde trængt saa haardelig³⁷⁰

I følge avisen hadde Knudsen helt uoppfordret benyttet anledningen til å gripe ordet med uforståelig taktløshet. Talen var ikke dårligere eller mer taktløs enn de han tidligere hadde holdt. Men når hans ord denne gangen vakte større oppsikt var det fordi tidspunktet var så demonstrativt uheldig valgt, og fordi talen på alle tilstedeværende, uansett parti, gjorde et pinlig inntrykk. Hvilke ord hadde Knudsen benyttet i sin tale som skapte slike reaksjoner?

Statsministeren hadde minnet om de ulike politiske misstemninger som hadde rådet mellom Norge og Sverige. Han hadde snakket om frykten for overfall fra Sverige og om de uoverstemmelser og brytninger det hadde vært de siste årene. Samtidig refererte han til en svensk avis som hadde skrevet at nordmennene lå på lur for å angripe Sverige i ryggen om Sverige ble angrepet av en fremmed makt. Gunnar Knudsen hevdet at dette var tanker som aldri var tenkt i Norge. Han avsluttet med å understreke hvor annerledes forholdet nå var, og at det var en selvfølge at landene ville stille opp for hverandre i nødstillfelle.³⁷¹

Generelt var partifeller og motstandere i høy grad engstelige når Gunnar Knudsen grep ordet i internasjonale anliggender.³⁷² Stadig oftere hadde man erfart at han var uheldig i sitt

³⁶⁹ Talen referert i Aftenposten 07.07.1914.

³⁷⁰ Morgenbladet 13.07.1914.

³⁷¹ UDs arkiv P12-C 01/14, boks 5544, 3G11865, Svensk riksdagsbesøk.

³⁷² Trondhjems Adresseavis 07.07.1914.

valg av ordbruk. Dette gjaldt spesielt i møte med utlendinger.³⁷³ Fra norsk side kunne talen kanskje også oppleves som taktløs, fordi det politiske generelt ikke hadde noen åpenbar plass i utstillingssystemet. Utstillingen skulle være hevet over den politiske debatt og være et upolitisk arrangement

Fra svensk side ble også talen opplevd som taktløs og dårlig formulert.³⁷⁴ Overskrifter som ”Den berygtade Kristianiaresan” og ”Betänkliga Tramp i Klaveret” ble brukt.³⁷⁵ Den norske legasjonen i Stockholm kunne konstantere at talen hadde vekket oppmerksomhet, og at den var beklagelig, men det fantes ingen spore til uvilje mot Norge. Reisen ble karakterisert som svært vellykket, spesielt fordi det var første gang de to lands riksdagsmenn i større antall møttes etter unionsoppløsningen. Og man vektla den gode stemningen og brødrforholdet som hadde utviklet seg med voksende forståelse.³⁷⁶ Riktignok fantes det unntak, som Svenska Dagbladet, som fremhevet at en slik tilfeldig reise ikke endret de dype motsetninger som var skapt mellom de to naboland.³⁷⁷ Men her kan det spores parti - politisk bekymring. Avisen hevdet at broderlige manifestasjoner som lot som om misstemningen aldri hadde eksistert i virkeligheten kom til å skape større skade. Reisen kunne oppfattes som en privat lysttur foretatt av omtrent fjerdeparten av riksdagens medlemmer. Det var ikke helt glemt hvilken nært samvirke det i 1880-årene hadde blitt knyttet mellom det norske venstre og de svenske, unge nyliberalistene. Et samarbeid som hadde fjernet all støtte for unionen.

Oppmerksomheten var ellers svært positiv i svensk presse, uavhengig av partipolitikk ble den norske fremgangen fremhevet som imponerende.³⁷⁸ Hjalmar Branting skrev i Socialdemokraten:

” Det bør blive saa vidstrakt som mulig kjendt her i Sverige, hvor langt ud i folket den varme og fra alle partier enstemmige sympathy gik, som mødte vore rigsdagsmænd derborte.”³⁷⁹

Dette gjaldt ikke bare de offisielle kretser, men hele folket. Overalt hadde nordmenn samlet seg på veien frem mot grensen og viftet med lommestørker til de svenske riksdagsmenn.

³⁷³ Som eksempel nevnes hans opphold som gjest på et engelsk krigsskip og i en offisiell tale betegner det som Norges utenrikske program ”at rope paa den britiske løve hvis noget skulde komme paa her i landet.”

³⁷⁴ Stockholms Dagblad 13.07.1914.

³⁷⁵ Nya Daglig Allehanda 13.07.1914.

³⁷⁶ UDs arkiv P12-C 01/14, boks 5544, 3G11865, Svensk riksdagsbesøk.

³⁷⁷ Ibid.

³⁷⁸ Afton-Tidningen 07.07.1914, se mappen om Svenske Riksdagsmenns besøk til utstillingen.

³⁷⁹ Referert i Aftenposten 09.07.1914.

Hele den maade, hvorpå vi modtoges, viste, at just nu var det rette øieblik til at række frem hele haanden, og den ble grebet i Norge paa en maade, som overbeviste om, at haandtrykket indebar klar besked.

Slik kunne Jubileumsutstillingen oppfattes som et viktig ledd i freds- og frihetsarbeidet. Selv om reisen hadde bydd på endel vanskeligheter forminsket det, i følge en artikkel i Tidens Tegn, ikke dens betydning som et bemerkelsesverdig tegn på et nytt og fortrolig forhold mellom de tidligere broderfolk.³⁸⁰ Utstillingskomiteen hadde fra første stund ønsket å knytte nabolandene til utstillingen. Med det svenske besøket kan det på mange måter se ut til at de lykkes i å få den oppmerksomheten de hadde ønsket, til tross for at det ble på en litt annen måte enn de først hadde tenkt. Under tittelen ”Et norsk Jubilæum” offentliggjorde Dr. Cajus Møller i ”Lokal-Anz” en artikkel som ikke bare handlet om Norge, men også Sverige.³⁸¹ Han fremhevet at det jubileum som Norge feiret ikke var en utfordring til ”den fordums unionsbror” da det, i følge Møller, hadde funnet sted et merkelig omslag i stemningen mellom de to.

Noe av bakgrunnen for Riksdagsmennes besøk i Kristiania hadde vært den positive omtalen utstillingen på Frogner hadde fått i den svenske pressen. Aftenposten kunne allerede første dag rapportere at utenlandske journalister hadde begynt å sende rosende korrespondanser om utstillingen til sine blader.³⁸² Stockholms Dagblad skrev at utstillingen var imponerende vakker og festlig. Den kom til å gi et godt bilde av nasjonens liv og utvikling på alle områder. ”Dagens Nyheter” kommenterte at selve folkelivet var nok til å sette fart og glans på det hele. Man måtte søke tilbake til de olympiske lekernes største dager for å finne noe lignende i Stockholm. Stemningen om morgenen på åpningsdagen ble sammenlignet med 14. juli i Paris. Særlig ble de friske lyse sopraner rost. Klangen måtte være typisk nordisk. Ingen ting kunne bedre gi uttrykk for den ”lyse, nordiske vår.”³⁸³

Formann Prytz påpekte at arrangementet hadde blitt vellykket, til tross for at det hadde inntruffet en del begivenheter som ingen på forhånd kunne forutse.³⁸⁴ Ikke minst hadde utbruddet av 1. verdenskrig skapt panikk og ført til en betydelig reduksjon i besøket. Med et slag hadde utstillingen ligget folketom. Etter hvert hadde likevel besøket tatt seg opp igjen.

³⁸⁰ Tidens Tegn 04.07.1914.

³⁸¹ Morgenbladet 19.05.1914.

³⁸² Aftenposten 15.05.1914.

³⁸³ Referert i Aftenposten 15.05.1914.

³⁸⁴ Verdens Gang 11.10.1914.

I følge Brinchmanns offisielle beretning var det ca. 2,7 millioner mennesker som totalt besøkte utstillingen på Frogner.³⁸⁵ Til sammenligning var det i underkant av ca. 1 million i Malmø.

Avslutning

Industriutstillingenes betydning kan vanskelig forstås uten å se dem i forhold til den industrielle tidsalders fremvekst i den vestlige verden, med tro på fremskritt, rasjonalitet, vitenskap og opplysning. Ideen om å iverksette en stor industriutstilling i Norge kom hovedsakelig fra representanter fra næringslivet i Kristiania, og flere av dem hadde erfaring fra verdensutstillingene. De var pådrivere for å knytte internasjonale trender til det norske samfunnet, for å spre kunnskap og øke landets produktivitet. I tillegg viser det ideologiske aspektet ved utstillingene tankemønstre i en periode hvor industri og nasjonsbygging foregikk parallelt. Det var ikke bare industri og ny teknologi som skulle markedsføres, men nasjonene selv med deres kultur og historie. Dermed ble utstillingene et egnet hjelpemiddel for å koble disse to felt sammen til en fredelig form for kappestrid mellom nasjonene. I følge Hobsbawn er ikke nasjonale tradisjoner nødvendigvis et ledd i en organisk prosess over lengre tid, men kan være bevisste konstruksjoner som har oppstått på bakgrunn av ulike maktkonstellasjoner i samfunnet. Tanken bak en utstilling i Kristiania var i første rekke å invitere Danmark og Sverige for å videreføre en utstillingstradisjon i Norden som hadde pågått siden København i 1872. Noe av argumentasjonen var nettopp å føre Norge opp mot et nivå på høyde med nabolandene. De første planene ble ikke stoppet av mangel på vilje, men på grunn av Kristianas økonomiske krise.

³⁸⁵ Brinchmann s. 324.

Kombinert med tanker om en utstilling i Norge hadde både Danmark og Sverige egne ideer om utstillinger. I første rekke ble København oppfattet som en konkurrent i Norge, men da Danmark ga opp sine planer til fordel for Sverige, ble etter hvert Malmø den største utfordreren. Ved en nærmere analysing av disse planene er det tydelig at 1905 ble et vendepunkt, noe som nødvendigvis ikke er så oppsiktsvekkende. Både på det diplomatiske plan og i forhold til en ideologisk skandinavisme har man definert et stemningsbrudd med hensyn til tiltro og samarbeid. Det interessante er likevel at disse følelsene også fikk konsekvenser for utstillingsarbeidet, til tross for at det i første rekke omhandlet næringsinteresser. Det følelsesmessige aspektet og de historiske hendelsene ble av begge land uttrykt som argumenter for ikke å delta i Norge, også av representanter for næringslivet. For Sveriges del handlet det om unionsbruddet i 1905, for Danmark dreide det seg om en uvilje mot å feire 1814. Riktignok var ikke dette den eneste årsak til manglende ønske om deltagelse. Det kan også sees i sammenheng med en rekke andre faktorer. Lenge virket planene i Norge usikre, og det kunne være vanskelig å ta arrangementet seriøst. Samtidig kunne det registreres en generell metthet på utstillinger. En viktig årsak var utstillingen i Malmø, som ble den reelle og uttalte grunn for at begge landene uteble i Norge. Men ved gjennomgang av brev og avisartikler er det politiske, følelsesmessige aspektet svært tydelig å lese.

På den ene siden bekrefter mine undersøkelser en generell mistemning i Norden etter 1905. På den andre siden ser vi i mot Danmark og Sverige, og spesielt København og Malmø, utstillingenes symbolverdi i det nasjonale samspillet. Det handlet om makt og prestisje på høyeste nivå, hvor kongen og de øverste myndigheter var involvert. Utstillingene skulle gjenspeile bilder av nasjonenes produktive utvikling, og var skapt for å tiltrekke de store massene. Slike manifestasjoner, som forente store deler av folket, var viktige verktøy i den nasjonale konstruksjon. Et svært sentralt poeng er det derfor å fremheve hvor viktige *enkeltaktørene* var i disse arrangementene, og hvor sentrale enkeltinteresser ble for å definere den nasjonale bevissthet. For Sveriges del var det naturlig å rette blikket østover, da forbindelsen til Norge var brutt. Den baltiske utstillingen oppsto på bakgrunn av et ønske om å utvide handelsmarkedet i området rundt Østersjøen. Det var viktig for Sverige å inkludere Danmark, ikke minst på grunn av den nære forbindelsen mellom Malmø og København. Med dette fremtrer tydelig utstillingenes industrielle og materielle funksjon. I tillegg til å være en nasjonal æressak var utstillingene iverksatt og drevet frem av grupper i samfunnet med tydelige ambisjoner og interesser innenfor næringsliv og industri. Dette skulle vise seg å være symptomatisk også for Norge.

Jubileumsutstillingen i Kristiania ble først og fremst en realitet fordi den skulle være en viktig del av feiringen av 1814. Da utstillingen fikk sin endelige bevilgning og godkjenning i Stortinget, var det på bakgrunn av komiteens ramme for utstillingen som skulle dreie seg om hele landets produktive, kulturelle og kunstneriske næringsliv. Totalt sett må det kunne fastslås at det hersket relativ stor enighet i landet, både politisk, regionalt og lokalt, om å gi utstillingskomiteen tillit til å utrede de planer som allerede var fastlagt. Dermed vil jeg påstå at utstillingen på Frogner i vesentlig grad ble drevet frem av en elite tilhørende næringslivet i Kristiania, med arkitekt Torolf Prytz som en ubestridt leder. Med andre ord var det ikke staten i sin helhet som drev frem den nasjonale utstillingen, men representanter med egne interesser og ideer om hvordan Norges-bildet skulle presenteres.

Hvordan kunne enkeltaktører i så stor grad bestemme over et arrangement og en begivenhet som angikk hele nasjonen, og hva var årsaken til at utstillingskomiteen fikk så stor tillit i det norske samfunnet? Svaret på dette må sees i sammenheng med samfunnsutviklingen generelt, og industriens vekst og stilling spesielt. Parallellen til utlandet er slående, og kan knyttes til Gramscis begrep om det kulturelle hegemoni. Det handlet om å kontrollere det intellektuelle liv ved å sette en dagsorden for hva som var viktig. Hovedsakelig var det foreninger innenfor håndverk og industri, representert av ulike yrkesgrupper med utdanning og erfaring innenfor næringslivet, som arrangerte utstillingene. I tråd med den internasjonale utstillingsideologien var Jubileumsutstillingens hovedpoeng å opplyse befolkningen om dens evner, skape tillit til landets produksjon, og, ikke minst, gi innblikk i landets industrielle utvikling. Dette skulle på sikt øke nasjonens produktivitet. Med dette fikk en dominerende elite, i dette tilfelle representanter fra næringsborgerskapet, spredt sine ideer og verdier til resten av befolkningen. Sannsynligvis fikk utstillingskomiteen på Frogner et offentlig gjennomslag fordi flere av medlemmene var sterke personligheter med lang erfaring innenfor internasjonal utstillingsvirksomhet. Flere sentrale personer i Norge satt som ledere for de ulike fagavdelingene. Norge var et lite land, og utvalget av kvalifiserte lederskikkelser som kunne stå ansvarlige for et så omfattende prosjekt, som aldri tidligere var gjennomført, var svært begrenset. Dermed var det, som tidligere nevnt, enkeltpersoner som ble helt avgjørende for frembringelsen av arrangementet, og da, ikke minst utstillingens leder, Torolf Prytz.

Det var den moderne nasjonen Norge som skulle hylles. Som et symbol på det kom industrihallen, som en av landets største bygninger på den tiden, til å bli utstillingens sentrale midtpunkt og møtested. Dette er interessant i forhold til begrepet om nasjonalisme og nasjonsbygging. Det ville være naturlig å tenke seg at en utstilling til minne om den norske

grunnloven i 1814, i større grad ønsket å fremheve landets historiske utvikling, representert med symboler som vitnet om fordums storhet med dragehoder og nasjonalromantikk. Den tradisjonelle stemningen ved overgangen til 1900-tallet i Norge hadde gitt uttrykk for å være tilbakeskuende. Om andre interesseorganisasjoner i samfunnet, som for eksempel Noregs Mållag, hadde dominert, ville muligens det innholdsmessige blitt vektlagt på en annen måte. Utstillingskomiteen var hovedsakelig opptatt av fremdrift og progresjon, deres virkelighetsoppfatning var først og fremst knyttet til det rasjonalistiske, og etniske symboler ble i dette bildet ikke oppfattet som vesentlig. Dette kan knyttes til det neo-elitistiske prosjektet rundt århundreskiftet med Bjørnsons ideologiske avvisning av romantikken, og forestillingen om det norske som et moderne og dynamisk industriland.

Til tross for at jeg betrakter den totale utstillingsprosessen i Norge som relativt fri for store konflikter, betyr ikke det at det ikke fantes motsetninger. Som et tydelig eksempel på det står den voldsomme diskusjonen om Hovedøya eller Frogner som utstillingsarena. I utgangspunktet kan denne striden gi inntrykk av at det var de ytre rammer, mer enn innholdet, som ble gjenstand for den heftig diskusjonen. Her illustreres klart ulike oppfatninger om hvilket bilde av Norge som skulle presenteres. Skulle man vise Hovedøya med skjærgårdsideyll og eksotiske byggverk, tilpasset det kupert landskapet, eller Frogner, som en kopi av et internasjonalt utstillingssystem? Debatten viser at det arkitektoniske fikk en dobbeltdimensjon, og ble en del av innholdet, da målet var å speile en virkelighetsoppfatning, servere et totalt og konsentrert bilde, av Norge. Frogner ble en verdensutstilling i miniatyr med "den hvite byen" i Chicago, som et forbilde. Utstillingskomiteen fikk gjennomslag for sine planer om å benytte den rene, antikke stil som gjennomgående virket majestetisk og kontinental. Dette kunne oppfattes i utlandet og dermed vitne om at Norge hadde plassert seg på den industrielle sivilisasjonsskalaen.

Jubileumsutstillingen ble etter hvert endret til å handle om Norge og nordmenn. De fleste var enige om at utstillingen ikke kunne være noe annet enn norsk i forbindelse med 100-års feiringen. Etter begivenhetene i 1905 hadde dette også fått en dypere mening. Samtidig ble det åpnet en egen avdeling for det utflyttede Norge som ble en stor suksess for alle parter. Jeg oppfatter besøket av norskamerikanerne som et ledd i nasjonsbyggingsprosjektet, med klare hegemoniske tendenser. I dette ligger en viktig dobbeltdimensjon. På den ene siden skulle besøket gi den norske befolkning anledning til å bli kjent med de utvandredes kultur og vaner, og dermed utvide sine horisonter, kanskje også forebygge eventuelle fordommer. På den andre siden skulle de, som hadde vært lenge borte, få oppleve et rikere og mer selvbevisst

Norge, og dette kom til å virke overveldende på mange. ”Vi utflyttede vender tilbake rakere i ryggen etter at ha set denne utstilling”, sa en fremtredende norskamerikaner.³⁸⁶ Avdelingen for det utflyttede Norge fikk derfor en viktig funksjon som kunnskapspreder både fra norsk og utenlandsk side, noe som var spesielt omfattende med hensyn til norskamerikanerne, og som inkluderte de utvandrede i det norske samfunnet. I tillegg kan besøket og den omfattende velvilligheten rundt arrangementet fra norsk side, oppfattes som et bevisst ledd i reklamearbeidet for Norge. Besøket var ikke bare viktig for å styrke nasjonale bånd, men kan i høy grad forbindes til strategiske mål om å utvide næringsinteresser og skape blest om det norske markedspotensialet.

Jeg har foretatt en undersøkelse av en prosess som strekker seg fra år 1900 frem til 1914. Unionsbruddet i 1905 står som et naturlig vendepunkt mot en ny fase for Norge. I utstillingssammenheng skulle dette vise seg å få betydning. Det var en generelt dårlig stemning i Norden etter 1905 som også berørte næringsinteresser. Verken Danmark eller Sverige var interessert i de norske planene, spesielt viste Sverige en påfallende ignoranse så lenge planleggingsarbeidet pågikk. Fremover mot 1914 kan det imidlertid spores en økende grad av interesse, og under utstillingen resulterer dette i et håndgripelig skifte, da over hundre svenske riksdagsmenn kommer til Kristiania for å studere utstillingen på Frogner. Få dager senere kom det tallrike artikler i svensk presse som gledestrålende kunne rapportere om riksdagsmennes opplevelser. Om ikke interessen for Norges utstilling hadde vært tilstede under planleggingsprosessen, må den kunne sies å bli snudd på hodet med dette besøket. Med store ord ble det vist til den imponerende kraftutfoldelsen fra det norske folk, og samtidig påpekt hvilken hjertelig mottagelse de svenske brødre hadde fått. Dette besøket bekrefter en holdningsendring, og en vilje til forståelse. Imidlertid kan det være interessant å spekulere litt nærmere på: *hvorfor* besøket ble så vellykket?

Det er mulig å se riksdagsmennes besøk som en naturlig del av en utviklingsprosessen av forholdet mellom Sverige og Norge. Det kan likevel stilles spørsmål med hensyn til svenskens begeistring over det de så i Norge. Hvorfor ble de så overrasket? Hva skyldtes den plutselige velvilligheten? Kanskje var noe av årsaken til det nettopp fordi arrangørene i så stor grad hadde vektlagt det internasjonale utstillingssystemet, til fordel for det nasjonale, og at det i forhold til Sverige kom til å bli betydningsfullt. Sverige hadde hele tiden vært klar over at Norge skulle feire 100-års jubileet av 1814 med grunnloven og friheten. Det er mulig at en ren

³⁸⁶ Brinchmann, bind 2. s 514.

norsk utstilling kunne virke negativ for Sverige, da de var skeptiske til hva som skulle presenteres. Kanskje hadde de fryktet et overveldende nasjonalt arrangement som vektla anti-svenske innslag, og hentydninger om svensk undertrykking? Da utstillingen endelig var et faktum, oppdaget de noe helt annet. Arrangementet fremsto som en del av en felles, internasjonal kultur hvor det moderne, produktive, flittige Norge ble presentert, og denne fremstillingen imponerte, mer enn den provoserte Sverige.

Det svenske besøket bekreftet et nytt og bedre forhold mellom landene noen uker før 1. verdenskrig brøt ut. Få måneder senere møtes Danmarks, Sveriges og Norges konger til et historisk møte i Malmø.³⁸⁷

Mødet har tjent til yderligere at befæste det bestaaende gode Forhold mellem de tre nordiske Riger, saa er det ikke kun et officielt Ord, der er glemt, naar det er udtalt, men dets indre Sandhed vil i alle tre Riger finde varig Bekræftelse.³⁸⁸

Utstillingen i Kristiania imponerte først og fremst alle de mengder av nordmenn som vandret omkring i Frognerparken sommeren 1914. Den industrielle utviklingen hadde skjedd raskt, og så ut til å komme overraskende på den norske befolkning. Vekst i industrien ga landet noe nytt å være stolt av. Jubileumsutstillingen kan sees som et speilbilde av denne utviklingen. Den tilhørte en større sammenheng, men ble et eget symbol, og fikk dermed betydning for oppfatningen av Norge som en moderne nasjon. Fokus var ikke lagt på det tilbakeskuende, utstillingen var ikke først og fremst minner over de passerte hundre år, men en demonstrasjon av Norge som en sivilisert og fremadstormende nasjon. Den samlende tanken var ikke det som hadde vært, men det som var og det som skulle komme. I taler, bilder, reisebrev og utallige avisartikler ble utstillingen en hyllest til Norge og fremskrittet. Dermed fikk utstillingen betydning i psykologisk forstand ved å bidra til tidens mentalitet.

Kanskje erindrer noen et langstrakt panoramabilde i sort-hvitt med bygninger, tårn og søyler hvor blinkende dammer omkranses av brede spaserganger? Fotografiet kom i seg selv til å bli et symbol i de tusen hjem, på linje med bildet av Grunnloven og Kongen.

³⁸⁷ UD boks 5546, P 12-C om kongemøtet i Malmø. Møtet startet 18.12.1914 og pågikk over to dager. Møtet fikk stor oppmerksomhet, ikke bare i de tre lands presse, men ble også kommentert i verdenspressen.

³⁸⁸ Politiken 20.12.1914.

Kilder

Trykte kilder

August Mohrs klipparkiv om Jubileumsutstillingen på Frogner 1914. NBO. N.A/A 4390/30.

Dette arkivet består av 72 bind, ordnet i kronologisk rekkefølge. Hvert bind er på ca. 110 s.

Stortingsforhandlingene 1909 del 7, Stortingstidende. (7d.) 2922-30, 9 d. 70.

Stortingsforhandlingene 1912 del 1, St.prp. nr. 50. Om bevilgning til en utstilling i Kristiania 1914.

Arkiver

Norge:

Riksarkivet i Oslo - RA

Utenriksdepartementets arkiv av 1906 i Riksarkivet, Oslo - UD

Sverige

Riksarkivet i Stockholm - Sv. UD

Stadsarkivet i Malmø

Danmark

Rigsarkivet i København - Dk. UM

Erhvervsarkivet i Århus, industriforeningen i København - IF

Biografiske opplysninger

Norsk biografisk leskikon, NBL

Oppslagsverk

Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon.

Bilder

Forsideillustrasjon:

Ill 1

Litteraturliste

Allwood, John. *The great exhibitions.* London 1977.

Ahlström, F. *Officiell berättelse öfver Baltiska utställningen i Malmö 1914.* Malmø 1921.

- Anderson, Benedict. *Imagined Communities*. London 1991.
- Angell, Svein Ivar. *Den svenske modellen og det norske systemet. Tilhøvet mellom modernisering og identitetsdanning i Sverige og Norge ved overgangen til Det 20. hundreåret*. Dr.art.avh. Bergen 2001.
- Arnskov, L. TH. *Norden og den nye tid*. København 1917.
- Auerbach, Jeffrey A. *The Great Exhibition of 1851. A nation on display*. London 1999.
- Bennett, Tony. *The birth of the museum*. London and New York 1995
- Berg, Roald. *Norge på egen hånd 1905-1920*. Oslo 1995.
- Berg, Roald. Nordisk samarbeid 1914-1918. *IFS Info* 4/1997.
- Brenna, Brita. "Negrer på Frogner", i K. Alsaker Kjerland og Anne K. Bang (red), *Nordmenn i Afrika – afrikanere i Norge*. Bergen 2002.
- Brenna, Brita. *Verden som ting og forestilling. Verdensutstillinger og den norske Deltagelsen 1851-1900*. Dr.art.avh., UiO 2002.
- Brenna, Brita. "Verdensutstillingenes eventyrlige fortellinger", i *Dugnad* 1995.
- Brinchmann, N. A. *Norges jubileumsutstilling 1914, Kristiania. Offisiell beretning*. Bind 1 og 2. Kristiania 1923.
- Christenson, Göran, Ericsson, Anne-Marie og Pehrsson, Per-Jan. *Baltiska utställningen 1914. [Lund] 1989*.
- Cornell, Elias. *De stora utställningarnas arkitekturhistoria*. Stockholm 1952.
- Ekström, Anders. *Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*. Stockholm 1994.
- Eriksen, Trond Berg. „Nasjonal stolthet og selvhevdelse“ i Bjarne Rogan (red), *Norge anno 1900. Kulturhistoriske glimt fra et århundreskifte*. Oslo 1999.
- Evensen, Sylvia Merete Baier. *Norges jubileumsutstilling 1914, Kristiania. En undersøkelse av utstillingsarkitekturen*. Hovedoppgave i kunsthistorie, UiO, 1998.
- Findling, John E. og Kimberley D. Pelle (red), *Historical Dictionary of World's Fairs and Expositions, 1851-1988*. New York 1990.
- Fjeldstad, Karen Marie. "Nu skal Slaget atter stande: Som paa Hafursfjordens Vande...". *En kulturhistorisk undersøkelse av tre norske industriutstillinger 1873-1898*. Hovedoppgave i historie, UiO, våren 1998.

- Fridlund, Mats. ”Teknikens konstruktion av nationen. Svensk nationalism och industrialisering kring sekelskiftet 1900”, i Brenna, B. og Fjeldstad, K.M (red.), *Kollektive identiteter, ting og betydninger*, Oslo 1997 TMVs skriftserie; 24.
- Fuglum, Per. *Norge i støpeskjeen 1884-1920*. Bind 12 av Norges historie. Oslo 1988.
- Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*. Oxford 1983.
- Glambek, Ingeborg. *Kunsten, nytten og moralen. Kunstindustri og husflid 1800-1900*. Oslo 1988.
- Gramsci, Antonio. *Selections from the Prison Notebooks*. London 1971. (Redigert og oversatt av Q. Hoare og G. Nowell Smith).
- Greenhalgh, Paul. *Ephemeral Vistas. The Expositions Universelles. Great Exhibitions and World's Fairs 1851-1939*. Manchester 1988.
- Hammer, S.C. *Kristianias historie 1878-1924*. Bind 4. Oslo 1924.
- Hemstad, Ruth. *Fra “Indian Summer” til “nordisk vinter”. Skandinavisme og skandinavisk samarbeid i et unions(oppløsnings)perspektiv*. Paper presentert på 1905-prosjektets konferanse ”Norsk-svenske relasjoner i 200 år”, Voksenåsen 2002.
- Hemstad, Ruth. *Skandinavisme og skandinavisk samarbeid etter 1864*. Paper presentert av Ruth Hemstad på Prosjekt 1905s workshop om Skandinavisme og skandinavisk samarbeid, Voksenåsen, Oslo, 2003.
- Hemstad, Ruth. *Studenter og skandinavister – 1800-tallets skandinaviske forbrødring*. Foredrag 05.04.2003 under Humanioradagene, Oslo 2003.
- Hestmark, Geir. *Vitenskap og nasjon. Waldemar Chrisopher Brøgger 1851-1905*. Oslo 1999.
- Hobsbawn, Eric og Terence Ranger. *The Invention of Tradition*. London 1986.
- Hutchinson, John. *Modern Nationalism*. London 1994.
- Kauvar, Gerald B. og Gerald C. Sorensen, *The Victorian Mind*. London 1969.
- Kjeldstadli, Knut. *Fortida er ikke hva den en gang var. En innføring i historiefaget*. Oslo 1992.
- Kjærgaard, Poul. *Crystal Palace. En mindeværdig bygning og dens tilblivelse i 1851*. [København] 1976.
- Krohg, Christian. *Kampen for tilværelsen*. Bind 2. København 1921.
- Lönborg, Sven. *Sverige og Norden. Ett föredrag i Grundtvigs Hus i Köpenhamn den 14. november 1915*. Göteborg 1915.
- Mattie, Erik. *World's fairs*. New York 1998.

- Melby, B. A. *Oslo Håndverks- og industriforening 1838-1938*. Oslo 1939.
- Mogensen, Margit. *Eventyrets tid. Danmarks deltagelse i Verdensudstillingerne 1851-1900*. Odense 1993.
- Munthe, Olaf. *Jubilæumsskrift. Den norske Haandværks- og Industriforening 1871-1896*. Kristiania 1896.
- Myhre, Jan Eivind. *Hovedstaden Christiania. Oslo bys historie*. Bind 3. Oslo 1990.
- Myklebust, Sissel. "Industrialismen som samfunnsteori" i Einar Lie, Sissel Myklebust og Torben Hviid Nielsen (red), *I teknologiens tegn*. Oslo 1996.
- Nerbøvik, Jostein. *Norsk historie 1860-1914*. Oslo 1999.
- Norborg, Lars-Arne. *Sveriges historia under 1800- och 1900-talen. Svensk samhällsutveckling 1809-1998*. Stockholm 1993.
- Opstad, Jan-Lauritz. "De store utstillingene og framveksten av den nasjonale historismen", i Anniken Thue (red), *Plysj, palmer og pomponger. En hyllest til historismens epoke 1840-1900*. Bergen 1987.
- Orsini, Cesare. *Agli onorevoli signori del Comitato centrale [per l'esposizione mondiale di Roma]*. Roma [1883].
- Orsini, Cesare. *Sulla Esposizione mondiale a Roma. Discorso del deputato Cesare Orsini nella tornata del 21 maggio 1884*. Roma 1884.
- Orsini, Cesare. *La verità sulla Esposizione mondiale in Roma*. Roma 1883.
- Rogan, Bjarne. (red), *Norge anno 1900. Kulturhistoriske glimt fra et århundreskifte*. Oslo 1999.
- Rolfsen, Nordahl. *I arbeidets eventyrland. Smaa historier om store ting, fortalt for mine børn efter hjemkomsten fra verdensutstillingen i Paris*. Kristiania 1900.
- Rudeng, Erik. "Fremskrittets fester", i *Byminner* nr. 3, 1983.
- Rudeng, Erik. "Verdensutstillinger og norske utstillinger. Internasjonal tradisjon og norske særtrekk", i *Dugnad* nr. 1, 1995.
- Rydell, Robert W. *All the world's a Fair. Visions of Empire at American International Expositions, 1876-1916*. London 1984.
- Schou, A. *Håndverk og industri i Oslo 1838-1938*. Oslo 1938.
- Seip, Anne-Lise. "Det norske "vi" – kulturnasjonalisme i Norge", i Øystein Sørensen (red), *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo 1998.

- Seip, Jens Arup. *Ole Jacob Broch og hans samtid*. Oslo 1971.
- Seip, Jens Arup. *Utsikt over Norges historie*. Bind.1 og 2, Oslo 1997.
- Silverman, Debora L. *Art Nouveau in Fin-de-Siècle France. Politics, Psychology and Style*. Berkeley, Los Angeles, London 1989.
- Simonnæs, Per. *Norsk kunst i bilder*. Bind 1. Oslo 1977.
- Smeds, Kerstin. *Helsingfors-Paris, Finland på världsutställningarna*. Helsingfors 1996.
- Smith, Anthony. *National Identity*. London 1991.
- Stenseth, Bodil. *En norsk elite. Nasjonsbyggerne på Lysaker 1890-1940*. Oslo 1993.
- Sundbärg, Gustav. *Det svenska folklynnnet*. Stockholm 1911.
- Sundt, Eilert. *Om husfliden i Norge*. (Verker i utvalg. 8). Oslo 1875.
- Sveen, Dag. *Folkekunstens fødsel og død. – Norsk treskjæring fra folkekunst til nasjonal kunsthåndverk 1849-1879*. Doktoravh. Bergen 1997.
- Sørensen, Øystein. (red) *Jakten på det norske. Perspektiver på utviklingen av en norsk nasjonal identitet på 1800-tallet*. Oslo 1998.
- Sørensen, Øystein. "Kampen om Norges sjel 1770-1905", i Trond Berg Eriksen og Øystein Sørensen (red), *Norsk idéhistorie*. Bind 3. Oslo 2001.
- Østerud, Øyvind. *Hva er nasjonalisme?* Oslo 1994.